

Висвітлено актуальні проблеми міжнародних відносин, питання сучасної системи міжнародного права, особливості розвитку світового господарства та міжнародних економічних відносин.

Для викладачів, наукових співробітників, аспірантів і студентів.

The modern problems of international relations, international law, world economy and international economic relations are highlighted in following issue.

For professors, scientists, PhD students and students.

Відповідальний за випуск – А. С. Нанавов, канд. екон. наук, доц.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	Микола Дорошко, д-р іст. наук, проф. (м. Київ, Україна)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Антон Нанавов, канд. екон. наук, доц. (заст. відп. ред.) (м. Київ, Україна); Юлія Цирфа, канд. політ. наук, доц. (заст. відп. ред.) (м. Київ, Україна); Ганна Хлисту́н, канд. політ. наук (заст. відп. ред.) (м. Київ, Україна); Сергій Білоцький, д-р юрид. наук, проф. (м. Київ, Україна); Лукаш Донай, д-р політ. наук, проф. (м. Познань, Польща); Гастон Еспіноза, д-р іст. наук, проф. (м. Клермонт, США); Павло Ігнат'єв, д-р політ. наук, проф. (м. Київ, Україна); Марина Медведева, д-р юрид. наук, проф. (м. Київ, Україна); Наталія Піпченко, д-р політ. наук, проф. (м. Київ, Україна); Олена Приятельчук, д-р екон. наук, доц. (м. Київ, Україна); Наталія Резнікова, д-р екон. наук, проф. (м. Київ, Україна); Ксенія Смирнова, д-р юрид. наук, проф. (м. Київ, Україна); Антон Філіпенко, д-р екон. наук, проф. (м. Київ, Україна); Ліу Хонг, д-р політ. наук, проф. (м. Наньянг, Сінгапур); Сергій Циганов, д-р екон. наук, проф. (м. Київ, Україна); Олександр Шнирков, д-р екон. наук, проф. (м. Київ, Україна)
Адреса редколегії	Інститут міжнародних відносин, вул. Ілленка, 36/1, Київ-119, 04119, Україна ☎ (38044) 481 44 14
Затверджено	Вченою радою Інституту міжнародних відносин 28.11.22 (протокол № 3)
Атестовано	Включено до переліку наукових фахових видань України (категорія "Б") у галузі політичних наук, спеціальність 291 (наказ МОН України № 894 від 10.10.22 р.); у галузі економічних наук, спеціальності 051, 292 (наказ МОН України № 320 від 07.04.22 р.); у галузі юридичних наук, спеціальність 293 (наказ МОН України № 1290 від 30.11.21 р.)
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію Серія КВ. № 24888-14828Р від 30.06.21
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет", б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна, ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Даниленко С., Бай Лу Офіційна іміджева комунікації Китаю в Україні в умовах пандемії та її вплив на відносини між двома країнами	4
Романенко Ю. Анте Павеліч : дослідження культуропатії та соціопатії ідентичності (візуально-аналітичний портрет). Частина 1.....	9
Перепелиця Г., Бритов Д. Роль НАТО в урегулюванні міжнародних конфліктів у сучасних умовах.....	16
Тезбір Р. Еволюція відносин Республіки Сінгапур із країнами-членами Ради співробітництва арабських держав Перської затоки.....	20
Павлюк О. До проблеми європейської ідентичності: взаємозалежність аксіологічного виміру та наднаціонального характеру.....	26
Елмажуб Абдалла Омар Абдалла Геостратегічні, геополітичні та геоекономічні інтереси зовнішніх сил у Лівії.....	31
Райков А. Ескалація азербайджансько-вірменського конфлікту в Нагірному Карабасі і позиція міжнародних акторів.....	41
Кіяниця В. Еволюція відносин Ісламської Республіки Іран та Республіки Ірак у саддамівську та постсаддамівську епохи.....	46

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Шнирков О., Чугаєв О. Концептуальні засади дослідження глобальної економічної стійкості.....	54
Хмара М., Неділько О. Вплив COVID-19 на міжнародний бізнес та глобальні процеси взаємодії між компаніями.....	60
Шепель О. Міжнародні інвестиції у системі національної економічної стійкості	67

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Череповський К. Аспекти правотворчості у сфері транскордонних інвестицій.....	77
---	----

CONTENTS

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Danylenko S., Bai Lu Official image-building communication of China in Ukraine during the pandemic and its impact on relations between the two countries	4
Romanenko Y. Ante Pavelic : case study of culturography and sociopathies of identity (visual-analytical portrait). Part 1.....	9
Perepelytsia H., Brytov D. NATO's role in settlement of international conflicts	16
Tezbir R. The evolution of relations between the Republic of Singapore and the member countries of the Gulf Cooperation Council	20
Pavliuk O. On European identity: an interdependence of its axiological dimension and supranational nature.....	26
Elmahzhub Abdallah Omar Abdallah Geostrategic, geopolitical and geoeconomic interests of external powers in Libya	31
Raikov A. Escalation of the Azerbaijani-Armenian conflict in Nagorno-Karabakh and the position of international actors	41
Kiianytsia V. The evolution of Iran-Iraq relations in the Saddam and post-Saddam era.....	46

FEATURES OF THE WORLD ECONOMY

Shnyrkov O., Chugayev O. Conceptual principles of research of global economic resilience	54
Khmara M., Nedilko O. Impact of COVID-19 on international business and global processes of interaction between companies	60
Shepel O. International investments in the national economic resilience system.....	67

MODERN SYSTEM OF INTERNATIONAL LAW

Cherepovskyi K. Aspects of international investment law-making	77
--	----

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327(570:477:316.776.23 "2019/2020"

S. Danylenko, Doctor of Political Sciences, Professor,
Bai Lu, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

OFFICIAL IMAGE-BUILDING COMMUNICATION OF CHINA IN UKRAINE DURING THE PANDEMIC AND ITS IMPACT ON RELATIONS BETWEEN THE TWO COUNTRIES

The article examines the practice of using such formats of informational promotion as "academic journals", "social media" and "traditional mass media" to maintain the official image of China, particularly in the Ukrainian information space during the COVID-19 pandemic (the time frame). Among other things, the authors analyze the opinions and comments of Ukrainian experts in the field of Sino-Ukrainian relations and international communications concerning the development of China's image among Ukrainian citizens. During the pandemic, China's public relations efforts in Ukraine allowed the PRC to avoid accusations of being "guilty" of the worldwide crisis. However, it is pointed out that the dissemination of image-building information about China in Ukraine is currently in its inception stage. A conclusion is made that at the time of the pandemic, no task has been set for those Chinese communication organizations and institutions that can promote wider participation of Ukrainians in the development of Sino-Ukrainian relations. Therefore, some stereotypes about China will continue to dominate the collective consciousness of Ukrainians. Negative stereotypes about China have been reinforced by critical information regarding the quality of Sinovac's CoronaVac vaccine supplied to Ukraine; such information has been published in Ukrainian media. This, however, is due to the global competition for vaccine markets. The situation was further exacerbated by the crisis around the Motor Sich Company. Hence, it is necessary to conduct outreach work without the mediation of third countries, particularly of Russia, which wage war against Ukraine and is not interested in Ukraine developing an allied relationship with any country, especially with a global leader like China.

Keywords: international communication, COVID-19 pandemic, official image-building communication, national media, public opinion, stereotypical thinking.

Statement of a Problem. The Covid-19 pandemic can be called the heaviest crisis the world has faced since the World War II. The outbreak of epidemics and strict quarantine restrictions around the world are changing international relations. New problems of national resilience, self-discipline, psychological traits, tolerance, and critical thinking of the citizens of individual countries arise. The beginning of the anti-epidemic movement has brought global attention to the situation in China and its impact on all processes in the world. In the context of deteriorating relations between China and some Western countries concerning the issues of technology and information, this has also often contributed to the development of a negative public opinion. This crisis not only emphasizes the importance of strengthening external channels of information influence but also draws the attention of the Chinese government to external communication. It can be argued that the relevant measures of the Chinese government have been strengthened.

Objective. The author pursues the objective of demonstrating the communication channels through which the Chinese government promotes the idea of developing a positive image of the country abroad. This article contains an analysis of the issue as of the time before Russia's invasion of Ukraine on February 24, 2022. Therefore, it should be noted that this event and China's position on the war in Ukraine transformed the official efforts of information structures aimed at the development of a positive image of the Celestial Empire among the citizens of Ukraine.

1. Using academic journals as a means of communication, interaction with elites, and shaping a positive public opinion

Since the establishment of diplomatic relations between China and Ukraine on January 4, 1992, the deepening of mutual understanding between the two nations has been regarded as the key task in the development of Sino-Ukrainian relations. In 1999, *Ukraine-China: Information*

Journal and Time Commentary (hereinafter – the "Ukrainian-Chinese Journal"), created by the Ukrainian Association of Sinologists, became the most representative evidence of information exchange between the two countries at the time and was called *Research. Compass of Ukraine and China for new directions of cooperation in the 21st century* [1].

As a pioneer in Sino-Ukrainian studies, the Ukrainian Association of Sinologists has long promoted Chinese achievements in local communities through the Ukrainian-Chinese Journal, presenting the Chinese model, analyzing the Chinese experience, and promoting humanitarian and academic exchanges between the countries. Its goal was to support Chinese leader Xi Jinping's Belt and Road initiative and actively promote it in Ukraine. Ukrainian-Chinese Journal played an important role in the development of mutual understanding and trust between the two nations.

During the epidemic, the Ukrainian Association of Sinologists published two impressive journals, *China on the Frontlines of Coronavirus Control* and *Ukrainian and World Media News Monitoring Records*. The journal tells about the Communist Party of China and the population of the country, the difficulties of uniting and making every effort to fight the epidemic, the warm sympathy and support of the leaders of the two countries, the touching moment of mutual support between China and Ukraine, as well as experts' analysis and opinions regarding a number of issues related to the epidemic. One of such experts, A. Honcharuk, senior researcher and chief consultant at the National Institute for Strategic Studies of Ukraine, made the following objective assessment of the efficiency of the socialist China in its fight against the epidemic, "In the face of severe crisis (onset of the pandemic), the international community has gradually realized that ideological stereotypes and speculations about "human rights" will only prevent us from effectively combating the threats." [2] At

the same time, Beijing called for unity, putting aside sharp ideological differences.

Academic journals as a means of media communication are characterized by clear statements, usually having a deep exploratory meaning and a research nature. Such media play an important role in ideological guidance among high-level elites and audiences and are beneficial in controlling the direction of public opinion for the portion of the audience that is highly educated and ready to think critically.

A fairly extensive spread of departments of the Chinese language and literature in the leading universities of Ukraine located in different regions of the country, i.e. Kyiv (several universities, including the Taras Shevchenko National University of Kyiv), as well as Odessa in the South, Kharkiv in the East, and Lviv in the West, has a significant influence on the development of loyalty in the academic circles in Ukraine. This contributes to an even distribution of information in the regional centers of the country and to the studying of the Chinese language.

2. Using both social and conventional media to bridge the "upward" and "downward" information gaps

As some Ukrainian media have long been using different US and EU sources to gather information about China, this has led to errors and usage of distorted information by different strata of Ukraine's society [3].

After the outbreak, during the lockdown, the restriction of offline communication underlines the importance of social media. They have become a powerful means of communication between the government agencies and wider public, having served as a defense from malicious accusations and often biased statements by third parties. In particular, in December 2019, the Chinese embassy in Ukraine and a number of diplomats registered their official accounts on several social media, namely on Facebook, Twitter, and Instagram.

The goal is to communicate better with the world and highlight China's situation and foreign policy. Chinese officials hope to strengthen the communication and exchanges with the world through various means to improve mutual understanding [4].

In the context of the epidemic spread, SOCIAL MEDIA are more representative than traditional media and other KEY Chinese media. The bilingual exchange of information between China and Ukraine could provide a common ground and eliminate the misunderstanding of the Chinese news by the Ukrainian public, present China's official attitude more directly and clearly, as well as clarify the position of official Beijing. Allowing commenting of the posts also demonstrates the Chinese government's tolerance to outside voices, shattering the absolute stereotype that Chinese POLICY TO CONTROL THE EPIDEMICS is strictly dictated by the government's line. In this respect, Beijing sought to demonstrate the transparency and openness of China's efforts for combating epidemics, telling the story of China's struggle against epidemics through texts, images, videos, and other forms of presentation, as well as sharing China's experience in the struggle against epidemics and painting a picture of sincere friendship between the two countries. Citizens have established a window for direct dialogue, which has been gradually narrowing the mental distance between the Chinese and Ukrainian people. The most important thing is to eliminate the information gap between the government and the population, to implement the unity of information in order to expand the audience, and increase the popularity and influence of China in Ukraine. It can be

assumed that the vague and wait-and-see attitude of official Beijing toward the Russian aggression has nullified the previous efforts of official Beijing to create a positive image of China as one of the key champions of the world's post-pandemic recovery. Social media create emotional arousal: sympathy, fear, admiration, imitation. These emotions further influence the vital decisions through traditional media. In today's media sphere, new and traditional media adapt to each other both using their unique traits and benefitting from cross-platform cooperation [5].

Thus, in the face of traditional audience, the Chinese mission in Ukraine did interviews for major local newspapers and TV channels and used their local influence combined with social media outreach trying to maximize China's influence and to achieve a complete coverage of Ukrainian audience.

Against the backdrop of the pandemic, China's communication work in Ukraine has contributed to a positive recognition and appreciation of China by Ukraine's society.

Experts of the Ukrainian School of Sinology evaluated and commented on the development of Sino-American relations and Sino-Ukrainian relations in an interview to Ukrinform. V.O. Kiktenko, the head of the Department of the Asia-Pacific region in the Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, O.A. Koval, board member of the Ukrainian Association of Sinologists, O.V. Drobotiuk, director of the Institute of Modern Chinese Studies named after B. Kurtz of the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman [6] point out:

With regard to the information warfare in the context of the pandemic, China today is not what it used to be, and it has more financial support to develop external communication. In the face of the blow of public opinion from the Western media, China has changed its former behaviour of "silence" and "aphasia." "The state declares that China can fight back and tell its story to the world in different languages. Definitely, it has to radically change the preconceived impression of the old China created by the Western media (US, other EU countries) in the hearts of the Ukrainian people." However, this will require additional time, as well as additional efforts of governmental and educational organizations, the development of new information channels, and the willingness (on both sides) to avoid third-party influence. Still, we should admit that the prejudiced image of old China, which the Western media (USA, some EU countries) are used to creating, still influences the perception by the Ukrainian audience and prevents the development of positive view on the country among Ukrainian citizens. Western countries, dominated by critical news, have always been skeptical of the "prosperity" propagandized by the Chinese media and even considered it "fake news." It should be noted that the stereotype of China is deeply entrenched in Ukraine. This perception will be exacerbated by the debate over the quality of Sinovac's CoronaVac vaccine and the Motor Sich crisis. This is the issue to address in terms of information. It should be taken into account that Russia will use its influence in the Chinese information space in every possible way to impede the promotion of Sino-Ukrainian cooperation.

China was the first country to develop a treatment plan and promote it across the world. Domestically, China's rapid and effective response to the spread of the epidemic has won a high degree of trust and cooperation from the Chinese people. Internationally, while some Western politicians have suggested national protectionism in selling Western-made vaccines abroad, the Chinese government

has shown a great deal of cooperation with other countries and offered its own vaccine. This is a strong image-building move that was intended to further promote the positive image of the country internationally.

The *U.S. Strategic Approach toward China* proposed by the U.S. White House on May 20, 2020, has clearly demonstrated the political stance of the United States, that is, if China is considered the KEY OPPONENT and source of threat, this approach should be taken in all areas, including trade and the pandemic. In this regard, Oleksii Koval (director of the Ukrainian Society of Sinologists) believes that it seems to be only wishful thinking on the part of the United States, because even though China is the second most powerful force in the world, it has never claimed "world hegemony". It has never been a part of any political or other alliances. Instead, China CONSIDERS a multipolar world model without any "leaders" (be it the US or any other country), seeks to promote the seemingly neutral concept of a Community of Common Destiny, actively promotes global economic integration and strives to be open and inclusive to its own best judgement. These principles are reflected in the Belt and Road initiative. It can be said that China has never been aggressive toward other countries. Thus, all that is being done around the country is seen by its officials as an attempt to force China to take certain actions. At the same time, PRC does take heed of such attempts to make sure they do not cause imbalance or embroil the state in geopolitical instability.

As to the Hong Kong National Security Law, a Ukrainian expert Viktor Kikthenko, the head of the Asia-Pacific Department of the Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, stressed that Hong Kong has been a sovereign territory of China since it has been returned to China as a former British colony in 1997. He also stated that this law does not encroach on any rights or freedoms of Hong Kong residents, only establishing that terrorists and separatists are criminals. That is, this law acts against external forces that tried to use the unrest to undermine the internal stability of China. The situation in Hong Kong can indeed affect the security of China as a state [7]. It is said that some politicians, e.g. from the UK and the US, are currently pressuring international public opinion on the Hong Kong National Security Law to try to undermine China's national sovereignty and engage in separatism. This pressure justifies the need for adoption of national security legislation that uses the laws to combat the West's efforts to curb China's development, in addition to protecting the country's national sovereignty. Concerning the issue of information security, in a recent study of the impact of destructive information on social and political processes the Ukrainian international communications expert S.I. Danylenko emphasized, "Information sources can undermine the social stability of a state from within and thus serve the interests of external actors. Under such conditions, initiatives aimed at control of security issues in the information sphere by national governments and representatives of a civil society gain special importance." [8]

Consequently, under the destructive influence of the public opinion of *a part of the western society, primarily politicians*, on China's national security, the Chinese government inevitably and necessarily must implement the Hong Kong National Security Law. China's stance in terms of its national interests in this matter looks reasonable and principled from Beijing's perspective. We can firmly assume that China will continue to pursue the same policy in this matter. At the same time, the Chinese government

will intensify international information efforts to promote its national interests regarding both the issue of Hong Kong and the issue of Covid-19.

Olha Drobotiuk, the director of the Institute for Contemporary China Studies named after B. Kurts of the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, says that tensions in the Sino-US relations and the trade war also open up some opportunities for the developing countries. This is especially true for Ukraine, which can strengthen its position in the Chinese market by providing substitutes for imports from the United States. These countries could also fit into new production chains in the United States or in China. In this case, everything would depend on the public policy and sentiments prevailing in the business communities of such countries, so strategic planning is very important. In times of crisis and trade war, Ukraine's position in the world will depend on the commodity market environment, government policy, and actions of the country's business community [9]. This article was published before Russia's open invasion of Ukraine, so some of these proposals have to be revised in view of the increased ambiguity of Ukraine-China relations.

Recently, the Chinese Ambassador to Ukraine, Mr. Fan Xianrong, published an article in a special issue of the *2000 Weekly* stating, "Due to the adverse impact of the epidemic, international trade has significantly decreased this year. China's trade turnover with some countries has also been affected severely. However, the good news is that trade turnover between China and Ukraine is growing rapidly, defying international pressure, and witnessed a 19,12% increase during the first seven months, while Ukraine's exports to China increased by almost 70,26%, which shows the great vitality, sustainability, and potential of trade and economic relations between China and Ukraine. China is not just Ukraine's largest trade partner; it has also become the leading importer of Ukrainian products and has made an important contribution to the economic stability of Ukraine amid the the epidemic." [10]

At the same time, the President of Ukraine V. Zelenskyi also said in an interview to Xinhua news agency, "Ukraine wants to develop the strategic partnership between Ukraine and China further and is willing to cooperate with China in the areas of economic and trade cooperation, the Belt and Road initiative, overcoming the new coronavirus epidemic, and cultural exchanges. The implementation of extensive cooperation and striving for a new level of relations between UKRAINE and China is relevant in a new era. Cooperation between Ukraine and China has great potential. China is Ukraine's largest trade partner, and the total volume of bilateral trade between Ukraine and China is expected to grow." [11]

Modern information and communication technologies are recognized as one of the tools of conducting diplomatic activities and promoting national interests of STATES globally.

In the international arena, strategy, tactics, and timely support of foreign policy interests depend on consideration of the influence of international exchanges on the interaction between countries, because foreign policy determinants are strategies that shape and maintain a positive image of the country (i.e. Foreign Communication Strategies) [12].

The main achievements of China's efforts in Ukraine at the first stage of the epidemic (before the Sinovac vaccine and Motor Sich crisis) were as follows: 1) targeted development of the image of new China and demonstration of transparency and openness of the country;

2) establishment of more direct communication with the wide audience in Ukraine; 3) expansion of official Chinese information channels; 4) promotion of a healthy public opinion environment and positive perception of China in Ukraine; 5) promotion of the Community of Common Destiny, Socialism with Chinese Characteristics, and Belt and Road initiatives.

3. *The impact of the nationalization of Motor Sich on the future national images of China and Ukraine*

A real test of both bilateral relations and mutual positive perception of the two countries was the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine to re-nationalize Motor Sich, a company of strategic importance to Ukraine's national security. Such a move by the Ukrainian government must undoubtedly be seen as a pause taken to reconsider the relations between Ukraine and China but in any case not as their termination. The decision was taken right before the pandemic outbreak that made the peoples to push some complicated matters aside.

Motor Sich from Zaporizhzhia is a world-renowned manufacturer of aircraft engines and gas turbines. Prior to this, investments and cooperation between Chinese enterprises and the company were repeatedly blocked. In August 2020, Beijing Skyrizon and DCH Group jointly applied to the Antimonopoly Committee of Ukraine for the purchase of Motor Sich shares, but the application was rejected. Before the aforementioned deal took place, the Chinese company had purchased more than 50 percent of the company. According to the *Global Times*, in December 2020, due to Ukraine's violation of the terms of the agreement on mutual protection of investments with China, the Chinese investor, Motor Sich Company, filed for international arbitration against the Ukrainian government, claiming compensation amounting to USD 3,5 mln from the latter. On January 28, 2021, the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi signed a decree of the National Security and Defense Council. Four Chinese companies, including Beijing Skyrizon Aviation Industry Investment Co., Ltd. and three Chinese citizens were sanctioned; their assets were frozen and they were subjected to trade restrictions.

Chinese Foreign Ministry spokesperson Zhao Lijian stated that China demands that Ukraine protects the legitimate rights and interests of Chinese investors in accordance with the law and addresses relevant issues properly. Given the discussion tone, the Chinese government has not explicitly criticized the decision of the Ukrainian government in this matter. Official Beijing refrained from making direct statements that might have brought more media attention to the situation, making it more emotionally charged and thus potentially creating a conflict. China has remained faithful to its traditional and effective tactic of refraining from harsh public actions, focusing on situations that should be handled "keeping a cool head".

According to the authors' observations from reports on the incident in major Chinese media outlets, such as *People's Daily*, *Global Times*, *Xinhua News* and *The Observer*, the Chinese media community was "objective" about the Ukrainian government's will in respect of Motor Sich. The problem is that the conflict can be used by a third party, namely the Russian Federation that has already begun highlighting this situation in the media it controls [14, 15].

Further, it may be purposefully or accidentally replicated in the Ukrainian and Chinese media. This will create a bad backdrop for the relations between the governments of Ukraine and China and will have a negative impact on the perceptions of regular citizens. This

situation may be exacerbated by the deployment of propaganda against Sinovac's CoronaVac vaccine. Russia will try to use the temporary problems to spread misinformation about the poor quality of the vaccine from China in order to try to promote its SPUTNIK-V in the Ukrainian market.

Ukrainian experts note that this "will be a heavy blow to Ukraine's investment environment [16, 17, 18].

According to observations, the Chinese media repeatedly quoted comments by experts from Ukraine and Russia in the Motor Sich report. The key messages were as follows:

1. Renationalization of Motor Sich has been a heavy blow to Ukraine's investment environment and will cause huge losses to Ukraine's economy (including the possible reimbursement to Chinese investors amounting to about USD 3.6 billion). China will take a more conservative and cautious approach toward investing in Ukraine. Chinese side now is sure that any investment in Ukraine requires political protection, as otherwise foreign investors could at any time become victims of geopolitical struggle.

2. Ukraine's main ally is the U.S. This means that Ukraine's government will ask Washington for help in the settlement of the Motor Sich issue. The situation is especially complicated given that this issue has to do with very sensitive dual use technology owned by Motor Sich, which can entail a "proxy conflict" between China and the U.S. PRC must remember that Ukraine will, first of all, accommodate the "concerns" of the U.S. when making further decisions, especially in the context of Russian aggression.

Beijing did not commit direct attacks or criticize the Ukrainian authorities over the nationalization of Motor Sich in the relevant reports of the main national media. Ukraine also faced a dilemma in this incident, trying to keep its mutually beneficial relations with the countries that compete each other.

Based on the above, the impact of the Motor Sich incident on the future development of the national images of China and Ukraine may be as follows:

Impact on Ukraine's image in China: as Ukraine considers the United States its key ally in the West, the image of Ukraine's "independence" will become more blurred, so trust in the country will also decrease. Opponents of Ukraine outside China will continue to exploit the negative narrative that Ukraine is a "failed state."

The impact on China's image in Ukraine: the nationalization of Motor Sich by the Ukrainian authorities on the ground that it is of strategic importance to Ukraine's national security, and sanctions against Chinese investors inevitably feed the "Chinese threat theory." This also raises the question of strengthening the information work of the relevant state authorities of China and Ukraine.

Conclusions. Thus, before the events described above occurred, against the backdrop of struggle against the pandemic, the official external communications of China created a favorable environment for the development of positive public opinion concerning the further cooperation and exchange between China and Ukraine. Efforts of China's official media to build an atmosphere of solidarity and mutual assistance, trust, openness, and friendship between the two countries were aimed at promoting comprehensive development of strategic partnership between China and Ukraine. First and foremost, this included establishing political ties between the countries at the highest level, as well as strengthening the connection

between the parliaments and political parties. This policy was also aimed at encouraging Ukraine to proactively expand its involvement in PRC's projects [13]. Even in spite of the crisis aspects created by the Russian invasion of Ukraine, and at the time of writing this article, such official policy of communication is maintained.

However, it should be noted that China's information presence in Ukraine is often limited to the *official, formal level*. This approach does not fully cover those parts of Ukraine's society that could become the target audience for Beijing's powerful media. This means that China's external communication policy has to outgrow the limits of *official audience*. It might seem that currently such a task is not considered to be that of Chinese communication structures, which should actually work toward the involvement of the Ukrainian audience into the development of Ukrainian-Chinese relations. That is why some stereotypes about China persist in the collective consciousness of Ukrainian citizens.

References

1. Turyanskyi I.M. Message of the Head of the Fifth Territorial Department of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. *Ukraine-China Magazine*. 1999. No. 1(1). P. 8-9.
2. Honcharuk A. Socialism with Chinese peculiarities in the fight against the coronavirus. *Ukraine-China Magazine*. 2020. No. 1(19). P. 8-13.
3. Liubov Zhalovaha, Lana Samokhvalova. Viktor Kiktenko, the president of the Ukrainian Association of Sinologists: It is important for us to have our own opinion about China, not what Brussels or Washington will say. *News Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2698768-viktor-kiktenko-prezident-ukrainskoi-asociacii-kitaeznavicv.html> (accessed on 13.05.2019).
4. 外交部: 《2020年1月13日外交部发言人耿爽主持例行记者会》, 2020年1月13日 https://www.fmprc.gov.cn/web/fyrbt_673021/t1731632.shtml 2020年10月。
5. Danylenko S.I. Social media as a tool of symbolic coercion. *International information/International communications: history, modernity and prospects: proceedings of international scientific and practical conference*, Kyiv, December 6, 2019. Kyiv, 2019.
6. How to make friends with Beijing during a pandemic when it is in confrontation with Washington? *News Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3043595-ak-tovarisuvati-z-pekinom-pid-cas-pandemii-koli-vin-svaritsa-z-vasingtonom.html> (accessed on 11.06.2020).
7. How to make friends with Beijing during a pandemic when it is in confrontation with Washington? *News Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3043595-ak-tovarisuvati-z-pekinom-pid-cas-pandemii-koli-vin-svaritsa-z-vasingtonom.html> (accessed on 11.06.2020).
8. Danylenko S., Fursai O. DESTRUCTIVE INFORMATION INFLUENCE ON SOCIO-POLITICAL PROCESSES (CASE STUDY OF FRANCE). *KNU HERALD. International Relations* 2020. No. 15. P. 25-30.
9. How to make friends with Beijing during a pandemic when it is in confrontation with Washington? *News Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3043595-ak-tovarisuvati-z-pekinom-pid-cas-pandemii-koli-vin-svaritsa-z-vasingtonom.html> (accessed on 11.06.2020).
10. Fan XIANZHONG. Achieving success despite difficulties. Going forward together in any weather. *Weekly 2000*. URL: <https://www.2000.ua/v-nomere/forum/tramp-v-pohod-sobratsja/dobivatsja-uspeha-nevziraja-na-trudnosti-vmeste-idi-vpered-vo-vsjakuju-pogodu.htm> (accessed on 24.09.2020).
11. 李东旭: 《专访:乌克兰愿进一步发展乌中战略合作伙伴关系—访乌克兰总统泽连斯基》, 《新华网》, 2020年9月30日, http://www.xinhuanet.com/2020-09/30/c_1126565026.htm, 2020年10月。
12. How to make friends with Beijing during a pandemic when it is in confrontation with Washington? *News Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3043595-ak-tovarisuvati-z-pekinom-pid-cas-pandemii-koli-vin-svaritsa-z-vasingtonom.html> (accessed on 11.06.2020).
13. About the "new window of opportunity": Ambassador Serhii KAMYSHEV. In recent years, Ukraine has failed to make every effort to develop its relations with China. *Day newspaper*, URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/pro-nove-vikno-mozhlyvostey> (accessed on 11.06.2020).
14. Ukraine has decided to re-nationalize Motor Sich. *News BFM*. URL: <https://www.bfm.ru/news/467065> (accessed on 12.03.2021).
15. The lawsuit over Motor Sich has turned Ukraine into a battleground between the United States and the People's Republic of China. *Economy Today*. URL: <https://rueconomics.ru/482957-isk-iz-za-motor-sich-prevratil-ukrainu-v-mesto-skhvatki-ssha-i-krn> (access date: 07.12.2020).
16. "We need to end up with the mess!" What will happen if Motor Sich is nationalized. *Business capital*. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/economics/nado-konchat-bardak-cto-budet-esli-nacionalizirovat-motor-sich-09032021-417919> (access date: 09.03.2021).
17. The expert spoke about the consequences of the possible nationalization of Motor Sich. *News Prime*. URL: https://1prime.ru/state_regulation/20210311/833217771.html (access date: 11.03.2021).
18. Financial sanctions for the expropriation of Motor Sich are unsustainable for Ukraine, – *RBC-Ukraine News expert*. URL: <https://translate.google.cn/?sl=auto&tl=uk&text=%D0%A0%D0%91%D0%9A-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0%0ARU%20UA&op=translate> (access date: 15.03.2021).

Надійшла до редколегії 12.10.22

С.І. Даниленко, д-р політ. наук, проф.,
Лу Бай, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОФІЦІЙНА ІМІДЖЕВА КОМУНІКАЦІЯ КИТАЮ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ВІДНОСИНИ МІЖ ДВОМА КРАЇНАМИ

Розглянуто практику використання таких форматів інформаційного просування, як "академічні журнали", "соціальні мережі" та "традиційні ЗМК" для підтримки офіційного іміджу Китаю, зокрема в українському інформаційному просторі під час пандемії COVID-19 (хронологічні рамки). Проаналізовано оцінки українських експертів у галузі китайсько-українських відносин та міжнародних комунікацій з питань формування іміджу Китаю серед громадян України. Під час коронакризи робота зі зв'язків із громадськістю Китаю в Україні досягла того, що Китаю вдалося уникнути тотальних звинувачень як "держави-винуватця" світової пандемічної кризи. Автори зазначають, що поширення іміджевої інформації про Китай в Україні перебуває лише на початковому етапі. Зроблено висновок, що на той час урядом Китаю не було поставлено окремого завдання перед відповідними китайськими комунікаційними організаціями та установами, що мають сприяти активізації участі широкої української аудиторії у розвитку китайсько-українських відносин. Таким чином, деякі стереотипи про Китай продовжують домінувати у колективній свідомості українських громадян. Негативні стереотипи про Китай посилювалися у зв'язку з критичною інформацією в українських медіа щодо якості вакцин СогопаВас виробництва компанії Sinovac, яка надходила до України. Це частина світової конкуренції за ринки збуту вакцин. Ситуація ускладнилася внаслідок кризи щодо "Мотор Січ". Отже, інформаційна робота має проходити без посередництва третіх країн, насамперед Росії, яка веде війну проти України і не зацікавлена у формуванні союзницьких відносин України з будь-якою державою, а особливо з таким світовим лідером, як Китай.

Ключові слова: міжнародна комунікація, пандемії COVID-19, офіційна іміджева комунікація, національні медіа, громадська думка, стереотипне мислення.

УДК 316:1 59.937

Y. Romanenko, Doctor of Sociology, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine**ANTE PAVELIC: CASE STUDY OF CULTUROPATHY AND SOCIOPATHIES OF IDENTITY
(VISUAL-ANALYTICAL PORTRAIT). PART 1**

The purpose of the article is a visual-analytical portrayal of the personality of Ante Pavelić in the context of the cultural and socio-systemological theory of cultural pathologies and sociopathies of identity. As a result of the study, it was concluded that Pavelić's ethnopolitics, genocidal rhetoric towards the Serbs, as well as the encouraged practices of serbicide reveal a pronounced despotism, necrophilia, a steady predominance of affects of destructive hatred and envy towards ethnic competitors, as well as his real attitude towards the Ustaše, left to the mercy of fate by him to be torn to pieces by the communists while fleeing from Croatia with all the loot, reveals his significant moral defectiveness, as well as gives reason to interpret it as a derivative of the corresponding cultural pathologies and sociopathies of identity.

Key words: identity, cultural and social systemology, visual analytics, sociology of international relations, identity cultural pathologies, identity sociopathies.

Problem formulation, purpose of the article and presentation of the main provisions. Ethnic and national communities that have experienced multiple occupations in their history often experience the post-colonial problem of forming a homogeneous and stable identity. The homogeneity and stability of their identity is reflected, first of all, by the experience of numerous defeats in competition with the victorious ethnic groups, which demonstrate to the defeated their comprehensive humiliation and dependence on their power. Long-term humiliation and dependence of an ethnic group, while concealing malice and anger as reactive social emotions in relation to the repressor, become factors in the formation of identity cultural pathologies.

Culturopathy of identity, among which the most common in this context are diffusion, splitting and fragmentation, can manifest themselves in the form of sociopathic and psychopathic consequences, that is, sociopathies and psychopathy, in particular, negative ethnic narcissism, reaching its climax in ethnocides, torture, despotic reprisals against representatives of a hostile ethnic group. The leading factor for determining the despotism of the system created by the state-forming ethnos in such cases is the number of spontaneous (non-procedural) repressions against the victim ethnos. The latter include both extra-procedural violence (which in itself is already a hallmark of despotism) and the use of torture technologies of labor mobilization [33, 240].

The personality of Ante Pavelic is the material for the case-study of socio-systemological and visual-analytical research. This research is preceded by an extensive scientific and journalistic literature. Sources concerning both the personality of Pavelić and the Independent Croatian State cover four groups:

1) Monographs and textbooks on Balkan topics, in particular – the history of the southern Slavs, Yugoslavia, Croatia as an ethnic and territorial-political community. The first group of works is relevant for understanding the external influence on the Croatian identity of neighboring empires (Ottoman and Austro-Hungarian empires and their occupations), interethnic contradictions, the ideology of pancroatism, and so on. The described topics and problems are presented in the works of K. Nikiforov, S. Romanenko, V. Freidzon, T. Markus [14-16; 28-30; 41];

2) Monographs, textbooks, scientific articles devoted to the subject of the fascist movement in general, Croatian Nazism (Ustasha) and the biography of Ante Pavelić in particular. This group of works is thematically focused on understanding the historical background of the Ustašist movement, the features of its political struggle and coming

to power, the genocidal practices of the Independent Croatian State, the reconstruction of the identities of the poglavnik, etc. The described topics and problems are presented in the works of S. Belyakov, M. Budak, M. Kozhemyakin, J. Peyin, A. Proidakov and Yu. Suvorov, R. Romov, O. Zaitsev, N. Bartulin, A. Delich [3-6; 9-11; thirteen; 25; 28; 32; 34-35];

3) Historical and political journalism devoted to particular aspects of Pavelić's political career and personal behind the scenes. This group also includes video materials in English, Russian, Croatian, which present the history of the Pavelić family and his political environment, describe psychological features, deviations of Pavelić, etc. [33; 36-40; 42-43].

The theoretical positions and historical facts presented in the works above allowed the author to synthesize them on the basis of cultural and social systemology and visual analytics to identify the identities of Ante Pavelić as a leader of a despotoid type who created a puppet externally controlled state with concomitant Italian and German occupation. The cultural and sociopathic character of Pavelić's personality are considered as derivatives of diffusion, splitting, fragmentation of Croatia's macroidentity and its historiogenesis, which is reflected in the monographs and articles of the author of this study and works written under his scientific supervision [12; 17-24].

The purpose of the article is a visual-analytical portrayal of the personality of Ante Pavelić as a recursion of the ethnopolitics of the Independent Croatian State and its despotic genocidal practices.

The differential criterion of despotisms and dictatorships is the connection of the former with the irrational (emotionally-contaminating) component of the usual instruments of coercion. The malignant narcissistic deficiency of despots and despotoids is reflected in the selection of the appropriate environment. Proud, humiliated, envious, angry and vindictive, being weak, they select for themselves complementary retinues that relay destructive narcissistic projections in contact macroenvironments. This destructiveness becomes a marker for committing crimes against a competing ethnic group with particular cruelty, sophistication, in relation to the weak and unprotected.

In this aspect, the Balkans represented an anomic transit corridor at the beginning of the 20th century. The prerequisites for the formation of the latter were internal colonization and occupation, the incompleteness of the formation of modern capitalist structures, the repressive ethnopolitics of the metropolises, which created tension among the autochthonous population of certain

communities. Croatia shared all the identified problems, which later grew into a regional scale in the short period of the Independent State of Croatia under the leadership of Ante Pavelic. The traces of crimes discovered after the destruction by the Ustaše of Jasenovac demonstrate the correctness of both Pavelić's terrorist organization and his very social and mental diagnosis of primitive despotic psychopathy.

Value (religious, philosophical, ideological, moral and legal) identities. Within the framework of the concept of our study, psychopathy is a continuation (recursion) of the corresponding sociopathies and cultural pathologies. In previously published works, the author made attempts to build a typology of cultural pathologies and sociopathies in relation to Ukraine, which, in terms of a number of cultural and social features, is quite close to the corresponding communities and societies of the former Yugoslavia and multiple post-Yugoslav republics that arose in the early 2000s due to the well-known Balkan crisis. Common for Ukraine and Croatia, due to a number of common historical circumstances of the formation of the social order, are cultural pathologies of "culture in culture", which include:

A) diffusion. The blurring of the content of the centralizer with the assumption of the implementation of alien images into the cultural system, which leads to a distortion of the mission, identity and worldview of the ethnic community as a socio-forming and state-forming subject [17, 37-38];

B) splitting. In terms of content, splitting is the introduction into the axiospheres of a cultural system (religious, philosophical, ideological, socio-moral, legal, art) of non-authentic or heterogeneous meanings that violate cultural centering, verticalization and ordinalization. Splitting also implies a different cultural influence on society (in a state of broken / weakened cohesion) of other societies, which does not meet the necessary value resistance of the society itself and is not accompanied by cultural-immunizing reactions of both the intellectual elites and the masses. Splitting involves the incorporation of alien cultural meanings into the culture itself, without any attempts to integrate them, practically preserving them in their original form [17, 37-38].

By the 9th century, the Croatian duche, headed by a prince (ban), had a clan-territorial organization (gens Chroatorum) and adopted Latin Catholic Christianity. In the West, Croats were also called Slavs (Slavs) and Dalmatians (Dalmatians). The Croatian elites, represented by magnate families, were in the orbit of Hungary's external influence and were constantly subjected to pressure and the threat of absorption from the Hungarian monarchy. However, thanks to the institutions of Ban (governor) and Sabor (parliament), the Croats managed to maintain their own autonomy and the status of the historical people of the Habsburg Empire, until the transfer of the Ugrian-Croatian crown to Ferdinand Habsburg in 1527.

Koloman of Galicia (1208-1241) consolidated the results of territorial expansion in the cities of Dalmatia by placing military garrisons and Catholic monasteries. It would hardly be logical to classify such relations within the framework of ordinary occupation as equal and "federal", which, however, did not prevent later both A. Starcevic and M. Budak and Pavelic himself from developing the theory of "allied" relations between Croatia and Hungary, in whom the Croats were not a subordinate, but co-ruling ethnic group in the Austro-Hungarian Empire [29, 12-15].

Acquiring the attributes of a "historical nation", while retaining the symbols of sovereignty, ("Crown of

Zvonimir"), the sovereignty of the Kingdom of Croatia after its inclusion in the Habsburg Empire was permanently limited to both Budapest and Vienna, while Croatia retained legal and political autonomy until the end of the Habsburg Empire in 1918. Such a split identity simultaneously contributed to the emergence of ethnic pride / clerical racism in relation to "non-historical" ethnic groups (Romanians, Slavs, Slovaks, Serbs), and internal humiliation due to the failed co-optation of the magnate elite into the Austro-Hungarian monarchical elites.

Both the first and the second group of cultural pathologies substantially correspond both to the peculiarities of the Croatian culture and to the despotic psychopathy of its leader. The inculturation of the "Balkan butcher" before obtaining a doctorate in law at the Faculty of Law of Zagreb took place in the Jesuit school in Travnik, and before that – in the Muslim school (kittabe) in Jezere [41, 124], according to the authors of the script for the documentary film "Pavelić without a mask" [31]. Thus, the formation of the highest value identities of Pavelić took place initially in conditions of confusion and splitting..

The cleavage and confusion affected, first of all, the rituality of Pavelić's Christian identity, who, as a Catholic Christian, encouraged massacres, including the killing of children. The infanticide of the Ustashe, the brutal torment of children under the "supervision" of the Franciscan nuns, became illustrative of the moral and ethical degenerativeness of the headmaster. Therefore, the attempt of some politically engaged journalists and publicists to equate him with the Turkish Sultan Abdul-Hamid II (based on the similarity of Armeniacides to Serbicide) does not stand up to criticism. The reason for the insignificance of the above analogy is the fact that Abdul-Hamid, with his despotic inclinations, was a systemic politician-hierocrat who had a formed set of Islamic value identities. As a totalitarian pan-Islamist, Abdul-Hamid II used the archaic despotic strategies of integrating the Ottoman Empire, being a consistent despot based on the strategy of maneuvering between the strongest geopolitical competitors. The latter made it possible for 33 years to avoid turning the Ottoman Empire into a colonial protectorate of European states and to ensure consensus between a partially Europeanized despotic state and the ummah (Islamic community).

Critical biographers of the Sultan note that "the 33-year reign of the 'bloody Sultan', who, being convinced that, as the Prophet's viceroy, he is the sole and supreme ruler of the faithful Muslims in the entire universe, stubbornly did not want to reckon with the requirements of modern life", ended in defeat... But, "although in this unequal struggle, Abdul-Hamid did not win", "... one had to have a great mind, great willpower and outstanding talents in order to withstand it for 3 decades" [1; 2, 17].

The inconsistency of the analogy is revealed not only in the aspect of the different duration of the reign and the intensity of the agony, but also in the style, and, of course, in the results of the reign. As A. Abidullin notes, "the sultan in the eyes of his contemporaries, both in the Ottoman Empire and abroad, was a controversial figure: for some, he was a wise ruler, defender of Muslims and the foundations of the Islamic religion, for others, a "bloody" despot and paranoid, distinguished by extreme cruelty and at the same time – cowardice, for the third – a cunning politician who knew how better than anyone to play on the rivalry of the great powers. It was during his reign that the empire lost its European possessions and, in fact, the complete disappearance of control over Egypt, Tunisia and

Cyprus... Therefore... "it is absolutely illogical to identify Abdulhamid's conservatism with despotism" [2, 17].

The biggest achievements of the Sultan were the construction of the Hijaz railway, which made it possible to solve a series of nationwide problems, despite the crisis of the situation and the skeptical propaganda of Europe regarding the Ottomans: the strategic logistics of the army, the facilitation of the Hajj for pilgrims, the accompanying construction of new settlements, the opening of new jobs – all of the above directly stemmed from the appearance of the largest highway. In addition, although unsuccessful, but accomplished, it is worth recognizing the attempt to create tribal schools, reform in the army, the introduction of the Constitution and the general cultural Europeanization of Turkish life. Even against the background of corruption and ethnic cleansing, the empire nevertheless had positive achievements.

There was nothing like this in the NGH, which initially arose as a continuation of the Italian and German occupation. The regime itself was not just puppet. It turned out to be institutionally untenable due to the inability of the chief and militaristic groups subordinate to him to provide elementary coordination in the system of executive power between the Ustashe ministers, the Croatian house guards and the Ustashe militia. The Ustashe, both in the face of the army and the Ustashe militia, were engaged in unauthorized pogroms, looting, the establishment of arbitrary requisitions and banal extortion. Therefore, Croats themselves often found themselves in Jasenovac, Stara Gradishka and other concentration camps, who either tried to evade cooperation with the regime, or were wealthy enough to carry out "expropriation".

The above, however, reflected the ethnic schizophrenia of the chief and his entourage, which could not, either for themselves or for the investigators / interrogators of his war crimes, essentially answer a number of constitutive questions: 1) whether the Croats are Slavic or German ethnic group; 2) how can the foreign origin of the Croatian monarch and external influence be combined with pancroatism; 3) whether it is possible to consider the procedure of baptism and rebaptism in the aspect of freedom of conscience or state coercion; 4) how to combine the morality of Christian philanthropy with genocidal practices, etc.

And, although Pavelic in his written works and oral speeches in the press every now and then tried to introduce some kind of certainty, all these attempts ended in a fiasco due to the cultural defeat of the Ustaše leader and the movement he organized. The quasi-state formation created by Pavelich had all the signs of despotism, which was expressed:

1) in an attempt to combine over-centralization in Zagreb and the anarchy of the Ustasha leaders in the field;

2) in the arbitrariness and non-limitation of the applied repression in relation to various groups of the population, motivated by the mercenary-criminal considerations of the Ustashe;

3) inconsistency in ethnopolitics, which was accompanied by simultaneous "flirting" with confessional and ethnic groups and propaganda of ethno xenophobia and paranoia in the pancroatist style;

4) the necrophilic bravery of the Ustashe, who in practice have turned into a cluster of criminal terrorist gangs¹, disgusting even among their allies.

¹On the territory of Croatia, criminal elements positioned themselves as "wild Ustashe" and, apparently, they did not obey the

Two prominent examples of the confusion and splitting of Pavelić's ethnic identity are his ethnopolitics towards Bosnian Muslims and his attempt to restore the Zvonimir-Tomislav monarchy with the help of ... a representative of the Savoy dynasty. In the first example, the propaganda apparatus under the leadership of M. Budak spread the ethnic myth about the belonging of Bosnian Muslims to Croats (who, according to Pavelić's plan, represented one of the "Germanic" (non-Slavic) ethnic groups. Flirting with Muslims came to the decision of Pavelić to build a Muslim mosque in Zagreb, the very fact of the construction of which was supposed to demonstrate to Muslims their involvement in the NGH.

Falling into situational amnesia, Pavelić Kvaternik and Budak spread propaganda narratives among Bosnian Muslims about their belonging to the Croatian people (apparently, to his Germanic ancestors too). This, however, did not prevent the Catholics from spreading messages about the "godlessness" and "paganism" of Muslims, and the Muslims themselves, observing Pavelić's attempts to depict statehood under the arrangement of bloody orgies of the Ustaše, demand from Hitler and the Nazis a German protectorate for Muslim autonomy.

Ethnic schizophrenia, despotism and dementia of the headman, as will become clear later, determined not only his cultural and ethnic confusion between Catholicism and Islam, but also manifestations of political dementia. Poglavnik, together with his ethnically confused and split entourage, in 1942 decided to return the Orthodox Church to the NGH, placing at the head of the church ... the Russian Metropolitan Hermogenes. It is easy to guess the reaction of the Catholic and Muslim clergy, as well as the Nazi and Italian fascist politicians, to such decisions...

Having pretty much teased the Catholics with the construction project of a Muslim mosque (and forgetting, if you think about it, about the interfaith contradictions that existed between Catholics and Muslims), Pavelić continued the eccentricities of infantile psychopathy and dementia, offering the representative of the Italian royal dynasty, the Duke of Spoleto ... to restore the Croatian monarchy. Pavelich was not even embarrassed by the fact that the newly appointed monarch had to accept the crown of the Croatian monarchy not as a representative of the Italian monarchical dynasty, but as ... the Croatian ruler Tomislav II. The performance of this political circus should have been somehow legitimized, which, however, did not bother the headmaster much. The Italian on the Croatian throne, named as a Croat, did not embarrass not only Pavelić, but also the Catholic clergy loyal to him [3, 185].

In a number of studies, Pavelić is described as a conscientious Catholic, prone to regular confessions, which is worth recognizing, in combination with the strategy of the Ustashe terror, the manifestation of the hypocrisy and hypocrisy of the despot.

Pavelić's mastermind Josef Frank (1844-1911) was a German-speaking Jew, later converted to Catholicism, who later appeared in a group of Croatian nationalists along with Ante Starčević, Jevgen Kumićić and Milo Starčević and founded, after the final split of the Party of the Rights, the Pure Party of the Rights with a party daily newspaper *Hrvatsko pravo* [45].

The ideological identity of the expansive Croatian politics was represented by the myth of Croatia as the "wall of Christianity" (*Antemurale Christianitatis*), which became

"official" party vertical. Murderers, robbers and robbers carried out arbitrary reprisals against Serbs and Gypsies (see footnote below).

part of the Catholic legends of the Vatican after the Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina. In the Jesuit-Catholic myth, the border of the "two worlds" with the Turkish Empire, passing along the Una and Sava, shifted to the Drina River, the new border of the monarchy, and the antagonist of the Catholic racists again becomes (as before the Turkish invasion) Orthodox "Byzantism", territorially represented by Serbia and Montenegro.

The ideological identity described was rooted in Croatian historiography, which was later filled with "arguments" in favor of declaring Bosnia and Herzegovina "forgotten" Croatian lands. In the diffusion of ideological identity, the Ustasha propagandists went so far as to classify (despite centuries of Turkish rule) the Serb majority of the population of these provinces as Croats, while forcibly converting the latter into Catholicism. The mythology of the interpretation itself, revealing the cultural pathos of Pavelić, consisted in the fact that they were not Serbs and that the Serbian national idea was allegedly brought in from outside, along with Orthodoxy.

As S. Belyakov notes, "in the interpretation of the Croatian identity, A. Starcevic stood on pan-Croatian positions, believing that the entire population of the lands between Slovenia and Bulgaria, between the Danube and the Adriatic belongs to the Croatian nation. The bearers of the Serbian national identity, as well as the Croatian Yugoslavs, are Slavo-Serbs, traitors who have renounced their native Croatian name. Thus, Serbophobia has become the most important component of the ideology of Croatian ethnic nationalism [4, 17].

It is no coincidence that the researcher uses the concept of "ethnic nationalism" to determine the ideological identity of the Ustaše, including Pavelić. However, it seems to us more adequate to describe the Ustashe ideology as a criminal-terrorist separatism with separate "blotches" of the decorum of religious-Catholic elements and the preservation of the technologies of non-institutional reprisal against opponents, familiar to any criminal organization, in the first place – uncriterial (non-procedural) massacres with special cruelty. The ideological foundation of Pavelić's pan-Croatism can be considered his historical and value-ideological disidentification of Croats and South Slavs (with the understanding of any communitarian projects as imported from Moscow, Belgrade and Prague). On the other hand, Pavelić shared the so-called Gothic theory of the origin of the Croats by K. Shegovich, according to which the Croats ethnically did not belong to the Slavs, but to the Slavicized Goths, i.e. were part of the German world.

The same confusion reigned in the question of the re-baptism of "ethnically inferior Serbs", who in the Ustashe doctrine were presented as "Serbized Croats" converted to Orthodoxy as a result of the "terror of the Greek-Eastern priests", in the words of the Minister of Justice Pavelić Mirko Puk. Pavelić was little embarrassed by the fact that, in parallel with his position expressed in his speech about the inadmissibility of discord on a religious basis, the Franciscan priests continued ethnic massacres on confessional grounds.

The general diffusion of identity occurred in Pavelić both under the influence of Frank, Starčević, and the family of his wife Maria (Mary) Lavrenčević. R. West writes about Pavelić that "like many rabid Croatian (and Serbian) nationalists, he was from the harsh mountains of Herzegovina, where Muslims, Catholics and Orthodox have long lived side by side in eternal fear and mutual suspicion. "A pure-blooded Croat, both in name and origin," wrote one of his sycophantic churchmen in 1942, describing how

Pavelić attended a Jesuit school in Travnik and then the University of Zagreb. However, he is silent about the fact that Pavelić was married to a Jewess" [27].

However, we would hardly be interested in the circumstance of interethnic marriage if it were not for a number of circumstances that suggested the role of the family in the life of Pavelić, or rather, a high-status family that provided him with vertical mobility and getting into the political establishment of Zagreb. Pavelić's family could, judging by the details described in his biography, provide him with maximum work on the railway.

The general ethnic humiliation of the Croats in relation to the Serbs was aggravated by the fact that Pavelić, as a "Croat of the Croats," had to hide his own anti-Semitism by marrying a Jewish girl in 1922 and having three children from her. Why Pavelić needed this marriage, we, of course, can only speculate. The hypothesis of a marriage of convenience, for selfish reasons, seems to be quite reasonable, when, in the presence of a generalized attitude towards anti-Semitism, Pavelić became related to the Jewish family of Martin Lovrenčević. All this happened against the background of the assimilation of Starčević's pronouncedly anti-Semitic views, who assessed the Jews in a very unambiguous way.

Quite interesting for understanding the identity of Pavelić as a humiliated and marginalized Croat, forced to schizophrenia combine the anti-Semitism of A. Starčević with a marriage for selfish reasons with a Jewish girl, was also the fact that in his environment such interethnic marriages were widespread, which also increased the general diffusion of ethnic identities, deceit and double standards.

Schizophrenic-eclectic mix of the Gothic theory and the attribution of Bosnian Muslims to the carriers of "pure Croatian blood" [3, 149-150] and the descendants of Caucasians with interethnic marriages also managed to combine such well-known representatives of the Ustashe elite as the Germanophile Slavko Kvaternik, whose wife, Olga Frank, according to various versions, either she committed suicide, or she was killed by her own son, Evgen (Dido) Kvaternik. Slavko Kvaternik himself spoke quite clearly about his son's readiness to kill his own mother: "He was not my son, he was a monster capable of killing his mother" [48]. However, Mile Budak became the most odious in the propaganda ethnic schizophrenia of wild anti-Semitism and intercession for the wives of Pavelić's ministers, who entered into interethnic marriages with Jewish women the same as the leader himself. Budak himself accused the Jews of robbing the Croats, because, in his opinion, "... the Jews ruthlessly exploited people and accumulated wealth, sending large sums abroad in such a way that what was left with us was only the smallest part of the property of our people, which the Jews speculatively stole from him" [5].

On the other hand, the same Budak, at a trial in 1945, in every possible way denied the racial laws adopted in the NGH and emphasized his benevolence in recognizing the Aryan origin of "the legal wives of our comrades Dr. Milovan Džanich, Ivo Orsanich and Jure Pavčić" and Dr. David Karlovich, Djuro Koniga and the Mercadic family from Slavonski Brod", asked Pavelić to assist in the rescue and intervene in accordance with the "Regulation on Race" [38].

Racial inconsistency led to the appearance among the German Nazis of antipathetic Pavelić, who now and then "caught" the head of the state in violation of the racial laws he had adopted. Thus, the German envoy to the

Independent State of Croatia, Siegfried Kashe, revealed that Pavelić's wives, Mara Lovrenčević and Janic, Alma Steger, were Jewish. Ante Pavelić's mother-in-law, the mother of his wife Mara, was Ivana Hertzfeld, a Jewess born in Vienna [43].

Contextually and biographically, Pavelić's life appears not just as his private anomie, but reflects the ethnic anomie of the Croatian elites, their diffusion, splitting, fragmentation of identity between Austro-Hungarian (Catholic) and Muslim religious invasions, and the self-rejection of Slavic roots in inconsistent Serbophobia and anti-Semitism.

Pavelić's social identity. Being a native of a mountain village in Herzegovina, Pavelić spent his childhood and youth in a family of railway employees. The accelerated vertical mobility of the young man who came from the office, overcoming the social and territorial distance from the family of the railway worker from Bradina to the Zagreb Faculty of Law and the representative of the intellectual establishment looks simply fantastic. Such a breakthrough could only be carried out on the basis of a conscious careerist plan. Pavelić managed to climb up the career ladder and change his ethnic and social identity at the expense of the high-status Lavrenčević family. The social gap probably prompted Pavelić, in spite of his anti-Semitism, to be hypocritical both with his wife and with his father-in-law.

There is no reason to consider Pavelić's marriage as the result of ethnic indifference, since he was not only well versed in racial theories, but also moved in an appropriate ethnocentric environment. The very adaptation to this social environment, which had to be accompanied by a performance of external politeness and positivity, is presented as initially culturally pathetic and historically conditioned for the Croats as an ethnic group. Behavioral and socio-cultural theories of the etiology of schizophrenia allow us to consider the social environment of Pavelić as schizo-inducing. At the same time, by all indications, his entry into this environment was both conscious and voluntary.

Family and gender identity of Pavelić. Having an intellectual superiority to the Ustashe as criminal terrorists, Pavelić used ordinary linguistic manipulation, while despising the Ustashe themselves as succumbing to his tricks. A typical pattern of behavior for an antisocial psychopath is his tendency to "calculate" the mental weaknesses of others in order to use them for his own selfish interests. In relation to the Ustaše, as Ante Moškov notes, "Pavelić was a strong man, a charismatic man, which is quite fully described in an episode from the book in which he describes how the Chetnik general Djukić fanatically admired Pavelić, whom he described as a "great statesman", and the leader showed this enthusiasm for the Ustaše even after the war in exile. However, he towered over them as a representative of the intellectual elite.

The Machiavellian Pavelić used the liturgy to build his reputation as an exemplary Catholic Christian. It is clear that participation in such performance liturgies for Pavelić himself was an ordinary convention and ritual, initially profaned and designed for a hypocritical layman. R. Torre, commenting on the book "The Rise and Fall of Ante Pavelić," states that "Pavelić and Mara insisted that a Christian Catholic imprint be visible on their family life. Pavelić had a permanent chaplain – first the Franciscan Juric, and then the Franciscan Medich. He celebrated Mass every Sunday and the main feasts at Tushkanac, Rebre, and Novy Dvor, depending on where they were.

A portable altar was installed in one of the large rooms, and all members of the family were present, and also, perhaps, the guests and some of them took part in the service, while Pavelić himself personally served the priest at the altar (service). This fact in the eyes of many priests and devout believers (nominal Christians – Yu.R.) made a deep impression and played an important role in assessing the moral qualities of Pavelić and Marina" [36].

The glossy showcase image of a Catholic family behind the scenes was transformed by Pavelić into double standards of a ban on promiscuity among the Ustashe and allowing oneself to taste the forbidden fruits of extramarital hobbies with the wives of party members. So, Pavelić intervened in Colonel Seletkovich's novel, ordering his mistress to be taken out of Zagreb, and also sent some Ustaše to the front, who tried to allow "treason and immorality in marriage." The chief himself got involved in a "gallant adventure" with the wife of the Ustashe Minister of Culture Mile Budak. It is easy to guess what kind of believers we are talking about and what moral qualities are usually assessed when participating in such events against the backdrop of mutilated corpses floating along the Sava, infanticide and criminal lawlessness of disparate Ustashe gangs.

At the same time, as a representative of the South Slavic (and not at all Gothic or German) ethnos, Pavelić showed pronounced female dependence and succumbed to suggestion from his wife, who dominated him both ethnically and socially. Pavelić's marriage was mixed (interethnic) and socially unequal. His wife, Marina (Mara), was a Jewish woman from a socially prosperous and highly educated family. As Moshkov notes, the despot "blindly followed only his wife Mara, who, according to Slavko Kvaternik, "married him, and not he married her," because she was smarter than him and unmistakably noticed people with a strong character, whom she removed Pavelić from his entourage, leaving only slavish natures with him" [38].

Thus, Pavelić's family was, formally, ordinary nuclear monogamy, but in reality it was a combination of the wife's matriarchal dominance with the husband's cultural geishism/hetaerism, in which only submissive gender roles remained "vacant" for Pavelić.

The overwhelming overprotection of Mara Pavelić-Lovrenčević manifested itself, among other things, in the fact that she continuously controlled Pavelić's communications, showing in this aspect the usual matriarchal despotism. The Minister of Finance of Pavelić, V. Koshak, during the interrogation of the UDB (security services of communist Yugoslavia during the Tito period – J.R.) admitted that Pavelić's meetings with any audience and with any report did not take place without a call from his wife. According to Koshak, Mara showed some kind of pathological sexual inclinations in relations with Pavelić, which was reflected in the necrophilia and despotism of the leader himself [40].

The gender passification of the leader on his part (as an unstable psychopath) took the form of acting out and was replicated by the Ustashe. The technologies of genocide invented by Poglavnik and his entourage are marking for socio-historical losers and impotents. We have reason to assume that one of the factors of Pavelić's pronounced necrophilia/sadism was his sexual impotence, which was accompanied by daily drunkenness and beatings of Mara, who hid at Mile Budak during the period of anger of the chief. The logical continuation of sexual impotence, physical abuse, alcoholism and necrophilic fantasies was Pavelić's malignant narcissism both towards

ethnic minorities who were made scapegoats and towards the Ustaše themselves.

According to A. Burazer, the only people whom Pavelić idolized were Mussolini (who, as the author aptly puts it, held Pavelić "by the testicles") and his wife Mara. As a typical political and criminal homosexual and a "victim" of gender passification, Pavelić compensated for his own ethnic, social and family humiliation with the opportunities provided by Mussolini's government. He himself led a luxurious lifestyle, his children received a prestigious education in Florence, while the Ustaše living in a military camp, used by the Machiavellian Pavelić as "containers for minced lead", were content with a salary of one lira per day [39].

Pavelić not only despised the Ustaše organized by him like cattle, but also actively demonstrated this in senseless sacrifices. So, he sent them to certain death during the uprising in Velebit, which was followed by repression by the Italian authorities. The only goal pursued by him was ... a demonstration of loyalty to Mussolini. As the Ustaše S. Kvaternik would later say, "now, when I later look at the Velebit uprising, knowing who and what Pavelić is, I am convinced that he undertook this reckless enterprise at the request of Mussolini in order to justify the survival of the Ustaše legion or organization before the start of the war" [39].

Moshkov, among other things, expresses his own disappointment with Mara's attitude towards the Croats: "Moshkov... quotes the words, "two women from the entourage of Pavelić and Marina (Dora Werner and Balenica) from the lips of Marina, in the presence of Pavelić, heard the most derogatory expressions against the Croatian people, whom she called "garbage", "cattle..."... "Mara spoke this way several times. As soon as Balenica resisted her a little, she began to compare the Croats with the Italians, emphasizing and extolling the latter as the best, most noble and cultured people, but she said the opposite about the Croats. At that time, in front of Dora Werner and Balenica, she began to assert that her husband (then no longer calling him the leader) and she herself "sacrificed" themselves for the Croatian people, but this people never deserved anyone's sacrifice, ... he was backward, an insidious, perfidious people who do not know what freedom is, and that is why they could neither value nor defend freedom, that Croats feel good only in slavery. Pavelić was present at the words of Marina, but he did not try to refute his wife..." [40].

Conclusions. In Catholic clericalism, the philosophy and ideology of Pan-Croatism, Pavelić's primitive psychopathy manifested itself as a combination of ephemeral omnipotent control and magical thinking, contaminated with emotions of hatred towards Serbian hegemony in Austria-Hungary. Permanently divided by Austrians and Hungarians, Serbs and Croats, as two South Slavic communities, showed counter xenophobia, which, in the case of Pavelić and his entourage, was based on a pure falsification of the history of the Balkans. In this story, the living space occupied by the Croats, as well as the cultural influence, was somewhat inferior to both the first and the second among the Serbs. The Serbian problem was supposed to be solved by Pavelić ... by a simple nullification of the Serbs. However, the usual "industrial" destruction of a hostile ethnic group clearly did not suit the despot.

His primitive psychopathy, heavily contaminated with emotions, suggested, on the one hand, excessive cruelty and frightening destructiveness, and, on the other hand, pathological deceit in its denial. The Serbs had to first be presented as poisonous snakes and a fiend, and then, by

spreading this ethnic image, to legitimize the cruelest sophisticated violence against them [42].

On the other hand, already in the 1920s and 1930s, the Ustash movement was replenished mainly by people from lower social groups and poor regions. As S. Belyakov notes in his monograph, "the main source of replenishment of the Ustasha ranks was the Croatian workers (who came from both workers and peasant families, as well as from the families of fishermen and sailors), who were in other countries on earnings ... Very indicative regional composition of the Ustaše. According to the Yugoslav secret services, in the late 1930s, three-fifths of the Ustaše who were in Italy were natives of Herzegovina, Southwestern Bosnia and Dalmatian Zagorje. All these lands were poor, backward and, moreover, multi-ethnic, and in the context of the parallel development of nationalist ideologies among Serbs and Croats, multi-ethnic areas became both a "forge of personnel" for nationalist movements and an arena for future interethnic clashes" [3, 180].

Pavelić's ethnopolitics, genocidal rhetoric towards the Serbs, as well as the encouraged practices of serbicide reveal pronounced despotism, necrophilia, a steady predominance of destructive hatred and envy towards ethnic competitors, as well as his real attitude towards the Ustaše, who he left to the mercy of fate at the mercy of the communists. When fleeing Croatia with all the loot, reveals his significant moral defectiveness, as well as gives grounds to interpret it as a derivative of the corresponding cultural and sociopathic identity.

References

1. Абдул-Хамид II / Abdul Hamid II. Биография [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.peoples.ru/state/king/turkey/abdul_hamid_ii/.
2. Абиудин А.М. Официальная идеология и пропагандистские кампании в Османской империи в эпоху правления султана Абдул Хамида II (1876–1909 гг.). АВТОРЕФЕРАТ диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Специальность 07.00.03 – Всеобщая история. – Саратов, ГОУ ВПО "Саратовский государственный университет имени Н. Г. Чернышевского", 2009. – 27 с.
3. Беляков С.С. Усташи: между фашизмом и этническим национализмом : Монография / С. С. Беляков. – Екатеринбург: Гуманитарный ун-т, 2009. – 320 с. – С. 170.
4. Беляков С.С. Идеология усташского движения как историческая форма хорватского этнического национализма (1929-1945 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Екатеринбург 2006. – С. 17.
5. Будац: "Сербов на вербу" [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://sbplus.hr/kultura/povijest/budak_srbe_na_vrbe_1941.aspx#.YbJtL1ByUk
6. М. Кожемякин. ХОРВАТСКИЕ УСТАШИ (часть 2). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://m1kozhenyakin.livejournal.com/1767.html>
7. Не забыть и не повторить [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.zlocininadsrbima.com/Zlocinac.aspx?lmeZlocinca=%D0%A6%D1%80%D0%BD%D0%B0-%D0%9B%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%98%D0%B0>
8. Никифоров К.В. Сербия на Балканах. XX век. – М.: "Индрик", 2012. – 176 с.
9. Й. Пейин. Степинац – балканский Томас де Торквемада (часть 3) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://sloven.org.rs/rus/?p=3576>
10. Й. Пейин. Степинац – балканский Томас де Торквемада (часть 5) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://sloven.org.rs/rus/?p=3615>
11. Пройдаков А. А., Суворов Ю. В. Геноцид сербов как часть политики независимого государства Хорватия (1941–1945 годы). Ученые записки петрозаводского государственного университета № 1 (162). – С. 37–40.
12. Святненко І. О. Соціосистемологічна рефлексія соціології гендерної культури в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – Теорія та історія соціології. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. – С. 325.
13. Анте Старчиц [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ru.knowledgr.com/02469982/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0Starcevic>
14. Романенко С.А. Между национальной и пролетарской диктатурой (Милан Недич – Дража Михайлович – Анте Павелич – Йосип Броз Тито) // Тоталитаризм: Исторический опыт Восточной Европы. "Демок-

ратическое интермеццо с коммунистическим финалом". 1944-1948. – М., 2002. – С. 61-112.

15. Романенко С.А. Югославизм в Хорватии, Славонии и Далмации в конце XIX – начале XX века // Славяноведение. – 1998. – № 5. – С. 10-17.

16. Романенко С. А. "Неистовая, ожесточенная война за существование". Национальные движения народов Югославии. 1941-1945 // Славянский альманах 2004. – М., 2005. – С. 285-340.

17. Романенко Ю.В. Культуропатии и социопатии в Украине: развитие теоретической социологии девиаций в рамках культурной и социальной системологии (часть 1) // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2020. – Вип. 86. – С. 31-40.

18. Романенко Ю.В. Культуропатии и социопатии в Украине: развитие теоретической социологии девиаций в рамках культурной и социальной системологии (часть 2) // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2020. – Вип. 87. – С. 37-50.

19. Романенко Ю.В., Яковенко А.К. Основы визуальной аналитики та социологии визуального символизма. – К.: Вид-во ДУИКТ, 2008. – 318 с.

20. Романенко Ю.В., Яковенко А.К., Огаренко Т.О. Основы визуальной аналитики та социологии визуального символизма в межкультурных коммуникациях. – К.: Вид-во ДУИКТ, 2009. – 275 с.

21. Романенко Ю.В., Скідін Л.О. Механізми символічної інтеракції в медійно-комунікаційному просторі: соціо-системологічний підхід. – К.: Видавничо-поліграфічний центр Інституту міжнародних відносин, 2014. – 458 с.

22. Романенко Ю.В., Святненко І.О., Зінченко А.А. Візуалізації в медійно-комунікаційному просторі: соціо-системологічний підхід. – К.: Видавничо-поліграфічний центр Інституту міжнародних відносин, 2014. – 458 с.

23. Романенко Ю.В. Осевые символы идентичности в государственной атрибутике : Монография. – К.: Меркьюри-Подолье, 2017. – 296 с.

24. Романенко Ю.В.. Основы визуальной аналитики і прогностики : Навчально-методичний посібник для проведення лекційних та семінарських занять, організації самостійної роботи для студентів відділення "Міжнародні комунікації" / Ю.В. Романенко. – К.: Видавництво "Меркьюри-Поділля", 2019. – 327 с.

25. Ромов Р. Б. Усташи: Теория и практика борьбы за национальные интересы // Югославянская история в новое и новейшее время. Материалы научных чтений, посвященных 80-летию со дня рождения профессора В. Г. Карасева (1922-1991). – М., 2002. – С. 223-233.

26. Солдаткин В.А., Мрыхина В.В., Мрыхин В.В. Теории этиологии шизофрении на современном этапе // Неврологический вестник. – 2018. – Т. L, вып. 4. – С. 82-107.

27. Р. Уэст. Тито. Путь к власти [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://historylib.org/historybooks/Richard-Uest-Iosip-Broz-Tito-Vlast-sily/6>

28. Фашизм у міжвоєнній Європі. Порівняльна історія : збірник текстів / Упорядник О. Зайцев. – Львів, УКУ, 2009. – 230 с.

29. В.И. Фрейдзон. История Хорватии. Краткий очерк с древнейших времен до образования республики (1991 г.) – СПб.: Алетейя, 2001. – С. 18-23.

30. Фрейдзон В.И. Хорватский национальный радикализм (великохорватская идеология) в XIX веке // Славяноведение. – 1998. – № 5. – С. 18-23.

31. Ante Pavelić bez maske [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.youtube.com/watch?v=WBOM8ADuzw8&ab_channel=cd88

32. Nevenko Bartulin. The ideology of nation and race: the croatian ustasha regime and its policies toward minorities in the independent state of

Croatia, 1941-1945. A thesis submitted in fulfillment Of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy University of New South Wales November 2006. – 449 s.

33. Ivo Goldstein, *Jasenovac* (Zaprešić; Jasenovac: Fraktura; Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, 2018) 958 str., [32 str.] s tablama: ilustr., zemljop. karte ; 24 cm

34. Govor Poglavnika dr. Ante Pavelica u Hrvatskom Drzavnom Saboru. – S. 240

35. Ante Delić. Djelovanje Ante Pavelića 1945-1953 godine. Doktorski rad.-Mentor Doc. dr. sc. Zlatko Begonja Zadar, 2016. – 243 s.

36. Ante Pavelić: Razvrat, nasilje i ludilo ustaškog poglavnika [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://express.24sata.hr/life/ante-pavelic-razvrat-nasilje-i-ludilo-ustaskog-poglavnika-24031> – express.24sata.hr

37. Ispovest sina Eugena Kvaternika: A baba mu je lepo govorila da se ostavi Pavelića i ode da sadi krompir u Petrinji [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://jadovno.com/ispovest-sina-eugena-kvaternika-a-baba-mu-je-lepo-govorila-da-se-ostavi-pavelica-i-ode-da-sadi-krompir-u-petrinji/#.YbJdvl1BYU>

38. Paveliceva zena Mara: hrvatski narod je ubre, stoka [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://express.24sata.hr/life/paveliceva-zena-mara-hrvatski-narod-je-ubre-stoka-22635> – express.24sata.hr

39. Pavelić je živio u luksuzu, a ustaše na jednoj liri dnevno. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://express.24sata.hr/life/pavelic-je-zivio-u-luksuzu-a-ustase-na-jednoj-liri-dnevno-22574>

40. Pohotna žena Mara uzrok je Pavelićeve krvolocnosti. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://express.24sata.hr/life/pohotna-zena-mara-uzrok-je-paveliceve-krvolocnosti-23883>

41. Tanner, Marcus (2001). Croatia: A Nation Forged in War; Second Edition. Yale: Yale University Press.

42. Višnja Pavelić: The daughter of a Croatian dictator who lived as a recluse in Madrid [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://english.elpais.com/eps/2020-04-03/visnja-pavelic-the-daughter-of-a-croatian-dictator-who-spent-50-years-as-a-recluse-in-madrid.html>

43. Pero Zlatar Nepoznati ključni dani jezive Pavelićeve NDH [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://express.24sata.hr/life/nepoznati-kljucni-dani-jezive-paveliceve-ndh-15518?page=3> – express.24sata.hr

44. Станевич Бранимир. Усташский министр смерти – анатомия преступления Андрия Артуковича [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://readli.net/chitat-online/?b=65010&pg=66>

45. Јасеновац [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.jasenovac.in.rs/jasenovac/broj-zrtava/16-brzi-linkovi-1/45-zl-cinci-ndh.html>

46. Преступления над сербами [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.zlocininadsrbima.com/Zlocinac.aspx?lmeZlocinca=%D0%A6%D1%80%D0%BD%D0%B0-%D0%9B%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%98%D0%B0->

47. Ispovest sina Eugena Kvaternika: A baba mu je lepo govorila da se ostavi Pavelića i ode da sadi krompir u Petrinji [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://jadovno.com/ispovest-sina-eugena-kvaternika-a-baba-mu-je-lepo-govorila-da-se-ostavi-pavelica-i-ode-da-sadi-krompir-u-petrinji/#.YesybuByUm>

48. Это было чудовище, способное убить собственную мать. Евген Кватерник. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://serg-slavorum.livejournal.com/1477583.html>

Надійшла до редколегії 03.09.22

Ю. Романенко, д-р соц. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

АНТЕ ПАВЕЛИЧ: ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРОПАТІЇ ТА СОЦІОПАТІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (ВІЗУАЛЬНО-АНАЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ). ЧАСТИНА 1

Метою статті є візуально-аналітичне зображення особистості Анте Павелича в контексті культурної та соціосистемологічної теорії культурних патологій та соціопатій ідентичності. У результаті дослідження було зроблено висновок, що етнополітика Павелича, геноцидарна риторика щодо сербів, а також заохочена практика сербциду виявляють яскраво виражений деспотизм, некрофілію, стійке переважання афективної деструктивної ненависті та заздрості до сербів як етнічних конкурентів, а також його справжнє ставлення до усташи, відданих на волю долі комуністам під час втечі з Хорватії з усім награваним, виявляє його значну моральну хибність, а також дає підстави трактувати це як похідне від відповідних культурних патологій і соціопатій ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, культурно-соціальна системологія, візуальна аналітика, соціологія міжнародних відносин, культурні патології ідентичності, соціопатії ідентичності.

РОЛЬ НАТО В УРЕГУЛЮВАННІ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Проаналізовано роль Північноатлантичного альянсу у врегулюванні міжнародних конфліктів, а також надано пропозиції стосовно розробки моделі взаємодії України та НАТО на тлі агресії РФ.

Ключові слова: НАТО, міжнародна організація, міжнародний конфлікт, стратегія, агресія, безпека.

Міжнародна система безпеки на початку XXI ст. характеризується появою нових викликів і загроз, серед яких особливої уваги заслуговують зростання кількості міжнародних конфліктів, дії міжнародних терористичних організацій, гібридні війни, кібератаки та ін. При цьому дієвість і ефективність міжнародних організацій залежить від здатності переосмислити цю нову реальність та знайти стратегічні орієнтири функціонування для забезпечення миру.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації показало нагальну потребу і необхідність у пошуку нових способів та форм взаємодії України з міжнародними організаціями, які мають потенціал та спроможність ефективно протидіяти сучасним викликам та загрозам безпеці. У цьому контексті набуває особливого значення функціонування Організації Північноатлантичного договору (далі – НАТО, Північноатлантичний альянс), яка створює гарантії безпеки для значної кількості населення від Північної Америки до Європи.

Незважаючи на подекуди невиправдану критику НАТО під час російсько-української війни, саме дана міжнародна організація продемонструвала здатність здійснювати координаційні дії, країни-члени НАТО почали приймати рішення щодо поставок необхідного озброєння Україні та іншої допомоги, що сприяло протидії агресії РФ.

Метою статті є дослідження ролі Північноатлантичного альянсу у врегулюванні міжнародних конфліктів, а також розробка моделі форматів взаємодії України та НАТО на тлі агресії РФ.

Питання міжнародних конфліктів по різному розглядається представниками різних шкіл міжнародних відносин, зокрема таких як реалістична та ліберальна теорія міжнародних відносин. Незважаючи на співіснування багатьох теорій, що надають розуміння природи міжнародного конфлікту, спонукають до пошуків способів упередження та вирішення конфліктів, не існує єдиної концепції або теорії міжнародного конфлікту.

Деякі аспекти міжнародних конфліктів були розглянуті у роботах Дж. Догерті, Ф. Пфальцграфа, А. Рапопорта, Р. Дарендорфа, К. Райта, Р. Лебова, Б. Бузана, М. Калдор, Ш. Султанова, Н. Дороніної, М. Капітоненка, Г. Перепелиці, В. Мандрагелі та ін.

Ряд науковців зазначають, що класичні міждержавні конфлікти перетворились на "внутрішньодержавні" [1]. Але такі конфлікти супроводжуються участю інших держав, і, таким чином, перетворюються на гібридні. Прикладами країн, де відбуваються гібридні конфлікти, є Грузія (Абхазія, Південна Осетія), Молдова (Придністров'я), Велика Британія (Північна Ірландія), Індонезія (Східний Тимор), Україна (Донбас) тощо. Характерним є те, що за більшістю з них стоїть саме держава-агресор РФ.

Одними з руйнівних і реальних форм міжнародних конфліктів на сьогодні залишаються збройні. Так, згідно з даними PRIO, за період з 1946 року нараховано вже

більше 250 збройних конфліктів. Лише у 2011 році було зафіксовано найбільшу кількість воєн після 1945 року (всього 20, з них 3 – це міждержавні конфлікти). Більшість з них регіонально проходили в Африці, на Близькому та Середньому Сході [2].

Незважаючи на те, що після закінчення Другої Світової війни усі декларували прагнення до скорочення збройних конфліктів, тим не менш, епоха "світової безконфліктності" не настала. Як зазначав Ф. Фукуяма, кінець історії означає "закінчення ідеологічної еволюції людства і універсалізацію західної ліберальної демократії, як остаточної форми людського правління" [3].

На сьогодні міжнародні конфлікти набувають різноманітних форм та проявляються в різних сферах. Тому методи дослідження міжнародних конфліктів також мають удосконалюватися разом із пошуком нових форм їх врегулювання з урахування негативних наслідків. Розуміння глибинних причин виникнення більшості міжнародних конфліктів дозволяє шукати відповідні інструменти їх врегулювання, у тому числі із залученням міжнародних організацій.

Міжнародні конфлікти на початку XXI ст. та агресія окремих акторів міжнародних відносин продемонстрували, що вся міжнародна система безпеки потребує значного удосконалення. І хоча світова спільнота вдавалась неодноразово до створення міжнародних організацій та угод, які б мали забезпечити уникнення багатьох терористичних актів та збройних конфліктів. Проте ефективність їх, як показала практика, не є досконалою.

Традиційно до однієї з найбільш впливових міжнародних організацій, що врегульовують конфлікти та здатні до їх деескалації, відносять ООН та Раду Безпеки ООН, Організацію з безпеки та співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ), Європейський союз (далі – ЄС) та НАТО [4]. При цьому ОБСЄ, ЄС та НАТО здійснюють більшість міжнародних миротворчих операцій саме з дозволу Ради Безпеки ООН.

За останні декілька років Рада Безпеки ООН отримала критичну оцінку за нездатність врегулювати збройні конфлікти дипломатичним шляхом. Однією з причин є членство Росії в даній структурі, яка накладає вето щодо резолюцій Ради, тим самим відхиляє рішення щодо припинення ескалації військових дій в Сирії та Україні.

Важливу роль у врегулюванні міжнародних конфліктів відіграє Північноатлантичний альянс, який на сьогодні залишається однією з найпотужніших організацій в оборонному сенсі. Вплив даної міжнародної організації на сучасну систему міжнародних відносин є значним, оскільки вона забезпечує безпеку держав-членів, а також здійснює консультації з укріплення оборонної здатності країн-партнерів, які не є її членами. Це сприяє розповсюдженню сучасних підходів у сфері безпеки та оборони, і як наслідок, врегулюванню міжнародних конфліктів на засадах миротворчої діяльності. У разі неможливості врегулювання конфліктів дипломатичним шляхом Півні-

чноатлантичний альянс має весь потужний військовий потенціал для забезпечення захисту країн-членів [5].

Хоча останнім часом НАТО піддається обґрунтованій, а подекуди і абсолютно необґрунтованій критиці, очевидним є те, що жодна з наявних на сьогодні колективних систем безпеки не надає безпрецедентні гарантії безпеки, територіальної цілісності, недоторканої кордонів та державного суверенітету як Північноатлантичний альянс [6].

Водночас, ефективність Альянсу сьогодні видається нижчою, аніж вона була двадцять чи навіть десять років тому. Якщо у 1999 та 2009 роках в Організації Північноатлантичного договору переосмислювали наслідки розширення зони своєї відповідальності та шукали єдності серед старих і нових членів, то у 2022 році НАТО зіштовхнулось з реальною загрозою військового протистояння з РФ та власного існування як такого [7].

Звичайно колективна оборона Альянсу залишається головним його завданням, однак, поява нових викликів і загроз, які виникають далеко за межами зони відповідальності НАТО, не можуть бути поза її увагою. Зокрема, тероризм, розповсюдження ЗМУ і проблема реваншистської Росії становлять собою виклики, які неможливо подолати, виходячи лише з "територіального" розуміння безпеки.

У співробітництві з НАТО об'єктивно зацікавлені ООН і ОБСЄ, оскільки Північноатлантичний блок є організацією, що має у своєму розпорядженні сили, готові й здатні до проведення військових операцій щодо запобігання та врегулювання конфліктів. Завдяки добре налагодженій системі комунікацій, досвіду проведення військових акцій, відпрацьованому в ході регулярних навчань і маневрів, розгалуженій системі інформації і тилового забезпечення, сили НАТО можуть швидко зорієнтуватись в обстановці та вжити заходів щодо попередження конфлікту і запобігання його ескалації [8].

На території держав НАТО існує чимало перманентних конфліктів, зокрема Ольстерський, протиріччя між Іспанією і Британією навколо Гібралтару, напружені відносини між Туреччиною та Грецією, проблема на острові Кіпр, жоден із цих конфліктів не переріс у масштабне збройне протистояння регіонального або континентального масштабу. Більше того, довіра до системи безпеки НАТО та російсько-українська війна 2022 року спонукала Фінляндію і Швецію подати заявки на членство в Організації.

З 1991 року у так званий "постбіполярний період" командування Альянсу у логіці побудови своєї стратегії виходило з розуміння відсутності конвенційних противників, ілюзії відсутності загроз для миру та безпеки країн євроатлантичного простору. Зазначене створювало сприятливі можливості для активного залучення потенціалу НАТО у врегулювання регіональних конфліктів, гуманітарних інтервенцій, багатонаціональних антитерористичних операцій, проведення тренувальних місій тощо. Так, Альянс був залучений до вирішення різних міжнародних конфліктів, у тому числі у співпраці з іншими міжнародними організаціями. Серед них можна виокремити такі, як: операції на території колишньої Югославії, Косово, Афганістані, Іраку, Лівії, антитерористична діяльність у Середземному морі, біля узбережжя Африканського Рогу та у Сомалі.

При цьому, досвід проведення миротворчих операцій під егідою НАТО показав, що такі операції можуть бути дуже ефективними на короткому відрізку часу, але зазнавати певних зворотних наслідків у довгостроковій перспективі. Результати операцій в Лівії та Афганістані

привели до певної дискредитації функції Альянсу з управління кризами, принаймні, коли це передбачає масове розміщення військ на місцях. Відповідно, прийняття нової Стратегічної концепції у Мадриді буде покликане пріоритизувати колективну оборону від російської загрози зі зменшенням пріоритетності функцій управління кризами та інших багатонаціональних заходів.

Слід відзначити, що протягом останніх 30 років НАТО з оборонного союзу повільно перетворилася на організацію міжнародної безпеки, яка займалась здебільшого гуманітарними операціями і втратила здатність виконувати своє головне завдання – оборонну функцію. Наслідком такої втрати ролі НАТО може стати трансформація система міжнародної безпеки, яка ймовірно буде формуватися із свого роду кластерів безпеки. Як приклад, можна назвати ініціативу створення безпекового союзу між Україною, Польщею та Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії [9].

Варто зауважити, що Північноатлантичний Альянс визначив напрями та пріоритети структурних реформ, які стали необхідні у зв'язку зі зміною міжнародних конфліктів та їх характеру. Так, з метою покращення оборонної здатності та зміцнення партнерства у сфері безпеки, НАТО розробило план по реформуванню Альянсу до 2030 року. Це довготривалий процес, який здійснюватиметься в рамках прийнятої на лондонському саміті Альянсу (3-4 грудня 2019 року) ініціативи "НАТО-2030" [10].

Важливим в контексті майбутніх реформ Північноатлантичного альянсу є повернення лідируючих позицій США, що сприяло укріпленню НАТО завдяки приходу до влади Адміністрації Дж. Байдена. Адже політика попереднього уряду Білого дому не сприяла консолідованій політиці Альянсу. Зокрема, Д. Трамп критикував ситуацію з співфінансуванням діяльності НАТО, вказуючи на те, що саме США робить найбільші внески, а отже вимагав від інших учасників більшого вкладу на оборонні потреби (до 2% від ВВП) [11]. Загалом прихід Дональда Трампа на посаду президента США в січні 2017 року, його надзвичайно відверта критика НАТО і європейських країн викликали серйозні сумніви серед європейських столиць щодо відданості США обороні Європи і привели їх до просування порядку денного так званої "стратегічної автономії" ЄС. Поворот до Азії та важливість, яку надає Китаю адміністрація США, доповнили контекст невизначеності, в якому президент Франції Еммануель Макрон вказав, що "мозок НАТО мертвий" [12].

Вже з приходом Адміністрації Дж. Байдена діалог між членами-учасниками нормалізувався, вже після першого виступу новообраного лідера США.

14 червня 2021 був проведений саміт НАТО, який спонукав до переоцінки поточної ситуації в сфері безпеки всіма учасниками блоку та став стратегічно важливим заходом на міжнародному рівні в сфері міжнародної безпеки. Серед ключових результатів саміту експерти відзначають більш акцентовану пріоритизацію у плануванні та діяльності НАТО довгострокової загрози з боку КНР, формулювання політики Альянсу у сфері штучного інтелекту зі створенням нового формату співпраці у цій сфері, а також ухвалення рішення та уповноваження Генерального секретаря НАТО щодо підготовки нової Стратегічної концепції.

В цьому контексті слід відзначити, що Комюніке Саміту містить 62 згадування про Російську Федерацію та потенційні ризики, пов'язані із даною країною, її політикою в сфері оборони та безпеки. Крім того, відзначено 10 згадувань про Китайську Народну Республіку. При цьому, згідно з системою оцінки ризиків, яка застосову-

ються учасниками Альянсу, ризики Китайської Народної Республіки (КНР) є вагомими у довгостроковій перспективі, ніж тактичного характеру з боку Росії [13].

Поява Китаю як системного виклику для НАТО ставить європейців перед вибором: супроводжувати США в їх геополітичному протистоянні з Пекіном чи підтримувати власну стратегію. Таким чином, відповідь на виклик Китаю може зміцнити трансатлантичні зв'язки або прискорити його занепад.

Водночас, ризик невідповідного ставлення Адміністрації Дж. Байдена до російської загрози, применшення викликів з боку РФ при надмірній пріоритизації загроз з боку КНР, відзначалася провідними міжнародно-політичними оглядачами США та українськими експертами, як одна з потенційних найбільш гострих помилок Адміністрації Дж. Байдена на ранніх етапах формування його зовнішньополітичного курсу [14]. Повномасштабна агресія РФ проти України підтвердила такий прогноз.

Ключовою передумовою для якісного оновлення потенціалу стримування НАТО є підготовка нової Стратегічної концепції Альянсу. Діюча Стратегічна концепція, ухвалена ще у 2010 році, визнається застарілою та такою, що не відповідає актуальній ситуації у світі. Достатньо відзначити, що у документі 2010 року КНР майже не фігурує, а РФ визнається у якості держави-партнера [15]. Підготовка нової Стратегічної концепції має виходити з актуальності російської загрози та пріоритетності довгострокового виклику з боку Китаю.

Враховуючи зазначене, НАТО має оновити свою стратегічну концепцію в Мадриді, щоб привести свої політичні та військові директиви у відповідність до нового стратегічного контексту після десятиліття змін, які включають такі великі події, як кампанія в Лівії, вторгнення Росії в Україну, поглиблення ерозії трансатлантичної єдності між США та європейськими лідерами, посилення руху в Європі на користь так званої стратегічної автономії, зростання загроз з боку розвитку новітньої технології, виведення військ міжнародної коаліції з Афганістану.

Мадридська стратегічна концепція повинна буде зосередитися на ключових питаннях для союзників по НАТО, включаючи зміцнення трансатлантичних зв'язків, пристосування стримування та оборони до нових загроз, визначення ролі НАТО у стратегічному суперництві між Китаєм і США, каталогізацію та визначення пріоритетів основних функцій НАТО, перегляд розподілу фінансового тягаря між країнами-членами Альянсу.

Слід відмітити, що російська агресія змусила НАТО змінюватися та адаптувати свою позицію стримування та оборони до нової ситуації, не чекаючи офіційного перегляду Лісабонської стратегічної концепції. Так, у період 2014-2021 років Альянс вживав послідовні кроки зі зміцнення присутності на своєму східному фланзі, перегляду військової стратегії, адаптації оборони та стримування в євроатлантичному регіоні та фундаментальної концепції ведення бою НАТО (Концепція НАТО "Warfighting Capstone Concept", NWCC). Таким чином, останніми роками військова влада НАТО встановлювала доктрину, цілі та можливості, необхідні для протистояння російській зазгоді до того, як буде затверджена політична концепція, яка вимагатиме цього [16].

Як показала війна 2022 року, потрібна більш чітка координація дій задля попередження катастрофічних наслідків унаслідок агресії, а також наявної чіткої стратегії забезпечення миру на східному фланзі НАТО. Нова військова стратегія повинна бути більш активною та випереджувальною зі зміщенням фокусу на нові форми конфронтації в усіх сферах (земля, море, повітря, космічний простір і кіберпростір), конфронтації у формі

конвенційного збройного конфлікту та нетрадиційної гібридній формі. На сьогоднішній день виникає необхідність узгодження політичної складової Мадридської стратегічної концепції з уже прийнятою військовою стратегією, що може створити проблеми, якщо один або кілька союзників не погодяться з новими умовами військового планування.

Водночас, неабиякої актуальності набуває взаємодія між Україною та НАТО, яка у період до війни характеризувалась певною мірою формалістським підходом з боку Альянсу, в якому бюрократичний дух та дипломатичний протокол домінували над змістом та гостротою стратегічних викликів, які стояли перед країнами євроатлантичного простору [17]. Ціла плеяда програмних документів, які регламентували взаємодію України та НАТО до останнього часу, зокрема Хартія про особливе партнерство 1997 року, Річні національні програми з реформування, долучення до Програми розширеного партнерства, окремі військові навчання, по суті слугували заміною реального прогресу у наданні Україні чіткої перспективи членства. Зазначений стан речей був продиктований домінуванням логіки Лісабонської стратегічної концепції НАТО та відсутністю політичної волі еліт країн Альянсу з визнання Росії у якості екзистенційної загрози для безпеки євроатлантичного простору та переходу до її проактивного стримування.

Проактивне стримування у відношенні Росії має передбачати стримування на передових позиціях за межами території країн Альянсу. Логіка Альянсу до початку війни 2022 року передбачала, що Росія не має довгострокових планів із нанесення ударів безпосередньо по території НАТО і відповідно, локалізація агресивних намірів Москви у сірих зонах поза межами пріоритетних інтересів Альянсу є прийнятним ризиком. Війна України та РФ 2022 року довела хибність зазначених припущень та великий стратегічний прорахунок у оцінці військово-політичних ризиків з боку Альянсу. Сприйняття країнами НАТО Росії у ролі раціонального актору, з яким потрібно будувати діалог та уявлення, що недопущення України до перспективи набуття членства в НАТО сприятиме запобіганню великої континентальної війни в Європі, стало критичною помилкою Альянсу.

Тотальна війна, розв'язана Росією проти України 24 лютого 2022 року, може стати каталізатором повного переформатування моделі взаємодії України та Північноатлантичного Альянсу. Унаслідок усвідомлення масштабу ризиків та глибини помилкового сприйняття російського противника, наразі розпочалась принципово нова сторінка в історії взаємодії України та НАТО, яка характеризується найбільш масштабною фактичною інтеграцією України до Північноатлантичного Альянсу за весь період діалогу сторін. Масштабні поставки озброєнь країнами-членами Альянсу, розробка та підтримання функціонування комплексних логістичних коридорів для доставки летальних озброєнь та гуманітарної допомоги, активний обмін розвідувальною інформацією в режимі реального часу, постійний діалог як на рівні вищого політичного та військового керівництва, – все це сприяє якісно новому наповненню взаємодії України та Альянсу стратегічним змістом.

Принципово важливим у цьому зв'язку є повна синергія та взаємосумісність військового та військово-політичного потенціалу України зі змінами у баченні середньострокової перспектив розвитку НАТО, які готуються в рамках Мадридської стратегічної концепції.

Для України принципово важливо у повній мірі скористатись вікном можливостей, яке відкривається на сучасному етапі у питанні максимального оперативно-

го рівня інтеграції до Північноатлантичного Альянсу. Водночас, у період переоцінки пріоритетів та формування нової Стратегічної концепції НАТО, у довгострокових інтересах України поглибити портфель партнерських зв'язків з Альянсом у ролі контрибутора євроатлантичної безпеки.

Посилення практичної взаємодії з Альянсом створюватиме об'єктивні передумови для подальшого просування перспектив успішної протидії агресії РФ та послаблюватиме ефективність кроків Росії з недопущення приєднання України до Північноатлантичного Альянсу.

Розробка моделі форматів взаємодії НАТО та України дає можливість розробити практичні рекомендації щодо співробітництва нашої держави з Північноатлантичним Альянсом в умовах російської агресії. Пріоритетними напрямками співпраці України та НАТО в сучасних військово-політичних умовах можна визначити такі:

1. Подальше наповнення практичним змістом статусу України як члена Програми розширеного партнерства. Спрямування всіх наявних розвідувальних та контр-розвідувальних спроможностей Альянсу на підтримку України. Зазначене передбачає як питання безпосередньої військової сфери, так і питання більш широкого військово-політичного призначення, пов'язаних з протидією країні-агресору;

2. Створення спільних цільових робочих груп в рамках НАТО з протидії РФ, зокрема за кордоном на основі апаратів військових аташе. Подібними цільовими робочими групами могли б стати об'єднання зусиль України, Польщі, Великої Британії, США з ідентифікації та боротьби з російськими активними заходами, спрямованими на поширення впливу РФ як в Європі, так і в інших регіонах, зокрема Близького Сходу, Азійсько-Тихоокеанському регіону, Африці;

3. Реформа та переадресація оборонно-промислового комплексу України з його приведенням до виробництва сучасного озброєння та військової техніки за західними стандартами;

4. Продовження реформування всього комплексу сектору безпеки та оборони України;

5. Активізація програм підготовки особового складу Збройних Сил та інших органів сектору безпеки та оборони у відповідних закладах країн Альянсу. Зазначене сприятиме навченості персоналу сил оборони України, а також може поступово зняти питання стосовно ненадання Україні окремих зразків озброєння та військової техніки, посилаючись на невміння особового складу ним керувати та обслуговувати;

6. Опрацювати можливі шляхи залучення України до новоствореного "трансатлантичного технологічного акселератору", у т.ч. як перспективного напрямку нарощування власного потенціалу військових аспектів застосування технологій штучного інтелекту;

7. Продовжити поглиблення співпраці з НАТО щодо проведення спільних військових навчань, особливо в контексті набутого бойового досвіду Збройних сил України.

Висновок. Таким чином, масштаб викликів, з якими стикається Альянс на новітньому етапі та тривалій період стагнації, який характеризував розвиток НАТО протягом 2010-х років, надає Альянсу можливість для

власного переадресації та повернення до свого первісного покликання стримування стратегічних опонентів, які представляють загрозу країнам євроатлантичного простору. Можемо спрогнозувати, що зазначене переадресація супроводжуватиметься зменшенням для Альянсу пріоритетності участі у багатосторонніх зусиллях з врегулювання міжнародних конфліктів, проведення антитерористичних операцій та реагування на загрози з боку недержавних акторів, та, натомість, зосередження основної уваги на побудові проактивної системи стримування РФ та КНР.

Список використаних джерел

- Шібель В. Миротворчий процес: методологічні аспекти дослідження. Політичний менеджмент. Вип. 6. 2009. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/shibel_myrotvorchyi.pdf. (дата звернення: 07.05.2022)
- Trends in Armed Conflict, 1946–2014 URL: https://files.prio.org/publication_files/prio/Gates,%20Nyg%C3%A5rd,%20Strand,%20Urdal%20-%20Trends%20in%20Armed%20Conflict,%20Conflict%20Trends%201-2016.pdf (дата звернення: 07.05.2022)
- Конец истории и последний человек Конец истории и последний человек / Франсис Фукуяма; [пер. с англ. М. Б. Левина]: АСТ; Москва; 2015. URL: <https://geopolitikum.org/wp-content/uploads/2020/04/koniec-istorii-posledniy-chelovek-fukuyama.pdf> (дата звернення: 07.05.2022)
- Волкович О. Європейські засади взаємовідносин України та НАТО та вивчення досвіду нейтралітету у зовнішніх відносинах окремих держав // Геопросторова підтримка. 2020. №2. С. 15-38.
- Основоположна концепція ведення бойових дій НАТО: передбачення змін у характері війни. NATO Review. 2021. URL: <https://cutt.ly/fHJFfcj> (дата звернення: 10.05.2022)
- Сергієнко Т. І., Бабарикіна Н. А. Міжнародні організації та їх роль у вирішенні глобальних проблем щодо врегулювання політичних конфліктів // Humanities Studies. 2021. Вип. 9 (86). С. 101-108.
- Капітоненко М. Нова роль НАТО в Європі? Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 86 (Частина II) // Зовнішні справи. 2009. №3. С. 16-19.
- Стасюк С. В. Особливості регулювання сучасних збройних конфліктів: проблеми та перспективи // Юридична наука. 2011. №. 1. С. 206-210.
- Значимость и будущее НАТО. Ядерное оружие. Мнение Перепелицы URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ui2dvPDILUU> (дата звернення: 13.05.2022).
- NATO 2030: United for a New Era // Analysis and Recommendations of the Reflection Group Appointed by the NATO Secretary General. 2020. P. 5-45.
- Trump Warns NATO Allies to Spend More on Defense, or Else. New York Times. 2018. URL: <https://www.nytimes.com/2018/07/02/world/europe/trump-nato.html> (дата звернення: 10.05.2022).
- Emmanuel Macron warns Europe: NATO is becoming brain-dead. The Economist. URL: <https://www.economist.com/europe/2019/11/07/emmanuel-macron-warns-europe-nato-is-becoming-brain-dead> (дата звернення: 10.05.2022).
- Заявление по итогам встречи на высшем уровне в Брюсселе. Обнародовано главами государств и правительств, участвующими в заседании Североатлантического совета в Брюсселе 14 июня 2021 года. URL: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/news_185000.htm (дата звернення: 20.05.2022).
- Путін розраховує на блицкриг у Східній Європі. НАТО до цього не готове. Григорій Перепелиця. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TZUJ6xMLYjQ> (дата звернення: 13.05.2022).
- Стратегічна концепція оборони і забезпечення безпеки членів Організації Північноатлантичного Договору, затверджена главами держав та очільниками урядів у Лісабоні URL: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_68580.htm (дата звернення: 10.05.2022).
- Основоположна концепція ведення бойових дій НАТО: передбачення змін у характері війни. NATO Review. 2021. URL: <https://cutt.ly/fHJFfcj> (дата звернення: 10.05.2022).
- Толстов С. В. Тенденції міжнародної взаємодії в XXI столітті: досвід політичного моделювання // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): наук. журнал. 2013. №. 1. С. 309-317.

Надійшла до редколегії 10.09.22

H. Perepelytsia, PhD in Political Sciences, Professor,
D. Brytov, M.Sc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

NATO'S ROLE IN SETTLEMENT OF INTERNATIONAL CONFLICTS

The article analyzes the role of the NATO in resolving international conflicts, as well as offers proposals for developing a model of cooperation between Ukraine and NATO against the background of Russian aggression.

Keywords: NATO, international organization, international conflict, strategy, aggression, security.

ЕВОЛЮЦІЯ ВІДНОСИН РЕСПУБЛІКИ СІНГАПУР ІЗ КРАЇНАМИ-ЧЛЕНАМИ РАДИ СПІВРОБІТНИЦТВА АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ

Здійснено спробу комплексного аналізу відносин Республіки Сінгапур із країнами Ради співробітництва арабських держав Перської затоки. Проаналізовано причини взаємної зацікавленості держав у поглибленні співробітництва. Простежено основні сфери взаємодії між ними. Розглянуто конкретні заходи та проєкти, вжиті урядом Сінгапуру задля активізації співробітництва з державами Перської затоки. Значну увагу приділено співпраці країн у багатосторонньому форматі в рамках Азійсько-Близькосхідного діалогу.

Ключові слова: Республіка Сінгапур, РСАДПЗ, Перська затока, економічна дипломатія, експорт вуглеводнів, прями іноземні інвестиції, Азійсько-Близькосхідний діалог.

Для Республіки Сінгапур як провідного нафтопереробного центру значний інтерес становить розвиток надійних та взаємовигідних відносин із державами Близького Сходу, які є найбільшими постачальниками нафти та природного газу на світові ринки. Через обмежений обсяг нашого дослідження зосередимо увагу на аналізі відносин Сінгапуру з країнами, що утворюють окремий субрегіональний блок – Раду співробітництва арабських держав Перської затоки (далі – РСАДПЗ).

До організації входять такі багаті на корисні копалини країни, як Королівство Саудівська Аравія (далі – КСА), Оман, Об'єднані Арабські Емірати (далі – ОАЕ), Бахрейн, Кувейт і Катар. Усі шість держав є традиційними експортерами вуглеводнів, що робить їх перспективними партнерами для Сінгапуру.

РСАДПЗ було утворено в 1981 році з метою сприяння економічній, науковій та діловій кооперації країн-членів [1]. Штаб-квартира знаходиться в Ер-Ріяді – столиці Саудівської Аравії, яка є найбільшим за розміром території та кількістю населення членом організації, а також одним із геополітичних лідерів усього близькосхідного регіону.

У 1984 році було засновано військово-оборонне крило РСАДПЗ, що передбачало створення в межах блоку компактних регіональних об'єднаних сил швидкого реагування "Щит півострова" (*Peninsula Shield Force*) та єдиної системи ППО. Об'єднані сили покликані відповісти на потенційні військові загрози проти будь-якого члена організації. Однак РСАДПЗ дотепер носить здебільшого економічний характер. Країни, що входять до нього, об'єднує передусім релігія (іслам) та арабська культура. Водночас вони мають спільні інтереси й відповідно узгоджену позицію в рамках ОПЕК. Окрім того, наразі спільність для всіх країн-членів є прагнення диверсифікувати економіку та зменшити її залежність від експорту вуглеводнів. За показником ВВП на душу населення, це одні з найбагатших країн світу. Вони забезпечують більше третини потреб США у нафті та володіють мінімум 273 млрд дол. американського боргу [1].

Короткий історичний огляд розвитку відносин Республіки Сінгапур із країнами-членами РСАДПЗ демонструє відсутність значної економічної активності між сторонами аж до 2004 року. До цього періоду уряд країни не приділяв належної уваги близькосхідному регіону, що пояснювалося іншими пріоритетами зовнішньої політики того часу. Однак протягом 2004-2005 років було проведено низку важливих візитів керівництва Сінгапуру до країн Перської затоки, що започаткувало новий формат взаємодії з акцентом на економічну дипломатію. Прем'єр-міністр Сінгапуру Го Чок Тонг в останні роки свого перебування на посаді особисто здійснив

серію візитів, що в результаті призвели до стратегічного зрушення у взаємовідносинах [6].

У 2005 році в Сінгапурі відбулося урочисте відкриття Азійсько-Близькосхідного діалогу (AMED), який став платформою для кращої кооперації між країнами регіонів [2]. Про нього як про успішний приклад багатостороннього співробітництва згадаємо наприкінці нашого дослідження.

У 2007 році Сінгапурська бізнес-асоціація (*Singapore Business Federation*) заснувала окрему Близькосхідну бізнес-групу для сприяння взаємодії між торговельними палатами та приватними компаніями з обох сторін [6].

Окремої уваги заслуговує близькосхідне турне керівництва Сінгапуру в 2008 році. Делегацію очолювали Го Чок Тонг, який на той час уже займав посаду Старшого міністра, та Лі Куан Ю – "батько нації", перший прем'єр-міністр країни, який і після відставки відігравав значну роль у політичному житті держави, перебуваючи на посаді міністра-ментора. Така серія візитів мала на меті побудову "мостів" не лише між Сінгапуром і Перською затокою, а й між Південно-Східною Азією та Близьким Сходом. Це було стратегічно важливо як для розширення економічного простору країни, зокрема залучення нових партнерів, так і для посилення регіональних амбіцій Сінгапуру та зміцнення його впливу в Південно-Східній Азії. Ключовим здобутком турне вважається досягнення стратегічного партнерства з країнами Перської затоки для спільних інвестиційних проєктів та кооперації у третій країнах. Прикладом такої співпраці стала участь арабських країн у проєкті розвитку екоміст у КНР у колаборації з Сінгапуром [6].

Як наслідок, наприкінці 2008 року в Досі (Катар) було підписано Угоду про вільну торгівлю – *The Gulf Cooperation Council (GCC)-Singapore Free Trade Agreement* (GSFTA), яка набрала чинності у вересні 2013 року і стала другим успішним кейсом запровадження пільгового режиму торгівлі в регіоні Близького Сходу після укладення подібної угоди з Йорданією в 2004 році [9].

Унаслідок прийнятих домовленостей країни Перської затоки та Республіка Сінгапур отримали безмитний доступ до ринків одна одної, а також знижені або повністю скасовані тарифи на широкий спектр товарів і послуг. Загалом GSFTA скасовує митні тарифи на 99% сінгапурського експорту до країн РСАДПЗ [5]. Важливо також, що організація визнала сінгапурські стандарти сертифікації халяля, що дозволило експортувати до країн Перської затоки більший вибір сінгапурської продукції. Окрім торгівлі товарами, GSFTA надає державам, що входять до РСАДПЗ, розширені бізнес-можливості в Сінгапурі для таких секторів послуг, як

туризм, освіта, фінанси, будівництво та інжиніринг, транспорт, охорона здоров'я, комунікації, спілкування, аутсорсинг тощо. Укладання угоди про зону вільної торгівлі також відкриває нові можливості для розширення діяльності приватного бізнесу країн Перської затоки в АСЕАН, який є потужним економічним блоком зі стрімкими темпами розвитку (за прогнозами, до 2030 року АСЕАН акумулює четвертий ВВП у світі) [9].

Важливо, що досягнуті домовленості в рамках GSFTA успішно втілюються на практиці та позитивно відображаються на динаміці двосторонніх економічних відносин. Так, з моменту створення зони вільної торгівлі, товарообіг між країнами Перської затоки та Сінгапуром продовжує зростати, досягнувши рівня понад 43 мільярди доларів США (станом на 2021 рік) [9].

Для кращого розуміння перспектив торгово-економічних відносин між досліджуваними сторонами варто окремо проаналізувати переваги Республіки Сінгапур як торговельного партнера для країн Перської затоки. Передусім Сінгапур є успішним прикладом досягнення економічного успіху невеликою за розмірами територією країною, яка до того ж практично позбавлена природних ресурсів. Урядом Сінгапуру вдалося вибудувати збалансовану зовнішньополітичну стратегію та зберегти самостійність у прийнятті рішень на міжнародній арені. Для невеликих країн Перської затоки (особливо Катару, Кувейту та Бахрейну) це має принципове значення. Уряди цих держав розглядають Сінгапур як своєрідну модель розвитку для них, що також позитивно впливає на імідж країни в регіоні та спонукає поглиблювати відносини з нею. У свою чергу Саудівська Аравія також зацікавлена в сінгапурському досвіді, зокрема в галузі містобудування. Так, Королівство ініціювало співпрацю з державним та приватним сектором Сінгапуру для реалізації масштабного проекту розбудови *King Abdullah Economic City* [6].

Водночас, на думку Го Чок Тонга, Сінгапур також може залучати передовий досвід країн РСАДПЗ. Зокрема політик виділив архіпелаг *Palm Islands* у Дубаї (ОАЕ), які вважаються найбільшими штучними островами у світі. Він назвав їх видатним прикладом людської винахідливості [6].

Ще однією сферою, де обидві сторони можуть використовувати досвід одна одної, є туризм, адже як Сінгапур, так і країни Перської затоки активно працюють над розвитком своїх туристичних стратегій із метою залучення більшої кількості іноземних відвідувачів та розширення спектру послуг у цій сфері.

Оскільки Сінгапур на сьогодні є потужним фінансовим центром у регіоні та претендує на роль лідера в рамках АСЕАН, для країн Перської затоки розбудова партнерських відносин із ним є також можливістю вийти на ринки Південно-Східної Азії. Вони розглядають Сінгапур як своєрідний хаб для економічної активності та подальшого розширення бізнесових зв'язків на інші країни регіону [9]. Тому саме тут арабські компанії переважно відкривають свої регіональні філії задля реалізації можливостей для бізнесу в Південно-Східній та Східній Азії.

До основних переваг Республіки Сінгапур належить передусім сприятливий бізнес-клімат у країні. Інноваційні послуги та сучасна міська інфраструктура Сінгапуру в поєднанні з його ефективним регуляторним середовищем приваблюють усе більше близькосхідних компаній, які шукають базу для розміщення своїх регіональних штаб-квартир [9].

Сінгапур пропонує стабільне соціально-політичне середовище, вільну ринкову економіку, високоефективну інфраструктуру та привабливий податковий режим. Холдингові компанії є життєво важливим компонентом будь-якої міжнародної стратегії розширення. У свою чергу Сінгапур пропонує інвесторам стабільне середовище, з якого можна керувати операціями на більш спекулятивних ринках Азії. Держава вже залучила понад 37 тисяч міжнародних і 7 тисяч транснаціональних компаній, які використовують Сінгапур як свою регіональну штаб-квартиру [9]. Така надійність високо цінується арабськими партнерами та створює йому привабливий імідж у регіоні.

Враховуючи взаємні дивіденди, які отримують сторони від поглиблення економічних зв'язків між ними, стає зрозуміло, чому країни намагаються інтенсифікувати співробітництво та розширити сфери взаємодії. Регулярно відбуваються контакти на вищому рівні та проводяться заходи з просування економічної дипломатії. Попри наявний інтерес у сфері охорони здоров'я, державного управління, розвитку культури, туризму, захисту довкілля тощо, центральним пріоритетом у відносинах залишається торгівля природними ресурсами.

Сінгапур не має власних вуглеводневих ресурсів, тому вимушений імпортувати сирю нафту для своєї нафтопереробної та нафтохімічної промисловості. Значна частка такого імпорту надходить з ОАЕ, Катару, Саудівської Аравії та Кувейту. Про принципове значення таких закупівель говорить те, що Сінгапур, попри відсутність сировинних ресурсів, є п'ятим за величиною нафтопереробним хабом у світі та входить до десяти найбільших експортерів нафтохімічної продукції. Згідно з оцінками *Oil & Gas Journal*, станом на січень 2021 року три нафтопереробні заводи Сінгапуру мають сумарну потужність переробки сирої нафти в 1,3 мільйона барелів на день [13].

Наразі більше третини всієї імпортованої нафти надходить до Сінгапуру саме з країн Перської затоки. Причому більша частина нафти шляхом реекспорту постачається до інших азійських країн, що надало Сінгапуру статус головного центру торгівлі нафтою в регіоні. Значні запаси переробляються, а також у вигляді палива експортуються до інших держав. Тож надійні, регулярні та економічно вигідні поставки нафти з країн Близького Сходу справді є невід'ємною складовою процвітання Сінгапуру [8].

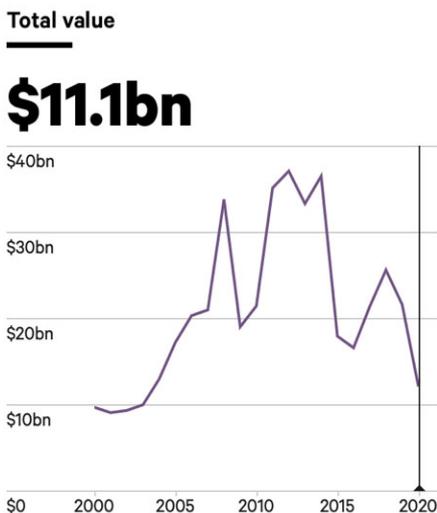
Однак, простеживши динаміку експортно-імпортних операцій з регіоном Перської затоки, ми бачимо, що поступово він втрачає свою провідну роль у постачанні вуглеводнів. Якщо в 2000 році імпорт нафти й газу з країн РСАДПЗ забезпечував 52% потреб Сінгапуру, то в 2020 – хоч кількісно поставки зросли з 44,7 до 108 мільйонів тонн, у відсотковому значенні це всього 27,5% від усіх поставок [12].

У 2020 році Сінгапур імпортував вуглеводнів із країн-членів РСАДПЗ на суму 11,1 млрд дол., що більш ніж утричі менше за максимальні показники в історії взаємовідносин країн, які було зафіксовано в 2012 році (37,2 млрд дол.) [12].

Наразі найбільшим імпортером вуглеводнів серед країн РСАДПЗ є ОАЕ (4,3 млрд дол.), які є третіми в загальному списку держав-експортерів нафти для Сінгапуру. Великі запаси нафти й газу закуповуються також у Катарі (2,7 млрд дол.). Трохи менше Сінгапур імпортує з Саудівської Аравії, яка на початку 2000-х була найбільшим експортером сировини до країни (2,5 млрд дол.) [12].

Водночас важливо розуміти, що таке зниження торговельного обороту не означає погіршення відносин між сторонами. Обсяги поставок залишаються значними.

Це пов'язано скоріш зі зростанням закупівель вуглеводнів у США та в країнах Західної Африки, зокрема в Нігерії, яка пропонує нижчі ціни на ринку [8].

Trade flows **Commodities** **Exporters** **In**

Top 5

1	United Arab Emirates to Singapore	\$4.3bn
2	Qatar to Singapore	\$2.7bn
3	Saudi Arabia to Singapore	\$2.5bn
4	Kuwait to Singapore	\$1.2bn
5	Oman to Singapore	\$233m

Щодо Саудівської Аравії, яка тривалий час вважалася основним партнером Сінгапуру в регіоні, то в останні роки ми бачимо різке зниження торговельно-економічних зв'язків між країнами. Однак тут також слід зауважити, що це пов'язано не з погіршенням двосторонніх відносин між країнами, а з отриманням Королівством привілейованого режиму постачання сировини нафти до Китаю, який на сьогодні є найбільшим імпортером вуглеводнів у світі [8].

Водночас у питанні забезпечення Сінгапуру газом країни РСАДПЗ продовжують бути перспективними партнерами. Зокрема, роль Катару й Оману в гарантуванні внутрішньої енергетичної безпеки Сінгапуру (де газ є основним паливом для виробництва електроенергії) в майбутньому лише зростатиме. Це передусім пояснюється тим, що обидві країни мають великі запаси газу. Перевагою Катару є також те, що він є виробником зрізженого природного газу з найнижчими витратами у світі. Водночас завершується термін дії газових контрактів Сінгапуру з Індонезією та Малайзією, що також може позитивно відобразитися на збільшенні поставок газу з Катару й Оману. За оцінками експертів, частка країн РСАДПЗ повинна зрости з 30% до майже 50%. Прикладом розширення співробітництва є угода *Pavilion Energy*, укладена з *Qatar Petroleum* про постачання до Сінгапуру до 1,8 мільйона тонн скрапленого природного газу на рік у період 2022-2032 рр. [8].

Короткий огляд поточного стану економічних зв'язків свідчить про розширення галузей співробітництва Сінгапуру з країнами РСАДПЗ. Простежується тенденція відходу від торгівлі вуглеводнями, яка лежала в основі економічної співпраці в 2010-х рр.

Тривалий час найбільшими торговельними партнерами Сінгапуру в Перській затоці були Саудівська Аравія та ОАЕ. Однак, за даними *Ressource Trade*, після 2019 року Катар обігнав КСА за показниками товарообігу [12].

Інтенсифікація торговельних зв'язків з ОАЕ та Катаром свідчить про вищий ступінь диверсифікації еконо-

міки та залучення ненафтових галузей. Співробітництво між державами базується передусім на обміні передовими технологіями та досвідом використання інновацій. Вищого рівня кооперації вдалося досягти завдяки діяльності Спільних комітетів високого рівня, які збираються щороку під егідою зовнішньополітичних відомств Сінгапуру та Оману (з 2004), Катару (з 2006) та ОАЕ (з 2014). Подібні зустрічі сприяють систематизації контактів між країнами. Наразі проводиться також робота над відкриттям аналогічних комітетів із Кувейтом та Саудівською Аравією [8].

Такі сінгапурські компанії, як *Rotary Engineering* і *Trescorp*, виконували інженерні, закупівельні та контрактні роботи для будівництва резервуарів для зберігання нафти у Фуджейрі та Джебель-Алі (в ОАЕ), у Джубайлі (Саудівська Аравія) та в Дукмі (Оман). Провідні сінгапурські компанії також активно інвестують у країни Перської затоки. Зокрема мова йде про спільне підприємство *Keppel N-KOM* на верфі в Катарі; інвестиції *SembCorp* у незалежну водопровідну та електричну станцію *Wilayat Mirbat* в Омані; спільне вантажне підприємство *SATS* з *Oman Air*; апарт-готелі *CapitalLand* в ОАЕ та Саудівській Аравії тощо [8].

Що стосується прямих іноземних інвестицій країн Перської затоки до Сінгапуру, то вони спрямовані переважно на термінали для зберігання нафти (дубайська ENOC), виробництво смол для пластмас (саудівська SABIC) і нерухомість (зокрема в 2016 році Катарське інвестиційне управління придбало *Asia Square Tower* в Марина-Бей за 2,5 млрд дол.) [8].

За даними *fDi Intelligence*, ОАЕ та Катар протягом останнього десятиліття збільшували прямі іноземні інвестиції до Сінгапуру, зокрема в галузі банківських послуг, страхування, туризму та роздрібною торгівлі. Арабські компанії *First Abu Dhabi Bank* і *Qatar Reinsurance Company* відкрили свої філії в Сінгапурі [8]. А наприкінці 2020 року дубайська *Gulf Marketing Group* придбала фірму *Royal Sporting House*,

яка є провідним роздрібним продавцем спортивних товарів у Південно-Східній Азії [4].

Прикладом інноваційної кооперації з країнами Перської затоки може бути діяльність сингапурської компанії *Crimson Logic*, яка налагодила взаємовигідну співпрацю з державами-членами РСАДПЗ із питань автоматизації та інтеграції систем митного адміністрування, а також розробки та впровадження платформ електронного урядування в галузі юриспруденції та працевлаштування [8].

У 2021 компанія *Abu Dhabi Ship Building* отримала контракт на 1 мільярд доларів США на будівництво чотирьох патрульних кораблів для військово-морських сил ОАЕ, який вона здійснюватиме в тісній кооперації з сингапурською компанією *ST Marine*, що надає послуги з проєктування та дизайну кораблів. Раніше ця ж компанія *ST Marine* будувала кораблі для військово-морських сил Оману в період з 2014 по 2016 рік [8].

З метою спільного втілення інноваційних рішень було налагоджено також співпрацю між *Enterprise Singapore* і *Abu Dhabi Investment Office*, які розвивають спільні проєкти в галузі розвитку смарт-сіті в Абу-Дабі [8].

Для країн Перської затоки, які наразі активно намагаються диверсифікувати свої економіки, Сингапур залишається надійним партнером, співпраця з яким може принести значні дивіденди в секторі послуг. Водночас торгівля вуглеводнями продовжує становити інтерес для Сингапуру з його регіональними амбіціями та позиціонуванням себе як провідного нафтового хабу.

Окрім того, враховуючи те, що однією зі стратегічних цілей Республіки Сингапур є скорочення парникових викидів удвічі до 2050 року, держава зацікавлена в імпорті так званого зеленого водню (утвореного з відновлюваних джерел енергії) задля забезпечення декарбонізації електромереж і морського транспорту. Це пов'язане передусім із наявними географічними обмеженнями для використання сонячної та вітрової енергії на острові. У Сингапурі також немає геологічних утворень для зберігання вуглецю, вловленого на нафтопереробних заводах країни. Тож для досягнення поставлених цілей Сингапур зацікавлений в інноваційних проєктах Оману, який наразі запускає масштабний екопроєкт потужністю 25 ГВт, що може забезпечити значну частку енергетичних потреб Сингапуру [11].

Окремої уваги заслуговує технічне співробітництво країни з РСАДПЗ, яке здійснюється в основному через Сингапурську програму співпраці (*Singapore Cooperation Programme*, SCP) та через окреме урядове агентство в Міністерстві промисловості та торгівлі *Enterprise Singapore* (ESG). Діяльність останнього спрямована не лише на розвиток державних компаній у Сингапурі та на поширення їх продукції в різних регіонах світу, але й на формування позитивного іміджу країни як глобального хабу в міжнародній торгівлі. Водночас ESG заохочує транснаціональні компанії з усього світу, в тому числі з країн РСАДПЗ, відкривати свої регіональні чи місцеві філії саме в Сингапурі, зважаючи на його відкритість до інновацій та сприятливий діловий клімат. Для кращого налагодження прямих двосторонніх контактів із країнами Перської затоки ESG відкриває на їх території свої закордонні офіси. Вони сприяють розширенню бізнес-кооперації та партнерства між Сингапуром та країнами РСАДПЗ. Функціонування таких центрів не лише піднімає рівень довіри місцевих партнерів, а й спрощує кому-

нікацію між сторонами, пришвидшуючи пряме встановлення контактів та укладання угод про співробітництво.

Закриття деяких місцевих офісів *Enterprise Singapore* може свідчити про певне зниження економічної активності Сингапуру в регіоні [7]. Наразі діють представницькі центри в Ер-Ріяді (КСА) та в Дубаї (ОАЕ), які обслуговують операції з усіма країнами Перської затоки. Водночас було прийнято рішення про припинення функціонування відділень ESG у Досі (Катар) та в Абу-Дабі (ОАЕ). Однак в *Enterprise Singapore* запевняють, що таке рішення викликане оптимізацією діяльності агентства і не повинно негативно відобразитися на динаміці налагодження партнерства в регіоні [7]. Такий крок міг бути зумовлений також кризою, з якою ESG довелося зіткнутися через пандемію COVID-19, адже протягом 2020-2021 рр. значна частина бізнес-контактів була заморожена у зв'язку з неможливістю проведення зустрічей та перемовин офлайн.

Окрім діяльності ESG та SCP у питанні розбудови технічного співробітництва з країнами РСАДПЗ, інші міністерства, державні комітети та приватні неурядові організації Сингапуру також напряму співпрацюють із близькосхідними партнерами з широкого кола питань, що становлять взаємний інтерес. Наприклад, ще в 2010 році було започатковано Програму стратегічного лідерства (*Strategic Leadership Programme*, SLP), яку проводив Коледж державної служби Сингапуру для очільників державного сектору Кувейту. У 2012 році при Університеті Султана Кабуса в Маскаті (Оман) було засновано Регіональний інститут розвитку інфраструктури. Це було здійснено в рамках зобов'язань Сингапуру забезпечити організацію курсів із підвищення кваліфікації в галузі розвитку інфраструктури, цивільної авіації, державного управління, інформаційних і комунікаційних технологій. Для підтримки зусиль Палестинської національної адміністрації (ПНА) з розбудови технічного потенціалу в 2013 році Сингапур надав Пакет розширеної технічної допомоги (*Singapore's Enhanced Technical Assistance Package*). У 2016 році його фінансування було подвоєно до 10 мільйонів сингапурських доларів. Сотні чиновників ПНА скористалися цією програмою. За аналогією – Сингапур надав вісім індивідуальних навчальних протокольних програм для офіцерів протоколу Бахрейну. Подібні програми відкрито також для навчання державних службовців з інших країн Перської затоки [10].

Окремої уваги заслуговує співпраця Республіки Сингапур із державами РСАДПЗ в освітній сфері. Освітні заклади країни налагоджують тісні партнерські зв'язки з близькосхідним регіоном, відкриваючи дедалі більше різноманітних програм і можливостей для сингапурських студентів, щоб краще оцінити та зрозуміти значення регіону. Наприклад, навчальні поїздки до країн Перської затоки, організовані Національним університетом Сингапуру в рамках програми *Study Trips for Engagement and Enrichment*; Інститут Близького Сходу, який було створено в рамках *NUS Overseas Colleges* у 2007 році для сприяння глибшому розумінню країн регіону; Близькосхідна програма *Raffles Institution* (на рівні середньої школи), яка також сприяє підвищенню обізнаності про регіон; щорічні лекції (*S. R. Nathan Annual Distinguished Lectures*), на які запрошують до Сингапуру впливових посадовців та експертів з метою залучення їх до аналізу Близького Сходу [10].

Якщо ж говорити про взаємодію на багатосторонньо-му рівні, доцільно окремо проаналізувати діяльність Азійсько-Близькосхідного діалогу (*Asia-Middle East Dialogue*, AMED). Створення такої платформи було ініційоване урядом Республіки Сінгапур у 2004 році, що підтверджує значення країни як важливого посередника в налагодженні співробітництва між регіонами. Саме в Сінгапурі в 2005 році відбулася перша зустріч глав зовнішньополітичних відомств країн регіонів. Метою започаткування діалогу було проголошено сприяння взаєморозумінню та поглибленню партнерства між державами [3].

Коло питань, які обговорюються під час регулярних зустрічей у рамках AMED, включає в себе як політичні та безпекові питання, так і сферу економічної взаємодії, а також культурні, наукові, освітні, соціальні та медіа питання [3]. Азійсько-Близькосхідний діалог важливий не лише як платформа для регулярних зустрічей та постійної комунікації, а й завдяки своїй координаційній діяльності, що полягає в узгодженні позицій країн та спільному керуванні окремих ініціатив, наприклад створення регіональних навчальних центрів у Йорданії та Катарі.

Регулярна комунікація в рамках діалогу AMED дозволяє також у спрощеному режимі налагоджувати співпрацю між країнами-членами на двосторонній основі. Зокрема Республіка Сінгапур у 2013 році уклала Меморандум про взаєморозуміння, який формалізував кооперацію державного сектору з Державою Катар; у 2014 році – Меморандум про взаєморозуміння з питань розвитку людських ресурсів із Йорданським Хашимітським Королівством тощо [2].

Окремо варто провести короткий огляд двосторонніх відносин Республіки Сінгапур з ОАЕ як із найбільшим торговельним партнером у регіоні. Країни об'єднані тісними політичними, економічними та соціокультурними зв'язками. Регулярно відбуваються візити та обміни делегаціями на високому рівні. Починаючи з 2014-го, кожні два роки засідає Спільний комітет Сінгапуру та ОАЕ (*Singapore – UAE Joint Committee*), який очолюють керівники зовнішньополітичних відомств обох країн. Сінгапур також має міцні зв'язки з окремими еміратами, що входять до складу ОАЕ. З 2006 року регулярно відбувається Спільний форум Абу-Дабі – Сінгапур, який став першою двосторонньою економічною платформою подібного характеру. Як міста-центри для власних регіонів, Сінгапур і Дубай мають відмінні зв'язки та налагоджену співпрацю в різних сферах, включаючи *smart-cities* та цифрові технології. У північних еміратах сінгапурські компанії продовжують бути присутніми в кількох ключових галузях. ОАЕ залишаються найбільшим торговельним партнером Сінгапуру на Близькому Сході та мають найбільшу сінгапурську діаспору в регіоні [14].

У 2021 році *Group-IB* – розташована в Сінгапурі компанія з кіберзахисту, що співпрацює з Інтерполом та Європолом, – відкрила свій Центр розвідки та дослідження загроз Близького Сходу та Африки зі штаб-квартирою в Дубаї. Він спрямований на підвищення стійкості компаній регіону до вищих рівнів кіберзлочинності, що виникли внаслідок швидкого зростання вартості та обсягу онлайн-транзакцій. Того ж року *Global Foundries*, четвертий за величиною виробник напівпровідників у світі, що належить інвестиційній компанії Mubadala в Абу-Дабі, оголосив про інвестиції в розмірі 4 мільярдів доларів США, щоб збільшити на третину потужності свого заводу в Сінгапурі, який він придбав у

2010 році. Ці два проєкти заслуговують на особливу увагу, оскільки вони не вписуються у традиційну модель торгівлі вуглеводнями та надходження інвестицій [8].

Висновки. Країни, що входять до Ради співробітництва арабських держав Перської затоки, є стратегічно важливими партнерами для Республіки Сінгапур. А тому уряд країни, успішно застосовуючи інструменти економічної дипломатії, послідовно реалізовує комплекс необхідних заходів з метою поглиблення партнерських зв'язків із державами Перської затоки.

Налагодження кооперації є взаємовигідним процесом, адже в економічному плані обидві сторони зацікавлені у спрощенні експортно-імпортних операцій. Держави-члени РСАДПЗ, що володіють одними з найбільших запасів вуглеводнів у світі, забезпечують значну частину потреб Сінгапуру, який, попри відсутність енергетичних ресурсів, має статус одного з головних нафтопереробних центрів у світі. Закупівлі природного газу в державах РСАДПЗ дозволяє зменшити залежність Сінгапуру від сусідньої Індонезії, що може слугувати успішним прикладом диверсифікації енергетичних взаємозв'язків.

Для країн Перської затоки розвиток партнерських відносин із Сінгапуром також має стратегічне значення, адже дозволяє реалізовувати економічні проєкти в інших державах Азії, використовуючи сприятливий інвестиційний клімат Сінгапуру та його лідерські позиції в рамках АСЕАН.

Значна активізація торговельних та інвестиційних зв'язків Сінгапуру з країнами РСАДПЗ простежується після 2013 року, коли набрала чинності Угода про вільну торгівлю GSFTA, яка скасовує більшість тарифів на весь експорт та імпорт товарів.

Динаміка торгово-економічних відносин між сторонами свідчить про розширення сфер взаємодії, зокрема залучення фінансової, банківської, освітньої, соціальної галузей. Країни спільно реалізують масштабні інвестиційні проєкти та співпрацюють як на двосторонній основі, так і в рамках Азійсько-Близькосхідного діалогу, який залишається ефективною платформою для регулярної комунікації та координації їхніх ініціатив.

Список використаних джерел

1. Amadeo K. Gulf Cooperation Council – GCC Countries. *The Balance*. 2021. URL: <https://www.thebalancemoney.com/gulf-cooperation-council-3306357>
2. AMED. *Official site of the Ministry of Foreign Affairs Singapore*. URL: <https://www.mfa.gov.sg/SINGAPORES-FOREIGN-POLICY/International-Organisations/AMED>
3. Asia-Middle East Dialogue (AMED). *Official site of the Ministry of Foreign Affairs of Brunei Darussalam*. URL: [https://www.mfa.gov.bn/Pages/asia-middle-east-dialogue-\(amed\).aspx](https://www.mfa.gov.bn/Pages/asia-middle-east-dialogue-(amed).aspx)
4. Dubai's sporting goods retailer buys out Singapore's Royal Sporting House. *Gulf News*. 2020. URL: <https://gulfnews.com/business/retail/dubai-sporting-goods-retailer-buys-out-singapores-royal-sporting-house-1.1608098256152>
5. Gulf Cooperation Council – Singapore Free Trade Agreement (GSFTA). *Official site of Enterprise Singapore*. URL: <https://www.enterprisesg.gov.sg/non-financial-assistance/for-singapore-companies/free-trade-agreements/ftas/singapore-ftas/gsfta>
6. Kassim Y. R. Singapore and the Middle East: Launching the Second Wave. *RSIS Commentaries*. 2008. URL: <https://www.rsis.edu.sg/rsis-publication/rsis/1033-singapore-and-the-middle-east/#.Y0MIES9SV-U>
7. Leow A. Singapore companies pivot amid shifting sands in the Middle East. *The Business Times*. 2022. URL: <https://www.businesstimes.com.sg/global-enterprise/singapore-companies-pivot-amid-shifting-sands-in-the-middle-east>
8. Li-Chen Sim. Singapore and the Gulf: Economic engagement beyond hydrocarbons. *Middle East Institute*. 2021. URL: <https://www.mei.edu/publications/singapore-and-gulf-economic-engagement-beyond-hydrocarbons>

9. Medina A.F. The GCC-Singapore Free Trade Agreement: Opportunities for Gulf Businesses in ASEAN. *ASEAN Briefing*. 2022. URL: <https://www.aseanbriefing.com/news/the-gcc-singapore-free-trade-agreement/>

10. Middle East / Ministry of Foreign Affairs Singapore. URL: <https://www.mfa.gov.sg/SINGAPORES-FOREIGN-POLICY/Countries-and-Regions/Middle-East>

11. Paddison L. Oman plans to build world's largest green hydrogen plant. *The Guardian*. 2020. URL: <https://www.theguardian.com/world/2021/may/27/oman-plans-to-build-worlds-largest-green-hydrogen-plant>

12. Resource Trade / GCC / Singapore / Fossil Fuels. *Chatham House, The Royal Institute of International Affairs*. 2022. URL: <https://resourcetrade.earth/?year=2020&exporter=gcc&importer=702&category=4&units=value&autozoom=1>

13. Singapore / Analysis. *Official site of The U.S. Energy Information Administration (EIA)*. 2021. URL: <https://www.eia.gov/international/analysis/country/SGP>

14. Singapore – UAE Relations. *Official site of the Ministry of Foreign Affairs Singapore*. URL: <https://www.mfa.gov.sg/Overseas-Mission/Abu-Dhabi/About-Singapore>

Надійшла до редколегії 02.09.22

R. Tezbir, PhD Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE EVOLUTION OF RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF SINGAPORE AND THE MEMBER COUNTRIES OF THE GULF COOPERATION COUNCIL

The author made an attempt to comprehensively analyze the relations between the Republic of Singapore and the GCC countries. The article describes the reasons for the countries' mutual interest in deepening cooperation and the main spheres of interaction between them. Specific measures and projects undertaken by the Singapore government to intensify cooperation with the Persian Gulf states also are examined. Particular attention is paid to the collaboration of the countries in a multilateral format within the AMED.

Keywords: Republic of Singapore, GCC, Persian Gulf, economic diplomacy, export of hydrocarbons, foreign direct investment, Asia-Middle East Dialogue.

ДО ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ АКсіОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ ТА НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Присвячено дослідженню сучасних тенденцій та характеристик аксіологічного (ціннісного) аспекту європейської ідентичності як невід'ємної складової європейської інтеграції та геополітики. Показано взаємозв'язок понять "цінність" та "ідентичність" у геополітичному сенсі, окреслено особливості аксіології європейської ідентичності, зокрема в контексті сумісності її з ідентичностями національними, а також її еволюцію на сучасному етапі з урахуванням внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів. Враховуючи динамічну природу цінностей, робиться висновок, що розуміння ціннісної складової (гео)політичної ідентичності визначати особливості сучасних євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: Європейський Союз, європейська ідентичність, європейська інтеграція, цінності, аксіологія.

Вступ. В останні роки наукові розвідки все частіше звертають увагу на концепт "ідентичності" як зручний інструмент аналізу сучасних (і не лише) міжнародних процесів. У розрізі ідентичностей світова політика постає ареною протиробства перцепцій, уявленнє акторів один про одного. Одним із прикладів застосування такого підходу є аналіз європейської ідентичності та європейської інтеграції, зокрема в контексті взаємодій європейської (наднаціональної) та національних ідентичностей. У системі ідентичності (уявлення про себе на підставі уявлення про інших) важливе місце посідають цінності як маркери, засоби відмежування культурного в найширшому сенсі поля. Дослідження цінностей ускладнює відсутність їхнього загальноприйнятого визначення та класифікацій (що так само можна сказати і про "ідентичність").

Водночас ідеаційний вимір світової політики, що характеризується поліфонією, плінністю та все більшою поляризацією, в останні роки стає чинником конфліктності й кризових процесів міжнародної системи. Вони яскраво проявляються на прикладі європейської ідентичності, яка у середині ХХ ст. стала основою проекту масштабної інтеграції задля забезпечення миру на континенті й уже на початку ХХІ ст. нездатна впоратися з усе більшими викликами (криза євроатлантичного співробітництва, розхитування архітектури міжнародної безпеки та міжнародного права Російською Федерацією внаслідок розв'язаної нею війни з Україною). З урахуванням євроінтеграційних прагнень України, що активізувалися після відкритого повномасштабного збройного вторгнення Росії 24 лютого 2022 р., актуальним стає вивчення особливостей динаміки європейської ідентичності на сучасному етапі.

Проблематика європейської інтеграції та європейської ідентичності з огляду на їхню багату історію і джерельну базу розкрита в низці праць як закордонних, так і українських науковців: М. Геффернена [32], М. Дедмана [14], В. Копійки, Т. Шинкаренка [35] тощо. Проблематику європейської ідентичності, її взаємозв'язку з національними ідентичностями як рушія європейської інтеграції ґрунтовно досліджували З. Бауман [6], О. Добржанська [33] та ін.

Водночас ціннісному аспекту європейської ідентичності через згадані вже методологічні труднощі приділялося значно менше уваги. У певному сенсі одним із перших на це звернув увагу С. Гантінгтон у своїй класичній теорії "зіткнення цивілізацій", постулювавши зокрема ціннісну дивергенцію масштабних культурних спільнот [20]. Та розуміння американським науковцем цінностей як сталої категорії було пізніше обґрунтовано розкритиковане. У цьому зв'язку варто виокремити розвідку П. Акалійського

та К. Вельцеля, які вперше показали ціннісний "розрив" на Європейському континенті, обумовлений не в останню чергу європейською інтеграцією [3].

Мета статті полягає у розкритті аксіологічного аспекту європейської ідентичності на сучасному етапі й тих ціннісних зрушень, що відбуваються в ній на сучасному етапі.

Виклад матеріалу. На зламі 80-90-х рр. ХХ століття в науці про міжнародні відносини конститується новий міжпарадигмальний напрям досліджень – конструктивістський. Він покликаний подолати методологічну обмеженість класичних парадигм міжнародних відносин, що існували на той час (реалістська, ліберальна, марксистська), на тлі завершення "холодної війни" та формування нового типу міжнародної системи.

Конструктивізм першим у системі досліджень міжнародних відносин постулює важливість ідеаційної структури нарівні з матеріальною та вводить категорію "ідентичність" як уявлення актора про самого себе (саморепрезентацію) на міжнародній арені. Конвенційні конструктивісти, доробок яких перегукується й із дослідженнями в межах класичних парадигм міжнародних відносин, цікавляться, як та чи інша ідентичність впливає на поведінку актора. Натомість радикальні конструктивісти переводять свій аналіз на рівень конструкції й деконструкції ідентичності актора [21].

Концепт ідентичності в науковій думці формується в 1950-х рр. із появою робіт соціолога Е. Еріксона, після того поширюючись у соціальних науках – найперше соціології та антропології. Науковці постулюють два підходи до аналізу концепту "ідентичність" у міжнародних відносинах. Говорячи про перший, варто згадати працю "Повернення ідентичності й культури в теорію міжнародних відносин" (1996) за редакцією Й. Лапіда та Ф. Кратохвіла, які дотримуються думки, що концепти "культура" та "ідентичність" завжди були імпліцитно присутні в міжнародно-політичних студіях, а в 1990-х рр. лише були остаточно концептуалізовані й легітимізовані [25, рр. 3-20]. Пристає до цього підходу і Ф. Фукуяма, який виводить розмірковування про ідентичність із діалогів Платона та учнів про існування третьої частини душі, яка відповідає за визнання серед інших представників групи – те, що в сучасній теорії ідентичності є складовою групової (колективної) ідентичності суб'єкта [38]. Цьому опонує другий підхід, представники якого слушно вказують, що поняття "ідентичність" до кінця 1980-х рр. у теорії міжнародних відносин не використовувались і значної уваги їм не приділялося. Навпаки: постмодерна хвиля того часу спричинилася до розмірковувань про "смерть метанаративів" і деконстрування припущень, на яких ґрунтувалося уявлення про світовий устрій. До появи "ідентичності" як концепту в тео-

рії міжнародних відносин призвів зокрема безпосередній розпад одного із системотвірних для тогочасної міжнародної системи суб'єктів – Радянського Союзу – та зворотний процес консолідації на Європейському континенті (у вигляді Європейського Союзу і НАТО) [8].

Відповідно до радикального напрямку конструктивізму, важливу роль у формуванні ідентичності актора відіграють зокрема цінності. Аксиологічна складова конституювання ідентичності згадується у схемі саморепрезентації Т. ван Дейка нарівні з нормами як відповідь на питання, "що є добрим, а що – поганим".

"Цінність" як концепт є, ймовірно, ще більш елюзивним за "ідентичність". А проте, відсутність єдиного узгодженого визначення не перешкоджає теоретикам міжнародних відносин підкреслювати їхню важливість. "Цінності держави є не просто частиною її зовнішньої політики – вони відіграють у ній першочергову роль... Тема цінностей зовнішньої політики особливо важлива в наш час", – стверджує, приміром, американський дослідник Р. Каплан [23, р. ххі]. Із ним по своєму погоджується і представник російської школи О. Барабанов: "Ціннісний фактор є особливо важливим для прийняття зовнішньої політики суспільством у різних країнах. А отже, на перший план виходять проблеми морального релятивізму, ревізії цінностей і нормативної умовності зовнішньої політики" [5].

Відомо, що "цінність" первинно мала суто економічний сенс як позначення матеріальної вартості чогось і лише у XIX ст. набуває нематеріального виміру під впливом низки мислителів і філософських шкіл – від неокантіанства (Р. Лотце, А. Рітшль) до прикладної психології (Г. Мюнстерберг) [4]. Цінність, таким чином, розглядається як "упорядковані ідеї про те, що є бажаним за межами окремих випадків, які скеровують поведінкові вибори та впливають на ставлення" [7]. У контексті міжнародних відносин цінності є свого роду "моральними дороговказами", які визначають дії та ставлення суб'єкта до себе та його оточення.

Підтвердженням наявності аксіологічної компоненти в ідентичностях міжнародних суб'єктів є і виокремлення ціннісного виміру в міжнародній системі. Так, однією з причин встановлення глобального панування Заходу французький дослідник Ж.-М. Койко називає як матеріальні чинники (як-от технологічна могутність, економічний розвиток і військова міць), так і ліберально-демократичні цінності, які з XVIII ст. набули все більшого впливу й поширення [10].

У цьому процесі науковець виокремлює чотири етапи: вкорінення цінностей у "стратегічно важливих країнах" (зокрема шляхом революцій у США і Франції); поширення цінностей у Європі та Латинській Америці, що супроводжувалося протистоянням консерваторів і лібералів; деколонізація XX ст., яка відбувалася "мовою Заходу", в ім'я утвердження принципу права народів на самовизначення; і, зрештою, четвертий етап, який настав після "холодної війни", пріоритизує права людини. "Але цей останній етап виявляється небезперешкодним – зокрема і для ліберально-демократичних цінностей та їхнього внеску в легітимність та моральність міжнародної системи", – підсумовує Ж.-К. Койко, наводячи як приклади авторитаризм Китаю, поширення радикального ісламу та все більші суперечності між глобальним капіталізмом і демократією.

Узагальненим виразником незахідних цінностей став укладений у 1993 р. провідними лідерами держав Південно-Східної Азії "регіональний аналог" Загальної декларації прав людини – Бангкокська декларація. Вона

постулює цінності, які, на думку підписантів, відіграють важливу роль у формуванні азійської ідентичності: перевага соціальної гармонії; зацікавленість у соціально-економічному процвітанні й колективному добробуті спільноти; акцент на працелюбстві й ощадливості; вірність авторитетам і повага до них; перевага колективізму й комунітаризму [18]. Легко побачити, що цей набір цінностей частково протиставляється західному набору цінностей – індивідуалізму, свободолюбству, плинності влади шляхом демократичних процедур, – які своєю чергою формують ядро західної політичної ідентичності.

Таким чином, цінності є невід'ємною складовою ідентичності міжнародного суб'єкта, а їхнє протистояння (а точніше, протистояння ціннісних систем) – одним із вимірів конфліктогенності сучасної міжнародної системи. У статті "Захід і решта світу" (1997). С. Гантінгтон вказав на діалектику їхньої взаємодії, яка простежується щонайменше із середини XX ст.: "Коли незахідні суспільства почувалися слабкими у відносинах із Заходом, вони посилалися на західні цінності – права на самовизначення, лібералізму, демократії і незалежності, – щоб виправдати свій опір західному пануванню. Нині, коли вони вже не є слабкими, то називають "імперіалізмом прав людини" ті ж цінності, які до цього використовували для досягнення своїх інтересів" [20].

До цих обставин змушена пристосовуватися і європейська ідентичність, яка тривалий час була тотожним щодо "західної ідентичності" поняттям [24, рр. 1-10], але зі зростанням ролі США у світі й активізацією інтеграційних процесів на Європейському континенті набула власних рис. Наразі можна стверджувати, що "західна ідентичність" є родовим поняттям відносно ідентичності європейської та визначається, як висноував ще британський дослідник Е. Сміт, у національно-правовій та ціннісній площині [37]. Натомість європейська ідентичність, інституційно втілена в проєкті Європейського Союзу та пов'язаних інтеграційних процесах, відрізняється наголосом на уникненні конфронтації та розвитку механізмів тіснішого економічного партнерства (на чому наголошували розробники концепції "розумної сили" Дж. Най і Р. Армідідж, говорячи про стратегічну конкуренцію США і ЄС) [36].

Можна виокремити два базові підходи до тлумачення європейської ідентичності – як політичного (тобто спільноти держав-членів, які дотримуються спільних демократичних практик) або культурного (тобто простору спільних цінностей) явища [9]. Для цілей цієї статті вважаємо більш доцільним саме культурний підхід із його наголосом на аксіологічній складовій європейської ідентичності. Зауважимо також, що попри наявність географічного позначення у назві "європейська ідентичність" на практиці має екстериторіальний характер, що впливає як із географічної ідентифікації країн-партнерів і кандидатів на членство в ЄС (до яких належать зокрема країни Південного Кавказу і Туреччина), так і з відсутності слова "територія" в установчих документах ЄС [9].

Держави-члени Європейського Союзу вже здійснювали спроби кодифікації європейської ідентичності. У грудні 1973 р. міністри закордонних справ дев'яти тодішніх членів Європейських спільнот на зустрічі в Копенгагені уклали Декларацію про європейську ідентичність, метою якої було "досягнення вдалого визначення їхніх відносин із іншими країнами та їхніх обов'язків і місця, яке вони посідають у світовій політиці" [13]. Копенгагенська декларація першою офіційно визначає аксіологічний вимір європейської ідентичності, складовими якого є представницька демократія, верховенство права, со-

ціальна справедливість як кінцева мета економічного прогресу і дотримання прав людини. Окрім того, Декларація про європейську ідентичність згадує про толерантність до інших культур (мультикультуралізм) і прагнення до міжнародного співробітництва як "складової рівноваги" в міжнародній системі, що також можна віднести до ціннісного виміру європейської ідентичності.

Наступним документом у цьому напрямку стала Хартія про європейську ідентичність (1995) [1], ухвалена на 41-му конгресі Europa-Union Deutschland (німецького відділення пан'європейської неурядової організації "Союз європейських федералістів") за ініціативи тодішнього президента Чеської Республіки В. Гавела. Хоча документ формально не має стосунку до Європейського Союзу і представляє його менш популярне федералістське крило [14, pp. 14-29], він містить більш чітку дефініцію "європейських цінностей", які автори виводять із часів античності й далі Відродження, гуманістичного руху й доби Просвітництва. "Європа є передусім спільнотою цінностей", – зазначається в Хартії. Цими цінностями, як і в Декларації про європейську ідентичність, є демократія, визнання основоположних прав людини і верховенство права, а також культурномистецька і наукова спадщина Європейського континенту, яка поширилася за його межі й перетворила його на "батьківщину революцій сучасного світу". Водночас підкреслюється, що розвиток у межах Європи відбувається неоднорідно, а тому для формування спільної європейської ідентичності ЄС повинен перейти до федералістського устрою.

У межах Європейського Союзу продовженням зусиль із кодифікації європейської ідентичності стали установчі договори – Маастрихтський (1992) і Амстердамський (1997), де зокрема було вперше закріплено інститут громадянства ЄС. Наступним кроком мала б стати Європейська конституція, підписана лідерами держав-членів у 2004 р., але так і не ратифікована за результатами референдумів у Франції та Нідерландах. Дослідження Е. Тупс вказує, що причиною відхилення Європейської конституції було не так негативне ставлення населення Франції та Нідерландів до ідеї подальшої інтеграції, скільки їхнє бажання щодо інакшого втілення цього процесу. Сюди ж можна зарахувати такі чинники, як певна недемократичність процесу укладання Європейської конституції та відсутність належної комунікації між європейськими елітами й громадянами [30]. Натомість була укладена Лісабонська угода (2009), яка на сьогодні є останнім установчим документом ЄС.

Підсумовуючи еволюцію європейської ідентичності в аксіологічних термінах, французький політолог Т. Шопен вказує на її дуальність, яка полягає в співіснуванні культурної єдності та політичної фрагментованості. Остання полягає в динамічності процесів державо- й націєтворення на Європейському континенті, які призвели до співіснування низки політичних режимів – від конституційних монархій до парламентських республік [9]. Це також вказує на іншу важливу характеристику європейської ідентичності – її наднаціональний характер, що передбачає співіснування з національними ідентичностями країн-членів ЄС [15].

Варто також погодитися з тезою Т. Шопена про свого роду кризу європейської ідентичності, спричинену виходом Великої Британії з ЄС та згортанням євроатлантичного партнерства після обрання Д. Трампа президентом США (2016-2020 рр.), а також супутніми тенденціями – посиленням євроскептицизму та напруженістю у відносинах між європейськими елітами та націо-

нальними елітами й населенням країн-членів ЄС [6]. Варто окремо розглянути вплив цих чинників – євроскептицизму та згортання трансатлантичного партнерства – на європейську ідентичність.

За визначенням Британської енциклопедії, євроскептицизм – це європейська політична доктрина, що обстоює відлучення від Європейського Союзу. Зазначається, що політичні партії, які обстоюють євроскептичні погляди, "в цілому схильні до популізму" та підтримують посилення міграційного контролю в межах ЄС, а також ліквідацію чи спрощення управлінської структури [27].

Дослідники П. Таґерт і А. Щерб'як, які є авторами однієї з перших розвідок щодо євроскептицизму, пропонують розділяти його на "жорсткий" і "м'який". Тоді як "жорсткий" євроскептицизм вирізняє "принципова протидія європейському інтеграційному проєкту через передачу повноважень наднаціональним інституціям на штатт ЄС", "м'який" євроскептицизм, як правило, обмежується лише словесною критикою Євросоюзу [29]. На практиці "жорсткий" євроскептицизм утілюється тоді, коли його рупором постають національні еліти, дотичні до механізму ухвалення рішень на рівні ЄС (останніми прикладами, окрім Великої Британії, є Польща та Угорщина, еліти яких вступають у прямиий конфлікт із інституціями Європейського Союзу), а "м'який" постає передусім засобом внутрішньополітичної боротьби, покликаним зрезонувати з розчарованим у європейських елітах населенням (це, до прикладу, партія "Національне об'єднання" у Франції, "Північна Ліга" в Італії чи "Партія свободи" в Австрії).

Євроскептичний характер польських та угорських еліт перекожливо довели у своєму дослідженні політичного дискурсу Р. Чехі та Е. Жгут, показавши на прикладі риторики прем'єр-міністра Угорщини В. Орбана та лідера владної партії "Право і справедливість" Я. Качинського, як ті прирівнюють ЄС до "корумпованої еліти" на противагу "простому народу" [12]. Окремої згадки вартує виголошена В. Орбаном у липні 2014 р. промова, в якій він уперше прямо проголосив побудову "неліберальної держави", яка "не заперечує засадничих цінностей лібералізму, як-от свободи, але не перетворює "ідеологію" в центральний елемент державного ладу, а натомість застосовує специфічний, національний, партікулярний підхід" [31]. На практиці йшлося про відмову Будапешта (а також Варшави) від виконання рішень європейських інституцій, які зрештою призвели до ініціювання в липні 2021 р. судового позову на основі порушення статті 2 Договору про ЄС (Маастрихтського договору) [16]. Зауважимо, що саме в цій статті викладені цінності, на яких заснований Європейський Союз – "повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права і дотримання прав людини, зокрема прав людей, які належать до меншин" [11].

Насамкінець варто зауважити, що попри конфлікт національних та європейських еліт, довіра громадян Польщі та Угорщини до ЄС вища за середній показник в об'єднанні (54% і 51% відповідно, за даними 95-го опитування "Євробарометр") [28], тоді як довіра до власного уряду в цих країнах – нижча за середній показник у ЄС (28% і 22% відповідно). Водночас, згідно з іншим опитуванням, 59% угорців і 53% поляків вважають, що в їхній країні достатньою мірою захищені цінності, які лежать в основі ЄС [22]. Можемо попередньо висувати, що підважування європейських цінностей у Польщі та Угорщині наразі виражене саме на рівні політичних еліт, а отже, не стільки відповідає внутрішньому запиту населення цих країн, скільки є засобом внутрішньополітичної консолідації та боротьби.

Президентство Д. Трампа у США (2016-2020) своєю чергою позначилося на інтенсивності євроатлантичної співпраці Вашингтона і Брюсселя й оголило проблему відсутності стратегічної автономії Європейського Союзу: безпекова компонента об'єднання забезпечувалася за рахунок Північноатлантичного Альянсу, тоді як аналогічна структура на Європейському континенті – Західноєвропейський союз – формально припинила існування у 2011 р. Йдеться передусім про критику з боку американського президента щодо недостатніх фінансових внесків європейських країн у НАТО, а також тривалий підірив довіри у співпраці сторін. Ця криза спонукала ЄС до розробки додаткових безпекових інструментів, а саме Постійного структурованого співробітництва (2017) та Європейської ініціативи втручання (2018). Крім того, у 2022 р. було завершено укладання Стратегічного компасу ЄС, покликаного закласти фундамент до спільних дій держав-членів об'єднання в оборонній сфері, зокрема і з залученням третіх країн. Прикметно, що в прес-релізі з нагоди публікації документа підкреслюється, що він ухвалений "у час, коли ми є свідками повернення війни в Європу" [2]. Європейський Союз і раніше мав власні безпекові інструменти – запроваджена з 1999 р. Спільна політика безпеки і оборони та батальйонно-тактичні групи, які формально діють із 2007 р., але не застосовувалися жодного разу, – але практична реалізація безпекової складової політики покладалася на провідні держави-члени ЄС, що зокрема простежується на прикладах Лівії (2011) та Малі (2013) [34].

Прихід до влади у США президента Дж. Байдена і активізація трансатлантичної взаємодії (свідченням чого зокрема є координація в межах розробки санкційного пакету проти Російської Федерації на тлі ескалації на кордонах із Україною) не призвела до відкату зусиль із подальшої розбудови стратегічної автономії ЄС. Понад те, як висновує аналітичний центр RAND у дослідженні "Європейська стратегічна автономія в обороні", ці зусилля також в інтересах Вашингтона, оскільки "під кутом зору США виправдання вкладень у питання європейської оборони американському суспільству, імовірно, буде складнішим, якщо європейські держави не вкладатимуться в посилення своїх оборонних внесків до НАТО" [17]. Таким чином, європейська ідентичність рухається в бік автономності в безпекових питаннях, доповнюючи власний ціннісний вимір, пов'язаний із забезпеченням міжнародного правопорядку, що після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну стало ще більш актуальним. Але поступ цей повільний і, вочевидь, розрахований щонайменше на середньострокову перспективу.

Висновки. Європейська ідентичність сформувалася на унікальному перетині географічних, історичних і культурних чинників, увібравши в себе загальноприйнятту в західному світі ціннісну палітру. Це певний час уможливило самовільний процес поглиблення і розширення європейського інтеграційного проєкту, долучивши до нього навіть географічно не приналежні до Європи держави.

А проте, аксіологічний вимір європейської ідентичності в останні роки зазнав випробувань внутрішніми (хвиля євроскептицизму, вихід Великої Британії) та зовнішніми (агресія РФ проти України, період турбулентності у відносинах зі США) викликами, спонукаючи до його переосмислення та можливого доповнення. Конкретніше йдеться про визрівання ознак конфлікту європейської та національних ідентичностей в окремих країнах Східної Європи (Польща, Угорщина) та країнах Східного партнерства (Білорусь, Вірменія), а також необхідність пере-

осмислити безпекову політику в контексті просування цінностей прав людини і забезпечення міжнародного правопорядку. Можна згадати пропозиції колишнього президента Європейської комісії Ж.-К. Юнкера, висунуті ним у вересні 2017 р., де йдеться про можливість запровадження посад президента і міністра фінансів ЄС, розширення Шенгенської та Єврозону, набуття членства в об'єднанні країнами Балканського півострова тощо як складову ревізії європейської ідентичності [26].

Для України, яка на офіційному рівні закріпила курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, важливо бути свідомою цих дискусій і розуміти напрямок трансформації європейської ідентичності, аби передбачити можливий конфлікт її з ідентичністю національною та кризові процеси, які це за собою може тягти.

Список використаних джерел

1. A Charter of European Identity [Electronic resource] // EURIT. – Mode of access : <http://www.eurit.it/Eurplace/diba/citta/cartaci.html>. – Title from the screen.
2. A Strategic Compass for Security and Defence [Electronic resource] // European Union External Action. – Mode of access : https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-security-and-defence-1_en. – Title from the screen.
3. Akaliyski P., Welzel Ch. Clashing Values: Supranational Identities, Geopolitical Rivalry and Europe's Growing Cultural Divide / Plamen Akaliyski, Christian Welzel // *Journal of Cross-Cultural Psychology*. – September 2020. – Vol. 51(9). – Pp. 740–762.
4. Axiology [Electronic resource] // Britannica. – Mode of access : <https://www.britannica.com/topic/axiology>. – Title from the screen.
5. Barabanov O. Values and Norms in World Politics [Electronic resource] / Oleg Barabanov // Valdai Club. – 14 January 2022. – Mode of access : <https://valdaiclub.com/a/highlights/values-and-norms-in-world-politics/>. – Title from the screen.
6. Bauman S. Approaches to European identity [Electronic resource] / Zygmunt Bauman // *Identities and Behaviour in Europe*. – Mode of access : <https://identities-behaviour-in-europe.eu/approaches-to-european-identity/>. – Title from the screen.
7. Beattie P. Ideology, Values, and Foreign Policy [Electronic resource] / Peter Beattie // *Oxford Bibliographies*. – 08 February 2021. – Mode of access : <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199743292/obo-9780199743292-0262.xml>. – Title from the screen.
8. Berenskoetter F. Identity in International Relations / Felix Berenskoetter // *The International Studies Encyclopedia* [ed. by R.A. Denemark]. – Vol VI. – Chichester : Wiley-Blackwell, 2010. – Pp. 3595–3611.
9. Chopin T. Europe and the identity challenge: who are "we"? [Electronic resource] / Thierry Chopin // *European Issues*. – No. 466. – 19 March 2018. – Mode of access : <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0466-europe-and-the-identity-challenge-who-are-we>. – Title from the screen.
10. Coicaud J.-M. Values and the Ethics of International Order [Electronic resource] / Jean-Marc Coicaud // *Carnegie Council for Ethics in International Affairs*. – 28 January 2016. – Mode of access : https://www.carnegiecouncil.org/publications/articles_papers_reports/765#_ftnref1. – Title from the screen.
11. Consolidated Version of the Treaty on European Union [Electronic resource] // *Official Journal of the European Union*. – C 326/15. – 26 October 2012. – Mode of access : https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF. – Title from the screen.
12. Csehi R. 'We won't let Brussels dictate us': Eurosceptic populism in Hungary and Poland [Electronic resource] / Robert Csehi, Edit Zgut // *January 2020*. – Mode of access : <https://doi.org/10.1080/23745118.2020.1717064>. – Title from the screen.
13. Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973) [Electronic resource] // CVCE. – 18 December 2013. – Mode of access : https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf. – Title from the screen.
14. Dedman M. The Origins and Development of the EU 1945–2008 : A History of European Integration / Martin J. Dedman. – Routledge, 2010. – 220 p.
15. Dobrzanska O., Pavliuk O. Political Identities of Ukrainian Society in the Context of the EU Eastern Partnership Policy / Olena Dobrzanska, Oleh Pavliuk // *Studia i analizy nauk o polityce*. – No. 1. – 2020. – Pp. 79–94.
16. EU founding values: Commission starts legal action against Hungary and Poland for violations of fundamental rights of LGBTIQ people [Electronic resource] / European Commission. – 15 July 2021. – Mode of access : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_3668. – Title from the screen.
17. European Strategic Autonomy in Defence : Transatlantic visions and implications for NATO, US and EU relations [Electronic resource] / Retter L., Pezard S., Flanagan S., Germanovich G. et al. // *RAND*

Corporation. – 2021. – 90 p. – Mode of access : https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA1319-1.html. – Title from the screen.

18. Final Declaration Of The Regional Meeting For Asia Of The World Conference On Human Rights [Electronic resource] // Law.hku.hk. – Mode of access : <https://web.archive.org/web/20041124184022/http://law.hku.hk/lawgovtsociety/Bangkok%20Declaration.htm>. – Title from the screen.

19. Huntington S. The West and the Rest [Electronic resource] / Samuel Huntington // Prospect Magazine. – February 1997. – Mode of access : <https://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/thewestandtherest>. – Title from the screen.

20. Huntington. S. The clash of civilizations? / Samuel Huntington // Foreign Affairs. – Vol. 72. – No. 3. – Pp. 22–49.

21. Jung H. The Evolution of Social Constructivism in Political Science: Past to Present [Electronic resource] / Hoyoon Jung // SAGE Open. – January 2019. – Mode of access : <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2158244019832703>. – Title from the screen.

22. Justice, Rights and Values [Electronic resource]. // European Union. – November 2021. – Mode of access : <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2269>. – Title from the screen.

23. Kaplan R. The Role of Values in Foreign Policy / Robert D. Kaplan // Values in Foreign Policy: Investigating Ideals and Interests [ed. by K. Srinivasan, J. Mayall, S. Pulipaka]. – London : Rowman & Littlefield International Ltd, 2019. – [Pp. xxi–xxii.]

24. Kissinger H. The Question of World Order // World Order. – New York : Penguin Press, 2014. – Pp. 1–10.

25. Lapid J. Culture's Ship: Returns and Departures in International Relations Theory // The Return of Culture and Identity in IR Theory [ed. by J. Lapid, F. Kratochwil]. – London : Lynne Rienner Publishers, 1996. – Pp. 3–20.

26. President Jean-Claude Juncker's State of the Union Address 2017 [Electronic resource] // European Commission. – 13 September 2017. – Mode of access : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_17_3165. – Title from the screen.

27. Ray M. Euroscepticism [Electronic resource] / Michael Ray // Britannica. – Mode of access : <https://www.britannica.com/topic/Euroscepticism>. – Title from the screen.

28. Standard Eurobarometer 95 – Spring 2021 [Electronic resource]. // European Union. – September 2021. – Mode of access : <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2532>. – Title from the screen.

29. Taggart P. The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States / Paul Taggart, Aleks Szczerbiak // SEI Working Papers. – No. 51. – January 2002.

30. Toops E. Why is there No EU Constitution? An Analysis of Institutional Constitution-Making in the European Union [Electronic resource] // CUREJ: College Undergraduate Research. – 05 April 2010. – Mode of access : <https://repository.upenn.edu/curej/123>. – Title from the screen.

31. Tóth C. Full text of Viktor Orbán's speech at Băile Tuşnad (Tusnádfürdő) of 26 July 2014 [Electronic resource] / Csaba Tóth // The Budapest Beacon. – 29 July 2014. – Mode of access : <https://budapestbeacon.com/full-text-of-viktor-orbans-speech-at-baile-tusnad-tusnadfurdo-of-26-july-2014/>. – Title from the screen.

32. Геффернен М. Значення Європи. Географія і геополітика. – К. : Дух і Літера, 2011. – 464 с.

33. Добржанська О. Л. Політична ідентичність українського суспільства в умовах європейської інтеграції : дис. канд. політ. наук : 23.00.03 / Добржанська Олена Леонідівна. – Київ, 2008.

34. Зарембо К. Європейська армія – реальність чи фантазія? [Електронний ресурс] / Катерина Зарембо // Європейська правда. – 16 березня 2015 р. – Режим доступу : <https://www.euointegration.com.ua/articles/2015/03/16/7031852/>. – Назва з екрану.

35. Копійка В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення : навч. посіб. / В. Копійка, Т. Шинкаренко. – К. : ІнЮре, 2001. – 448 с.

36. Луценко А. В. "М'яка сила" в сучасній геополітиці : монографія / А. В. Луценко, Г. А. Піскорська. – К. : Центр вільної преси, 2011. – 216 с.

37. Сміт Е. Національна ідентичність [пер. з англ. П. Тарашука]. – К. : Основи, 1994. – 224 с.

38. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривженості [пер. з англ. Т. Сахно]. – К. : Наш Формат, 2020. – 192 с.

Надійшла до редколегії 15.10.22

O. Pavliuk, PhD Student, Year 1
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ON EUROPEAN IDENTITY: AN INTERDEPENDENCE OF ITS AXIOLOGICAL DIMENSION AND SUPRANATIONAL NATURE

The article deals with the current trends and features of the axiological (i.e., values) aspect of European identity as an integral part of European integration and geopolitics. It shows an interconnexion between the notions of 'values' and 'identity' from the standpoint of geopolitics; describes the evolution of the axiology of European identity, in particular in terms of its compatibility with national identities; and features its evolution at the present stage, with both foreign and domestic political factors taken into account. Given the dynamic nature of values, it is concluded that an understanding of the values component of (geo)political identity frames the peculiarities of current European integration.

Key words: European identity, European integration, values, axiology.

УДК 327.56 + 612

Елмаджуб Абдалла Омар Абдалла, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ГЕОСТРАТЕГІЧНІ, ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНІ ІНТЕРЕСИ ЗОВНІШНІХ СИЛ У ЛІВІЇ

Досліджуються інтереси міжнародних акторів в Державі Лівія в умовах тривалого громадянського конфлікту, спричиненого іноземною інтервенцією 2011 року. Автор переконаний, що усі зовнішні сили мають різні геополітичні й гео економічні інтереси, окрім одного спільного – прагнення до утвердження власного домінування в Південно-Середземномор'ї.

Ключові слова: Лівія, громадянський конфлікт, посередницька війна, геополітичні та гео економічні інтереси, міжнародні актори.

Відтоді як восени 2011 р. війська Північноатлантичного Альянсу після повалення режиму Муамара Каддафі залишили Лівію, країна погрузла в затяжному конфлікті. Конфлікт, що розпочинався як громадянський, трансформувалася наразі у так звану гроху war, тобто посередницьку війну, у якій регіональні та міжнародні гравці за допомогою сил всередині Держави Лівія змагаються за збереження власних інтересів у цій багатій на вуглеводні країні на півночі Африки.

Лівія, що має велику за довжиною середземноморську берегову лінію, володіє величезними розвіданими запасами нафти і виявленими у східному секторі Середнього моря значними запасами природного газу, попри громадянську війну, все ще приваблює міжнародних гравців своїм вигідним геостратегічним розташуванням і геополітичним значенням.

Теперішня ситуація в Лівії є яскравим прикладом зовнішнього втручання провідних держав, що мають власні геополітичні та гео економічні інтереси, у внутрішні справи країни. Адаже, як і раніше, в Лівії зосереджені найбільші запаси енергоресурсів на африканському континенті, більшу частину яких наразі контролює командувач самопроголошеної Лівійської національної армії Х. Хафтар, що дозволяє йому залучати додаткові фінансові ресурси і зберігати підтримку з боку впливових зовнішніх гравців на кшталт Франції, Росії, Єгипту, Саудівської Аравії, ОАЕ. Водночас визнаний ООН уряд національної єдності (УНЄ) підтримують Туреччина, Італія, Алжир і Катар. Дещо відстороненою наразі видається позиція в лівійському конфлікті ключових членів НАТО США і Великобританії, країн Альянсу, що разом із Францією зіграли вирішальну роль у поваленні режиму М. Каддафі у 2011 році, але це не означає, що офіційні Вашингтон і Лондон, так само, як і ще один впливовий міжнародний гравець – Європейський союз, стоять осторонь від процесів пошуку механізмів врегулювання лівійської кризи.

Щодо інтересів США в Лівії, то до перемоги лівійської революції 1969 року Вашингтон мав там військові бази, проте на початку 1970-х років М. Каддафі домогся виведення усіх американських військових баз із території Лівії і націоналізував іноземні нафтові компанії, включно з американськими. Також режим Каддафі підтримував міжнародну кампанію щодо застосування до США нафтового ембарго за їх підтримку Ізраїлю в арабсько-ізраїльській війні 1973 року, натомість "американський імперіалізм" лівійський лідер оголосив "головним ворогом арабів, Ісламу і Сходу" [1].

У відповідь на ці заходи, США посилили військово-політичний та економічний тиск на режим М. Каддафі. Найбільшого загострення відносини двох країн набули за президентства в США Р. Рейгана, а пік кризи припав на квітень 1986 року, коли американська авіація завдала

бомбових ударів по містах Тріполі й Бенгазі. Згодом США запровадили жорсткі санкції проти Лівії, посилені резолюцією Ради Безпеки ООН № 748 від 31 березня 1992 року, в якій лівійський режим звинувачувався в міжнародному тероризмі. Прийняття цієї резолюції РБ ООН змусило лівійського лідера шукати шляхи примирення із Заходом, адже СРСП – головний міжнародний партнер Каддафі у 1991 році припинив існування. Втім, пожвавлення діалогу між Тріполі й Вашингтоном відбулося вже після трагічних подій 11 вересня 2001 року в США, в результаті чого американські нафтові компанії отримали доступ до розробки нафтових родовищ в Лівії.

Проте початок протестів лівійської опозиції проти режиму Каддафі в лютому 2011 року, спричиненими подіями "арабської весни", та спроба їх силового придушення лівійською владою, призвели до запровадження нових жорстких санкцій щодо лівійської влади. У лютому і березні 2011 року РБ ООН під тиском США, Франції і Великої Британії ухвалила дві резолюції по Лівії – № 1970 від 26 лютого 2011 року і № 1973 від 17 березня 2011 року, які, зокрема, санкціонували застосування ООН "будь-яких дій щодо захисту мирних жителів і населених ними територій", що було використано країнами НАТО як привід до збройного втручання у внутрішній лівійський конфлікт [1].

Після повалення режиму М. Каддафі США практично відійшли від участі у врегулюванні лівійського конфлікту. Напевно спрацював комплекс провини адміністрації президента Б. Обами за те, що сталося з Лівією після військового втручання деяких країн НАТО на чолі зі США у внутрішній лівійський конфлікт. У жовтні 2016 року в інтерв'ю телеканалу "Fox News" Б. Обама сказав, що найбільшою його помилкою "була відсутність підготовки США до наслідків повалення лівійського полковника Каддафі" [1].

Наступний президент США Д. Трамп приділяв мало уваги лівійській проблемі, проте у квітні 2019 року, коли війська ЛНА почали наступ на Тріполі і РБ ООН вже готувала гнівну резолюцію з вимогою відвести війська від лівійської столиці, в ситуацію втрутилися США, надавши публічну моральну підтримку командувачу ЛНА Х. Хафтару. Зокрема, Д. Трамп у телефонній розмові з Х. Хафтаром визнав "важливу роль ЛНА у боротьбі з екстремістами, які засіли в Тріполі", що викликало серед членів РБ ООН цілковите сум'яття і здивування [1]. Очевидно, в той час у Білому домі вирішили зробити ставку на реальну військову силу, що її представляла ЛНА.

Однак, коли навесні 2020 р., завдяки втручанням Туреччини, ЛНА зазнала поразки і була відкинута на сотні кілометрів від Тріполі, такий несподіваний поворот подій зазнав зенацька не лише Вашингтон, але й симпатиків Хафтара в Москві. Там ніяк не могли збагнути,

чому на боці міжнародно визнаного УНЄ виступив "стратегічний партнер Росії" Р. Ердоган [1].

Попри те, що до весни 2020 року США намагались дотримуватися нейтралітету у взаєминах з лівійськими угрупованнями у Тріполі і Тобруку, підтримуючи насправді і тих, і інших, останнім часом Вашингтон більше схильний підтримувати уряд Ф. Сараджа, бодай тому, щоб Росія – союзник Х. Хафтара, не змогла розмістити в Лівії свої системи ППО, які перебуватимуть на відстані кількох сотень кілометрів від американських військових баз на Сицилії. Також США не дуже тішать перспектива розміщення російських баз ВПС і ВМС на території Лівії, так само як і повернення Москви до енергетичного сектору Лівії, в якому колишній СРСР займав міцні позиції. Не допустити масштабної військової та економічної присутності Росії в Лівії може Туреччина – союзник США по НАТО. І на це у Вашингтоні змушені зважати [1].

Отже, геостратегічні інтереси США в Лівії полягають, на нашу думку, насамперед у збереженні балансу сил в Середземноморському регіоні. У Вашингтоні волють спостерігати за посередницькою війною РФ і Туреччини в Лівії, не бажаючи посилення жодної з сторін. Проте й заважати діям Туреччини в Лівії у Вашингтоні не поспішають, позаяк ситуативне посилення позицій Анкари є стримуючим чинником для Москви, в якій наразі переймаються не стільки "поверненням" до Лівії, скільки боротьбою за скасування чи, бодай пом'якшення, економічних санкцій, які колективний Захід наклав на РФ через повномасштабне вторгнення Кремля в Україну 24 лютого 2022 року.

Щодо інтересів Франції в Лівії, то переважна більшість українських так і зарубіжних авторів схильна вважати, що її участь у громадянській війні у Лівії зумовлена передусім прагненням Парижа зміцнити зовнішньополітичні позиції Франції у світі. Політичні еліти Франції, незадоволені тим, що адміністрація Н. Саркозі не змогла передбачити події "Арабської весни" 2011 року, вимагали рішучих дій влади на міжнародній арені. У результаті президент Н. Саркозі призначив нового міністра закордонних справ Алена Жюппе, який перш за все мав намір відновити суспільну підтримку дій уряду, відтак лівійська криза стала для французької влади сприятливим приводом показати нову роль Франції на міжнародній арені.

Зрозуміти, чому Франція ініціювала проведення військової операції в Лівії допоможе короткий історичний екскурс. Французько-лівійські відносини в добу правління М. Каддафі характеризувалися значною варіативністю. До початку вторгнення лівійських військ до Чаду у 1983 р. французький уряд намагався підтримувати взаємовигідні стосунки з Лівією, фактично протидіючи спробам США домогтися тотальної ізоляції уряду М. Каддафі на Заході [2, р. 71]. Найнижчої точки у лівійсько-французьких відносинах було досягнуто у 1989 р., коли лівійські агенти здійснили терористичний акт проти французького авіалайнера, що пролітав над територією Республіки Нігер [3]. Лише з 2004 р., після виплати Лівією відповідної компенсації сім'ям загиблих, можна говорити про нормалізацію відносин між двома державами.

У 2007-2010 роках спостерігалось значне покращення лівійсько-французьких відносин: так, президент Франції Н. Саркозі відвідав Тріполі з державним візитом у липні 2007 р., а М. Каддафі прибув до Парижа у грудні того ж року [2, р. 72]. У своїх офіційних заявах щодо відносин між Францією та Лівією Н. Саркозі неодноразово наголошував, що лівійське керівництво сумлінно виконує свої міжнародні зобов'язання. За твердженням

Н. Саркозі (10 грудня 2007 р.), Лівія під керівництвом М. Каддафі перебувала на шляху до "реінтеграції до міжнародного співтовариства" [4]. У 2008–2010 рр. між двома державами було укладено низку міжнародних договорів та інших угод, що стосувалися, зокрема, продажу французьких озброєнь до Лівії. Так, за словами тодішнього голови апарату президента Франції К. Жеана, лише в ході вищезгаданого візиту М. Каддафі було підписано угоду про продаж Лівії літаків-винищувачів і транспортних літаків загальною вартістю до 10 млрд євро [Кияниця, 2, р. 73]. Однак уже в березні 2011 р. політика Франції щодо Лівії зазнає кардинальних змін.

11 березня, за добу до саміту ЄС, на якому держави-члени Європейського Співтовариства мали виробити скоординовану позицію стосовно лівійської перехідної національної ради (ПНР), створеної противниками М. Каддафі, Франція ухвалила рішення про одностороннє визнання ПНР як легітимного представника лівійського народу, що викликало невдоволення багатьох інших членів ЄС [5, р. 21]. Разом із Великою Британією та США Франція виступила в ролі одного з головних ініціаторів та лобістів резолюції № 1973, прийнятої Радою Безпеки ООН 17 березня 2011 р., що передбачала створення зони, забороненої для польотів військової авіації над усією територією Лівії. Ще до ухвалення цієї резолюції французькі ВПС взяли найактивнішу участь в атаках на лівійські військові та стратегічні об'єкти, а французький уряд надавав усебічну підтримку НАТО у ході здійснення військової операції в Лівії. Така кардинальна зміна ставлення Франції до уряду М. Каддафі та його опонентів може викликати певне непорозуміння. Проте ситуація стає зрозумілою, якщо звернутися до аналізу геостратегічних інтересів Франції у Північній Африці.

На 2011 р. проект "Союзу заради Середземномор'я" (СЗС), започаткований урядом Н. Саркозі у 2007 р. як спроба "відновити історичне становище Франції як покровителя ісламських територій у Північній Африці та Леванті", виглядав нежиттєздатним [6, р. 4]. Передусім тому, що інші держави ЄС, незацікавлені в посиленні впливу Франції у Північній Африці, домоглися власної участі у проекті. Попри те, що такий розвиток подій не зустрів прямих заперечень з боку французької сторони, але його можна було розцінювати як обмеження стратегічних інтересів Франції у регіоні. Провал спроб організувати конференції міністрів закордонних справ держав-членів СЗС у 2009 р. та 2010 р. було розцінено оглядачами як прояв зменшення зацікавленості Франції у розвитку європейсько-середземноморських відносин [7, р. 410]. У сукупності із зростаючим впливом США у регіоні Північної Африки такий розвиток подій мав розглядатися правлячою елітою Франції як значний геостратегічний програв.

У цьому контексті ставлення М. Каддафі до перспектив зростання впливу Франції у рамках СЗС можна було розцінювати як подвійну гру. Розвиваючи активне військово-стратегічне партнерство з Францією, Лівія відмовилася взяти участь у проектах у рамках СЗС, а сам М. Каддафі відмовився віддати установчий саміт СЗС (13–14 липня 2008 р.), оголосивши, що Лівія розглядатиме цю ініціативу як спробу підірвати єдність "арабських та африканських країн" [8, с. 194].

Природно, що подібні заяви не зустріли схвалення з боку французького політикуму, тому можна припустити, що вже з того часу серед політичних кіл Франції склалися уявлення про потенційну "ненадійність" М. Каддафі як стратегічного партнера Франції. Було б помилково обмежувати сутність цієї проблеми лише питанням не-

визначеної та почасти ворожої позиції Лівії стосовно підтримуваного Францією проекту СЗС, коли й сам Н. Саркозі, судячи з його риторики в 2009–2010 рр., змирився з тим, що амбітні плани, пов'язані з СЗС, виявилися практично нездійсненними. Як зазначають американські дослідники Б. Раудібуш та П. Чаморел, одним із джерел зростаючого інтересу Франції до Північної Африки, як і до всього континенту загалом, стало прагнення використати потенційний економічний бум у цьому регіоні для забезпечення сталого та інтенсивного економічного розвитку самої Франції [9, р. 170–171].

До того ж, зауважимо, що з часів президентства Н. Саркозі Франція розпочала переорієнтацію своєї зовнішньополітичної стратегії в Африці, відходячи від попередньої практики розбудови "особливих" відносин з франкомовними країнами так званої "Франс-Африки" (la Françafrique) в бік зміцнення економічних та політичних відносин із нефранкомовними державами, які характеризуються вищими темпами економічного зростання та сприятливішим інвестиційним кліматом. У цьому контексті стає зрозумілою нормалізація лівійсько-французьких відносин у 2007–2010 рр.

Однак, якщо розглядати макроекономічний вимір лівійсько-французьких відносин, стає зрозумілим, що очікування французької сторони на значне розширення економічного впливу Франції в Лівії під патронатом уряду М. Каддафі в цілому не справдилися. Якщо Італія (як колишня метрополія Лівії) та Іспанія, а також (меншою мірою) Німеччина значно збільшили свою частку в експорті лівійських енергоносіїв (станом на 2006 р. 27 % імпорту нафти до Італії припадало на лівійські поставки, тоді як аналогічні показники для Німеччини та Іспанії становили 11 % та 9,2 % відповідно), то Франція не змогла забезпечити собі стратегічні поставки лівійської нафти, частка яких у французькому імпорті нафти за вказаний період не перевищувала 5,7 % [10, р. 179]. Те ж саме стосувалося інвестицій нафтових компаній у лівійську економіку: у 2007–2008 рр. основними бенефіціарами лівійського нафтового буму стали італійська ENI та британська British Petroleum, що повернулася на ринок Лівії після 30 років відсутності. Так, зокрема, у лютому 2008 р. між лівійським урядом та British Petroleum було укладено угоду про розвідку та видобуток природного газу на суму в 900 млн доларів США, що на той час могло вважатися найбільшою в історії компанії обсягом [10, р. 179].

На цьому тлі участь французької корпорації Total у розробці стратегічно важливих енергетичних резервів Лівії (загальна оцінка станом на 2011 р. – 44,3 млрд барелів, тобто 3,3 % від загальних світових запасів [3]) виглядала доволі обмеженою, оскільки, на відміну від ENI, BP та іншої італійської нафтової компанії Agip, французькі інтереси були майже не представлені в основних інвестиційних проектах [3]. Таким чином, видається, що Франція була зацікавлена у збільшенні участі своїх компаній у розробці лівійських енергоносіїв, що могло відіграти свою роль у прийнятті рішення про підтримку лівійської опозиції.

На додаток до власне гео економічних чинників, проаналізованих вище, можливою складовою у рішенні Франції підтримати антиурядові сили в Лівії стало прагнення нейтралізувати можливу загрозу французьким інтересам у регіоні Сахелю/Сахари, яку на той час потенційно становив уряд М. Каддафі. Як зазначає дослідник геополітичної стратегії Франції Л. Сімон, "зона Сахари-Сахелю" з 2008 р. офіційно розглядається фран-

цузькою стороною як невід'ємна складова "сфери стратегічних пріоритетів Франції" [11, р. 405].

У цьому контексті Лівія часів М. Каддафі, з її амбітними геополітичними проектами, зорієнтованими, зокрема, на держави Сахелю, могла становити певну загрозу традиційному французькому впливові в регіоні. Як панафриканські проекти М. Каддафі, що в 2000-х роках набули особливого розмаху, будучи підкріплені зростаючими фінансовими ресурсами Лівії, так і надана лівійською стороною в минулому підтримка різним повстанським та сепаратистським рухам країн регіону могли спонукати французьку сторону зважити можливість підтримки нею антиурядових сил у можливому внутрішньому конфлікті в Лівії.

Франція зайняла у лівійській кризі позицію, діаметрально протилежну тій, яку вона займала в іракській кризі 2003 року: вона не просто підтримала воєнну операцію, а стала її головним організатором. Париж першим визнав лівійську опозицію, рішуче висловився за прийняття резолюції РБ ООН № 1973, що відкрила шлях до військового втручання, лобював створення "Коаліції згодних", тобто згодних взяти участь в операції проти М. Каддафі [12, с. 80]. Чому для посилення свого впливу на міжнародній арені й згуртування народу навколо адміністрації Н. Саркозі була обрана саме Лівія?

Традиційно Франція надає великого значення розвитку відносин із країнами Південного Середземномор'я. Країни регіону є сусідами Франції, її економічними партнерами. У багатьох з них населення говорить французькою мовою. Велике значення мають питання боротьби з тероризмом та нелегальною міграцією у найближчому до Європи регіоні. У чотирьох країнах розміщені великі французькі військові бази – у Джібуті, Сенегалі, Чаді й Габоні. Франція прагне затвердити у регіоні свій вплив на противагу іншим потужним міжнародним гравцям й у ЄС Париж позиціонує себе у якості лідера цього напрямку СЗПБ, прагнучи збалансувати вплив Берліну у посткомуністичних країнах. У 2007 р. у Марокко Н. Саркозі висунув проект створення Союзу для Середземномор'я (СДС), який став улюбленим дітищем французького президента. Наддержавне утворення під егідою Парижа планувалося певною структурою на кшталт "Середземноморського ЄС" з міцною економічною основою. У такий спосіб Париж не тільки намагався одержати альтернативні джерела поставок вуглеводнів, але й перетворити Францію на серйозний європейський хаб для торгівлі газом на всьому просторі ЄС. У новій французькій політиці в регіоні виявилися противники: ФРН вбачала в Середземноморському союзі погрозу посилення французьких позицій в ЄС, натомість Туреччина побоювалася, що членство в СДС буде розглянуто в якості альтернативи її вступу в ЄС.

В контексті своєї середземноморської ініціативи Франція була дуже зацікавлена у співробітництві з Лівією у різних напрямках: економічному й військовому партнерстві, підписанні контрактів на постачання нафти, політичному співробітництві, спільному вирішенні питання про нелегальну імміграцію в ЄС. У 2007 р. у ході візиту Н. Саркозі до Тріполі був підписаний меморандум про співробітництво у сфері мирного використання ядерної енергії. Передбачалося, що Франція забезпечить Лівію ядерним реактором для опріснення морської води. Сторони підписали також договір про військове партнерство, що передбачав військову допомогу з боку Франції у випадку агресії, підготовку військових кадрів, проведення спільних навчань [13].

Крім того, Франція й Італія на тлі планів ФРН щодо "Північного потоку-2" прагнули одержати за рахунок Лівії й Алжиру альтернативні й достатні інструменти для своєї енергетичної безпеки. Лівія має найбільші у Північній Африці доведені резерви нафти й газу. В останні роки перед воєнною інтервенцією, попри те, що поставки нафтопродуктів із Лівії на французький ринок були порівняно невеликими, спостерігалася тенденція до відносного збільшення їх частки у загальному обсязі ввезеної у Францію нафти. У 2008 р. Лівія перейшла із шостого на п'яте місце серед постачальників нафти у Францію, випередивши Іран. Якщо у 2000 р. Лівія поставляла майже вдесятеро менше нафти, ніж Норвегія, лідер поставок у Францію, то у 2008 р. розрив скоротився до двох разів. Причому, 70 % усієї експортованої нафти припадало на схід Лівії.

До початку повстання проти режиму М. Каддафі Франція одержувала з Лівії не тільки нафту, але й газ через лівійсько-італійський газопровід "Зелений потік". До розробок лівійських газових родовищ мав відношення такий енергетичний гігант як "Газ де Франс – Суец" [12, с. 85]. Втім, енергетична залежність Франції від Лівії ніколи не була значною, таким чином, суто "енергетична" відповідь на питання надзвичайної активності Франції в Лівії не працює, попри численні праці на цю тему російських науковців. Таким чином, Лівія мала стати важливим елементом зовнішньополітичного курсу Франції у регіоні Середземномор'я. Але Лівія, єдина з 44 країн, яким запропонували участь, відмовилася від проекту Н. Саркозі. Так, лідер Джамагрії закритив у Франції свою репутацію непередбаченого керівника, з яким неможливо домовитися.

М. Каддафі був також своєрідною перепорою для французької політики у сусідньому Алжирі, що є найважливішим постачальником газу у Францію, а також у Чаді, де розташована велика військова база Франції, натомість вплив лідера Джамагрії ставав все більш значним [12, с. 91]. Отже, плани М. Каддафі реально загрожували інтересам Франції. Мова йде про ідею створення Африканського валютного фонду зі штаб-квартирою в Камеруні й Африканського центрального банку в Нігерії, що неминуче привело б до падіння франка КФА – валюти колишніх французьких колоній, що залежать від Парижа.

На початок 2011 р. лівійсько-французькі відносини остаточно зіпсувалися. Лівія відмовилася від придбання партії французьких винищувачів, вважаючи угоду для себе не вигідною. М. Каддафі активно виступав проти створення Союзу для Середземномор'я. Крім того, владою Лівії були накладені штрафи на французьку компанію Total. Тому саме Франція наполягала не лише на нанесенні авіа ударів, але й на проведенні наземної операції в Лівії. Участь у ліквідації режиму М. Каддафі була потрібна Франції й для того, щоб наростити власний політичний капітал у Європі, показати, що Париж спроможний справляти вплив на світову політику [12, с. 92].

За таких обставин Париж виконав найактивнішу зовнішньополітичну й військово-політичну роль Євро-союзу й Франції як одного з його лідерів. Виступаючи на прес-конференції за підсумками Ради ЄС 11 березня 2011 р., де обговорювалося лівійське питання, Н. Саркозі відзначив: "Європа сьогодні перебуває на першій лінії ... Звичайно, треба поговорити про це з нашими американськими союзниками але те, що відбувається, торкається насамперед нас" [13]. Отже, активність Франції пояснювалася як політичними, так й економічними чинниками.

Отже, масові демонстрації, що почалися у лютому 2011 року, спрямовані на повалення "джамахірійського ладу", підштовхнули уряд Франції виробити таку стратегію щодо Лівії, суть якої виражалася формулою "Каддафі має піти". Н. Саркозі, як і Б. Обама, почав рішуче наполягати на проведенні військової операції проти Джамагрії у рамках ООН.

Переходячи до аналізу наслідків французького втручання в події в Лівії для регіонального балансу сил, слід зазначити, що основним та неочікуваним наслідком цієї геополітичної ситуації стало зростання відносного впливу ісламістських активістських груп як у самій Лівії, так і на територіях таких сусідніх із нею країн, як Алжир та Малі. Як відомо, у 2012 р., після того як вигнані з території Лівії бійці туарезького походження, що входили до складу допоміжних військ уряду М. Каддафі, розпочали війну за незалежність "Держави Азавад" на території Малі, ісламістські угруповання, що брали участь у громадянській війні в Лівії на боці ПНР, скористалися цією ситуацією для просування власного впливу на Південь [3].

До початку французької інтервенції в Малі, викликані стратегічною загрозою для стабільності в регіоні Сахелю, проісламістськи налаштовані повстанці контролювали більшу частину території Малі [3]. В Алжирі також спостерігалася значне зростання впливу радикальних ісламістських угруповань на кордоні з Лівією, що мало найзначніший прояв у формі відомої кризи із захопленням заручників із країн Заходу (події розгорталися на півдні Алжиру у січні 2013 р.) [3].

Отже, основним інтересом французького втручання в Лівії стало фактичне зростання рівня силової нестабільності в ключовому для геополітичної стратегії Франції регіоні. У самій Лівії, як зазначає французький дослідник Р. Лефевр, спроби нового уряду, підтримуваного Францією та Великою Британією, встановити контроль над південним кордоном зазнали невдачі через міліційний принцип, що панує в постреволюційній лівійській армії, та зв'язки певних ключових осіб нової адміністрації з різними фундаменталістськими групами [14, р. 376]. Разом із загальною ситуацією внутрішньої нестабільності, що не сприяє потенційному відродженню та розширенню попередніх темпів видобутку енергоносіїв у Лівії, це дозволяє зробити висновок про те, що французьке втручання в лівійський конфлікт мало більше неочікуваних наслідків для самих стратегічних інтересів Франції.

Таким чином, кардинальна зміна лівійської політики Франції в 2011 р. була спричинена передусім гео економічними та геополітичними прагненнями Франції забезпечити розширені преференції для французьких енергетичних інтересів у Лівії та нейтралізувати можливу загрозу впливові Франції в Північній Африці та Сахелі, що її потенційно становив уряд М. Каддафі. Однак, з точки зору наслідків цієї інтервенції, французькій стороні не вдалося повністю досягнути поставлених перед собою цілей. До того ж Франція зіткнулася з необхідністю протистояти поширенню радикального ісламізму з території Лівії на традиційну сферу впливу Франції в регіоні. Це дозволяє стверджувати про загалом несприятливі для французьких інтересів на Африканському континенті наслідки інтервенції в Лівії.

Інтереси Великобританії щодо кризи в Лівії були подібні французьким. Поряд із Францією, Великобританія стала однією з перших країн, які заговорили про введення "безпальотної зони" і військової операції в Лівії як про єдиний можливий варіант виходу з громадянської війни в Лівії. Такі заяви прем'єр-міністра Д. Кемерона зустріли

широку підтримку серед населення Великобританії і позитивно вплинули на його рейтинг всередині країни.

Великобританія, так само, як США і Франція, відразу після закінчення військового втручання високо оцінила її результати. За словами міністра оборони Ф. Хаммонда, згідно з даними на кінець 2011 р. витрати на операцію в Лівії під кодовою назвою "Операція Елламі" склали 212 млн ф. ст., і це було втричі менше від запланованого [15]. А один з ініціаторів гуманітарної інтервенції в Лівії Д. Кемерон заявив, що Великобританія, "скинувши одного з найбільш жорстоких диктаторів", надала "неоціненну допомогу" лівійського народу, і тепер ця країна "є шанс на майбутнє" [15].

Однак незабаром Великобританія зіткнулася з одним із наслідків втручання – неконтрольованим потоком біженців із країн Північної Африки, які використовують територію Лівії як найближче розташовану до Європи для міграції в європейські країни.

Таким чином, "об'єднуючим" інтересом для Парижа і Лондона стало не тільки намір повернути колишній вплив у колишніх колоніях, а й культивована політичними елітами обох держав політика підтримки статусу великих держав. Для цього було необхідно продемонструвати здатність силового втручання в конфлікти в будь-якій точці світу, за аналогією зі США.

Якщо "франко-британська вісь" показала себе дієздатною та ефективною, то у франко-німецьких відносинах намітився певний розкол, чому послужила відмова Німеччини підтримати своїх європейських партнерів, які проголосували за резолюцію РБ ООН № 1973 і стратегічний розворот Берліна в бік Росії і Китаю. Так, ФРН стала єдиною державою-членом НАТО і ЄС, яка утрималося при голосуванні щодо резолюції № 1973 РБ ООН, тим самим, Німеччина вперше виступила в Раді Безпеки ООН проти своїх союзників по НАТО Франції, США, Великобританії, відмовившись приєднатися до військової операції Альянсу.

Це пояснюється тим, що для Німеччини регіон Близького Сходу і Північної Африки тривалий час не мав вирішального значення при побудові її зовнішньополітичної стратегії. Так, у Стратегії національної безпеки вказувалося, що до початку 2000-х рр. африканський регіон залишався на периферії зовнішньополітичних інтересів Німеччини, втім в останнє десятиліття значимість регіону для Німеччини істотно зросла. Це пов'язано з актуалізацією таких викликів міжнародної безпеки як забезпечення енергетичної безпеки, боротьба з нелегальною міграцією та загрозою тероризму.

Як відомо, єдиної позиції влади ФРН щодо лівійської кризи в 2011 році не було сформовано, адже вийшло так, що міністр закордонних справ Г. Вестервелле мав намір голосувати проти резолюції №1973 РБ ООН, вважаючи її помилковою, а канцлер А. Меркель, навпаки, не хотіла йти на пряме протистояння з союзниками по НАТО. Внаслідок чого було прийнято рішення утриматися при голосуванні в Раді Безпеки ООН. Таким чином, Німеччина в результаті лівійської кризи більше втратила, ніж набула.

Протиставивши себе Північноатлантичному Альянсу і наполягаючи на мирному вирішенні кризи і в той же час поставляючи літаки для участі в лівійській операції, Німеччина не зміцнила свій вплив у регіоні і на глобальному рівні, а викликала запеклі суперечки і протестні настрої серед німецького населення. А тодішній міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмайєр заявив, що втручання в Лівію "було помилкою", оскільки наслідки вторгнення не були враховані, і, продовжував

міністр, "чим довше Лівія буде перебувати в стані хаосу, тим стійкіше буде потік біженців з цього регіону" [16].

На відміну від ФРН, що тривалий час декларувала свою незацікавленість Середземноморським регіоном, прагне зміцнити позиції в Лівії її колишня метрополія Італія, яка активно представлена у нафтогазовому секторі Лівії. Відносини Італії й Лівії завжди були особливими; країни історично зв'язані між собою. У результаті перемоги Італії у війні з Туреччиною 1912 р. територія теперішньої північної Лівії (Тріполітанія й Кіренаїка) перейшла від Османської імперії до Італії, ставши "Італійською Північною Африкою". Об'єднавшись ще з однією територією – Феццан – колонія у 1934 р. одержала нову назву – "Лівія". У 1943 р. італійці й німці зазнали поразки від англоамериканських військ і покинули колонію.

У 1951 р. за рішенням ООН Лівія стала незалежною; її лідером став король Ідріс I, який раніше очолював Кіренаїку як Мухаммед Ідріс аль-Махді ас-Сенусі. Із приходом у 1969 р. до влади М. Каддафі, відносини між країнами на деякий час загострилися; з Лівії були вислані усі італійці (більше 20 тис. осіб), а їх майно конфіскували на користь держави. Поступово відносини між країнами відновилися; у 1980-2000 рр. між Італією й Лівією був укладений ряд важливих угод. У 2008 р. був підписаний Бенгазійський договір, що передбачав тісне економічне співробітництво між двома країнами. З Лівії надходило майже 25 % нафти й 10 % газу, що споживала Італія. Італійські корпорації планували вкласти 5 млрд дол. у відновлення лівійської інфраструктури. Передбачалося розгорнути будівництво житла, а також прокласти велику автомагістраль. На початку 2011 р., коли режим М. Каддафі швидко скочувався у міжнародну ізоляцію, Італія намагалася триматися осторонь від агресивної риторики США і більшості держав ЄС, що пояснювалось небажанням передчасно псувати відносини із лівійським лідером. Адже постачання вуглеводнів із Лівії для Італії були набагато важливіші, ніж для США або Великобританії. Ба більше, за Бенгазійським договором Рим міг підтримати або почати дії проти Тріполі тільки задля самооборони або за умови схвалення ООН. Договір не передбачав можливості виходу з нього в односторонньому порядку.

Проте через членство у ЄС і НАТО Італія змушена була діяти у руслі спільних інтересів Заходу. 26 лютого міністр оборони Італії І. Ла Русса, який брав участь у підготовці Бенгазійського договору, заявив про те, що цього документа, по суті, більше не існує [408]. Президент Джорджо Наполітано після переговорів з Бараком Обамою заявив, що Італія виступить разом із міжнародним співтовариством. У березні 2011 р. Дж. Наполітано прямо послався на п. 7 резолюції №1973 про дозвіл на силові дії проти Лівії в інтересах встановлення миру. З березня 2011 р. в офіційному інтерв'ю про ситуацію в Лівії міністр іноземних справ Франко Фраттіні виключив можливість участі Італії у військових діях проти Лівії, але допустив надання своїх військових баз для цієї мети за умови, що операцію схвалить ООН.

Загалом, Італія залишається важливим гравцем в Лівії бодай тому, що підтримує стабільні контакти з племінними ополченнями в столиці і на заході країни, де діють найбільші групи контрабандистів. Італія, що заперечувала можливість проведення військової операції в Лівії у 2011 році, а після зустрічі голови Ради міністрів Італії Сільвіо Берлусконі з президентом США Б.Обамою, змінила позицію, не беручи активної участі в лівійських подіях, стала першою країною, яка зіткнулася з неконтрольованим потоком мігрантів з Північної Аф-

рики і Близького Сходу – з одним з найсерйозніших наслідків подій "арабської весни" і лівійської кризи зокрема.

В результаті того, що ЄС, і особливо Франція, не пропонували Італії допомоги в прийомі біженців в 2017 році, Рим, як колись Муаммару Каддафі, став пропонувати лівійським польовим командирам "стимули" для недопущення переправи біженців через Середземне море. Очевидно, що сотні мільйонів євро були розподілені між вождями племінних ополчень через уряд в Тріполі, не кажучи вже про пряму підтримку приватної армії могутнього сімейного клану Даббаші, бійці якої протягом багатьох років надійно охороняють нафтогазовий завод італійської енергетичної компанії "ENI" в Західній Лівії [17].

Диверсифікація транспортування газу до Європи в рамках проекту EastMe також суперечить геоекономічним інтересам Росії, що змушує її кооперувати з Туреччиною. За такої умови, Російська Федерація зможе брати участь у розробці лівійських родовищ. В той же час, напружені відносини між Туреччиною, Грецією та США вигідні Росії, як з точки зору дестабілізації у відносинах ЄС та НАТО, так і співпраці в проєкті EastMe. Однією із найголовніших цілей Москви в Лівії є відновлення мирних переговорів між Тріполі та Тобруком та здійснення угоди про ВЕЗ, яка гарантує забезпечення російських інтересів в Лівії [18].

Підґрунтям для сучасної політики РФ в Лівії стали партнерські відносини СРСР з політичним режимом лідера лівійської революції 1969 року Муаммара Каддафі, що прийшов на зміну поваленому режиму короля Ідріса I. Від самого початку лівійській революції був притаманний яскраво виражений антиамериканський характер. М. Каддафі відразу ліквідував на території Лівії всі американські військові бази, націоналізував іноземні нафтові компанії, в тому числі й американські. Одночасно був узятий курс на зближення з Радянським Союзом і країнами соціалістичного табору.

Вагомим чинником зближення СРСР з Лівією стало її важливе військово-стратегічне розташування в центрі Північної Африки. Відтак, починаючи з 1973 року, СРСР почав продавати Лівії на регулярній основі і в досить великих обсягах озброєння і військову техніку. Тільки в перше десятиліття такого військово-технічного співробітництва СРСР продав Лівії озброєнь і військової техніки на 20 млрд дол. США. У 1980-х роках кількість радянських військових радників, фахівців і перекладачів, які щорічно відряджалися до Лівії, сягала 1 тис. осіб [19]. На початку 1980-х років радянсько-лівійське співробітництво, в тому числі і у військовій сфері, почало поступово скорочуватися, що було викликано, передусім, ослабленням економічного потенціалу Радянського Союзу.

Після розпаду Радянського Союзу М. Каддафі зрозумів, що вплив РФ вже ніколи не буде таким, як у СРСР, тому він вирішив за краще врегулювати свої відносини із Заходом. Сприяла утвердженню нового зовнішньополітичного курсу Лівії й підтримка Росією резолюції № 748, ухваленої Радою Безпеки ООН 31 березня 1992 року, в якій лівійський режим звинувачувався в міжнародному тероризмі. Останнє на тривалий час практично унеможливило продовження ВТС між РФ і Лівією. Незадовго до повалення режиму М. Каддафі Москва домовилася з ним про великі поставки новітніх російських озброєнь до Лівії. У серпні 2009 року було досягнуто домовленостей про модернізацію в Лівії російськими фахівцями танків Т-72, велася переговори про постачання новітніх танків Т-90. У 2010 році Росія і Лівія уклали контракт на поставку озброєнь на суму

1,3 млрд євро, включно з винищувачами Су-35. Лівійське керівництво також цікавилось придбанням винищувачів Су-30, навчально-бойових літаків Як-130 [19].

Після початку громадянського протистояння в Лівії, спровокованого подіями "арабської весни" або кольоровими революціями в Арабському світі та втручанням Заходу у внутрішні справи Лівії, наслідком чого стало фізичне знищення лівійського лідера М. Каддафі 20 жовтня 2011 р., Росія, попри своє негативне ставлення до військової операції НАТО в Лівії, не скористалась правом вето при голосуванні щодо лівійських резолюцій в Раді Безпеки ООН. Не маючи на той час значних економічних інтересів в Лівії, схоже, що в Кремлі вважали за краще не вплутуватися в лівійський конфлікт з непередбачуваними наслідками.

Теперішню політику РФ в Лівії можна вважати частиною її нової стратегії у Африці, спрямованої на посилення свого впливу і забезпечення своїх геополітичних та економічних інтересів на цьому континенті. В даний час Росія прагне створити там постійні військові бази, перш за все на Африканському Розі. У 2019 році в Сочі було проведено перший саміт високого рівня Росія-Африканський союз, а також бізнес-форум.

На відміну від європейських країн, США, Китаю, арабських країн Перської затоки і нових "азійських тигрів", Росія вважає за краще діяти "нетрадиційно" і знаходити в Африці ще не зайняті ніші або ті країни, які не дуже приваблюють згаданих вище конкурентів. Інакше кажучи, Росія прагне забезпечити собі швидкі дивіденди і преференції, діючи в досить ризикованих військово-політичних умовах, пов'язаних з громадянськими війнами, тероризмом, бідністю населення і тоталітарним правлінням місцевих авторитарних режимів. При цьому передбачається широке використання російських приватних військових компаній (ПВК), що дозволяє російському керівництву уникати відповідальності за наслідки своїх "нестандартних" дій в тій чи іншій африканській країні, якщо інформація про такі дії стає надбанням світової громадськості. Іншими словами, ПВК виступають в ролі "цапів-відбувайлів" в разі виникнення критичних ситуацій у відносинах Москви з авторитарними режимами. За даними агенції Bloomberg, найманці ПВК Wagner Group наразі "працюють" в 10 африканських країнах – ЦАР, Судані, Лівії, Зімбабве, Анголі, ДР Конго та інших країнах. Як заявив 7 лютого 2019 р. командувач Африканським командуванням ЗС США (USAFRICOM) генерал Томас Вальдхаузер, "завдяки використанню квазі-найманих військових радників, які фінансуються олігархами, особливо в країнах, де лідери прагнуть до беззастережного авторитарного правління, російські інтереси отримують доступ до природних ресурсів на вигідних умовах" [20].

Водночас, слабким місцем Росії в реалізації програм економічного співробітництва з африканськими країнами є відсутність у неї можливостей їх фінансування, що в підсумку буде гальмувати "нову африканську політику" Кремля. Так, обсяг зовнішньої торгівлі РФ з 54 країнами Африки склав у 2017 році лише 3,6 млрд дол., що аж ніяк не можна порівнювати з Китаєм, торговий оборот якого з країнами Африки у 2017 році склав близько 170 млрд дол., на 14 % більше, ніж у 2016 році [19]. За даними міністерства комерції КНР, у 2017 році державні і приватні компанії Китаю реалізували у 51 країні Африки близько 2,5 тис. проєктів загальною вартістю близько 100 млрд дол. [19].

Щодо торговельно-економічних відносин між РФ і Лівією, то в 90-х роках минулого століття і в першому

десятилітті XXI-го століття обсяг двостороннього товарообігу між двома країнами помітно скоротився. Якщо у 1970–80-х рр. він становив близько 1 млрд дол. щорічно за рахунок продажу Лівії радянських ОВТ, то у 90-х роках минулого століття і після 2000 року він тримався в середньому на рівні 100–150 млн дол. на рік і тільки в останні 2–3 роки почав дещо збільшуватися [19]. У 2018 році товарообіг Росії з Лівією склав 227,1 млн дол. Для порівняння – товарообіг України з Лівією у цьому році склав 325,7 млн дол. [19]. І це при тому, що Україна не продає Лівії ОВТ.

Останнім часом політика Росії в Лівії стає все більш активною. В геополітичному плані Москва намагається закріпитися на півночі Африки, щоб поряд із Сирією посилити свою присутність у Середземномор'ї. Для досягнення цієї мети Кремль надає різноманітну підтримку маршалу Х. Хафтара у встановленні його одноосібної авторитарної влади в Лівії, сподіваючись отримати від нього в обмін на російські ОВТ гарантії для російських нафтогазових компаній, а також на сприяння у створенні своїх військових баз в Тобруку і Тріполі. Кремлівські стратеги розраховують також, що встановлення контролю Росії над середземноморським узбережжям Лівії допоможе Москві керувати потоками біженців з Африки в Європу з метою провокувати "за потребою" міграційні хвилі і гуманітарні катастрофи, щоб чинити тиск на бюрократію Євросоюзу і європейські країни, якщо вони будуть вести себе "недружно" щодо путінської Росії.

Проте, на наш погляд, плани Кремля щодо маніпулювання міграційними потоками з Африки в Південну Європу є нереальними хоча б тому, що Євросоюз вже займається цією проблемою досить серйозно. За деякими даними, Єврокомісія вже витратила за останні два роки близько 50 млн євро на проекти, пов'язані з боротьбою з незаконною міграцією з африканського напрямку. В рамках угод, укладених між Тріполі, Брюсселем і Римом, передбачається виділення країнами Євросоюзу до 1 млрд євро на створення інфраструктури для недопущення проникнення нелегальних мігрантів до Європи через Лівію.

У Лівії Москва шукає можливості з відновлення багатомільярдних контрактів як у сфері поставок озброєнь, так і в розвитку лівійської нафтовидобувної інфраструктури. В умовах суперництва в Лівії між владами в Тобруку і Тріполі і розпаду країни на безліч плеєнічних анклавів, які перебувають під контролем близько 150 різних збройних угруповань, іноземні держави (Франція, Італія, Єгипет, КСА, ОАЕ, Катар, Туреччина, Алжир і РФ) роблять ставки на різні лівійські угруповання з тим, щоб закріпити свої позиції в цій країні.

Росія прагне не лише грати роль залаштункової сторони в лівійському конфлікті, і таким чином забезпечувати свої інтереси незалежно від переваги однієї із сторін конфлікту, але й поновити свої позиції на лівійському ринку озброєнь, та, звісно, брати участь у перерозподілі нафтогазового сектору Лівії. Виходячи з цього, для Москви геостратегічним завданням є домінування в регіоні Середземномор'я завдяки зосередженню російських військових баз в країнах трикутника Сирія – Єгипет – Лівія задля формування дружньої до Москви коаліції "впливових лідерів" – Башара Асада, Абделя Фаттаха ас-Сісі і Халіфі Хафтара.

В Лівії, як і в Сирії, інтереси Росії включають розширення свого військового та політичного впливу на Близькому Сході та в Середземномор'ї, а також ведення конкуренції з США та Туреччина, позаяк вони підтримують

протилежні сторони в громадянській війні в Лівії, що є частиною конкуренції за майбутні енергетичні контракти.

Виходячи з цього, можна говорити про неоднозначну політику Москви щодо Лівії: пропозиції щодо мирних зусиль з врегулювання конфлікту межують із посиленням допомоги Х. Хафтарау військовими літаками, що може поглибити конфронтацію з Туреччиною, яка входить до НАТО. Росія фактично прагне розділити Лівію, надаючи підтримку політичним силам, що домінують на сході країни.

У разі відступу ЛНА, використання Росією повітряних сил може лише загальмувати просування Туреччини та УНЄ, тому Росія використовує свої військові операції, щоб виграти час. Фактично, метою Російської Федерації є скасування санкцій проти сил Х. Хафтара, визнання ним уряду, що встановлений ООН в Тріполі, і "інституціоналізувати" гегемонію Х. Хафтара над Східною Лівією, що може відкрити шлях для російських енергетичних угод. Росія також прагне інвестувати в нафтовидобувну та будівельну галузі Лівії через укладення вигідних контрактів. Але стратегічною метою Кремля, на думку американських військових, є забезпечення військових баз на південному фланзі Європи, з метою подальшого контролю над діями США. За будь-яких обставин, Росія й надалі буде змагатися за вплив на остаточну конфігурацію післявоєнної влади у Лівії, адже це цілком відповідає її стратегії посилення позицій на Близькому Сході й у Північній Африці.

Водночас, Єгипту, який має спільний кордон із Лівією, довжиною понад 1000 км, також небажана перемога УНЄ, саме через можливість загрози єгипетській владі, що опосередковано йде від підтримуваних Туреччиною "Братів-мусульман" та появу нових ісламістських партій, а також можливість загрози єгипетському "поясу безпеки", для оборони яких президент Єгипту Ас-Сісі зосередив в північно-західному Єгипті потужний військовий арсенал.

Каїр намагається мінімізувати ризик хаосу в регіоні, усвідомлюючи, що баланс сил в Лівії, вже не той, що в квітні 2019 року, коли Хафтар оголосив про наступ на захід Лівії. Тому, нова хвиля дестабілізації в Лівії стане підживленням для терористів, які жадають проголосити незалежні "емірати" в окремих містах Лівії і, тим самим, створити загрозу для сусідніх країн, що жодним чином не влаштує Єгипет.

У Каїрі також враховують фактор перемоги Джо Байдена на виборах президента США у 2020 році. Д. Байден, як відомо, вкрай негативно налаштований щодо російської присутності на півночі Африки, що може віддалити Єгипет від Росії в питанні Лівії. Також слід враховувати те, що адміністрація Д. Байдена напевно зробить ставку саме на політичне врегулювання лівійського конфлікту. Безумовно, Єгипту невигідно мати нестабільний кордон з Лівією, і тому саме в ЛНА він вбачає можливість гарантувати собі безпеку на спільному кордоні. Попри це, цілком вірогідним є втручання Єгипту в лівійські справи, що може сприяти черговій ескалації конфлікту, відтак нейтралізувати військову потугу Туреччини в Лівії.

Важливим союзником Х. Хафтара є також Об'єднані Арабські Емірати, які постійно постачають сучасну зброю, включаючи російську систему протиповітряної оборони Pantsir S-1 та безпілотники китайського виробництва. Абу-Дабі постійно оснащує збройні сили ЛНА, маючи навіть власну повітряно-військову базу на сході від Бенгазі. Підтримка ЛНА та втручання у лівій-

ську кризу означає відновлення активної політики ОАЕ на Близькому Сході.

Ще недавно здавалося, що позиції Х. Хафтара, за яким стояла не тільки боєздатна лівійська армія, але й серйозні зовнішні гравці, дозволять йому здобути контроль над Тріполі. Так, ЛНА отримувала військово-технічну допомогу від Росії, яка сподівалася закріпитися в Лівії, підписавши цілий ряд контрактів на відновлення країни. Також Хафтару допомагав і Єгипет, військова верхівка якого боялася появи лівійських ісламістів біля своїх західних кордонів і перетворення східної частини Лівії на плацдарм для ісламістів з Єгипту. Військово-технічна допомога також виходила з Франції – Париж розглядав Хафтара як інструмент втягування лівійського простору в свою сферу впливу. Саме це дозволило ЛНА в квітні 2019 року здійснити успішний наступ на Тріполі, встановити контроль над основними родовищами вуглеводнів і зав'язати бої за околиці столиці. За таких умов, міжнародно визнаний уряд національної єдності (УНЄ) звернувся за військовою допомогою до Туреччини – ще одного важливого гравця у Середземноморському регіоні.

Щодо інтересів Туреччини, то на початку 2000-х рр. уряд Турецької Республіки підтримував з режимом М. Каддафі відносини конструктивного співробітництва. Турецькі компанії підписали з лівійським урядом контракти на суму 20 млрд дол. по виконанню будівельних та інфраструктурних робіт. Як зазначали ізраїльські дослідники турецько-лівійських відносин І. Ронен і Х. Янарочак, за часів М.Каддафі Туреччина була однією з небагатьох неарабських держав, із якою керівник Соціалістичної Джамахірії намагався підтримувати стабільні відносини, незважаючи на свої особисті симпатії до курдських лівонаціоналістичних партизанських рухів. Зокрема, офіційний візит прем'єр-міністра Реджепа Таїпа Ердогана у Тріполі в листопаді 2009 р. і позитивні відгуки М. Каддафі з приводу "антиізраїльського" курсу турецького уряду в контексті подій навколо сектора Гази могли розцінюватися як можливі фактори подальшого зміцнення двосторонніх відносин між Туреччиною та Лівією. На це вказувало і загальне похвалення зовнішньоекономічних відносин між двома країнами: напередодні початку антиурядового повстання в Лівії у лютому 2011 р. у країні на постійній основі знаходилося близько 20 тисяч турецьких робітників і фахівців (здебільшого в галузі будівництва), а загальний обсяг турецьких інвестицій в економіку Лівії досяг 15 млрд дол. [1].

Зовнішньополітична реакція Анкари на події "Арабської весни" 2011 р. була за своєю природою прагматичною і обумовленою прагненням грати роль арбітра, підвищити свій регіональний престиж шляхом представлення моделі суспільно-політичного та економічного розвитку, і, тим самим, Туреччини як держави, яка органічно поєднує сучасне демократичне управління і традиційну ісламську ідентичність. На думку відомого тюрколога В. Аваткова, "Туреччина в цій операції переслідує винятково свої інтереси, причому в першу чергу – це відтиснення курдських угруповань від річки Євфрат, а у другу – Анкара хоче продемонструвати себе в якості самого значущого регіонального, а, можливо, й світового гравця в рамках вирішення сирійської проблеми" [21, с. 83].

Загалом позиція Туреччини щодо ситуації навколо Лівії формувалась, зважаючи на особливості сучасних зовнішньополітичних пріоритетів – а саме відходить Р. Т. Ердогана від проамериканського курсу 1990-х років, переходячи до активного просування свого впливу

на Великому Близькому Сході (ВБС). Р. Т. Ердоган на початку конфлікту намагався дотримуватися нейтралітету, спонукаючи М. Каддафі піти від влади й організувати у Лівії президентські вибори, але потім приєднався до воєнної операції НАТО. Розрахунки робилися на прихід до влади у Тріполі притаманні Туреччині й Катару уряду "Братів-мусульман", який зміг би гарантувати інтереси Туреччини в Лівії.

Після кроків, зроблених особисто президентом Р. Т. Ердоганом на лівійському напрямку, в проурядових колах стало гарним тоном говорити про те, що Туреччина може стати в Лівії стороною, яку йменують "game changer", тобто країною, яка своєю участю здатна змінити хід подій. Популярність Р. Т. Ердогана серед арабів у цей період дала підставу деяким аналітикам говорити про "другу версію" близькосхідної політики Партії справедливості і розвитку" (ПСР), що ґрунтувалася би на поєднанні "ліберального і гуманітарного підходу" до протестних рухів у регіоні з наголосом на необхідності розвитку ісламських і водночас демократичних політичних режимів на противагу світським авторитарним моделям. Для досягнення цих цілей Туреччина була готова використовувати антитерористичну риторіку, але з легкістю підтримувала будь-які угруповання, в тому числі визнані США і Росією терористичними, якщо вони допомагали у боротьбі з курдами і їх союзниками.

Подібна політика вносила додаткові труднощі у запутану конфігурацію конфліктів на ВБС. У цьому контексті цікавим є питання про відмінності реакції Туреччини на події в Лівії порівняно з іншими країнами, охопленими революціями. Якщо у Тунісі турецький уряд уникав будь-якого очевидного втручання в хід революції, то у Лівії його позиція була значно активнішою й суперечливою.

У березні 2011 р. турецький уряд підтримував відносний нейтралітет, утримуючись як від активної підтримки, так і від засудження уряду М.Каддафі. Одним з чинників такої позиції було побоювання за долю турецьких робітників та інженерів, які опинилися в охопленій громадянською війною країні. Зокрема, Р.Т. Ердоган намагався протидіяти введенню міжнародних санкцій проти М. Каддафі, застерігав щодо ризиків, пов'язаних із можливістю військовою інтервенцією у Лівію. З початком гуманітарної інтервенції Туреччина утрималася від участі у військовій операції НАТО, однак її ВМС були задіяні у блокаді морського узбережжя Лівії. При цьому турецьке посольство у Лівії продовжувало свою роботу, закликаючи обидві сторони громадянського конфлікту до переговорів.

Отже, які мотиви переслідує Туреччина, долучившись через підписання угоди з УНЄ Ф. Сараджа 27 листопада 2019 року, що передбачає збільшення поставок зброї міжнародно визнаному уряду Лівії? Наразі ми спостерігаємо нарощування зусиль Туреччини з просування своїх інтересів в Лівії, із залученням своїх союзників, з розширенням впливу Анкари за рахунок союзницьких сил, і перш за все Катару. Якщо розглядати ширше, то це політика позиціонування Анкари як центру сили в регіоні, адже стати домінуючим зовнішнім гравцем в Лівії є досить важливо, а залучення своїх союзників в цих зусиллях – це наступний крок Туреччини з перетворення на впливову регіональну державу.

Активізація Туреччини в Лівії пояснюється рядом стратегічних інтересів. Перш за все, Лівія – це запаси вуглеводнів, які не тільки легко добувати, але й легко продавати – адже за, менш ніж 500 км розташований величезний ринок – країни Європейського союзу. А

оскільки в ЄС наразі оголошено курс на диверсифікацію постачання енергоносіїв, що означає поступове зменшення залежності від російського Газпрому, то північноафриканські виробники, в тому числі й Лівія, є однією з небагатьох реальних альтернатив російського газу для Європи.

Також слід враховувати те, що Лівія для Туреччини є своєрідними "воротами" в Африку: тобто це країна, яка може стати плацдармом для турецьких спроб витіснити Францію з мусульманських країн західної частини Чорного континенту. Взв'язавши під контроль простір Лівії, Р. Т. Ердоган зможе керувати важливими міграційними потоками до Європи. Так, наприклад, Туреччина пообіцяла Мальті не допустити прибуття африканських мігрантів на острів. У відповідь мальтійський уряд заблокував фінансування операції "IRINI", метою якої були морські патрулі для підтримки введеного проти Лівії ембарго ООН, що важливо для постачання турецької зброї до Лівії [22].

Разом із тим, дані угоди також покликані активізувати і забезпечити проникнення турецького бізнесу на африканські ринки, який протягом десятиліть активно бере участь у Лівії. Між тим, турецькі будівельні компанії також брали участь у чисельних будівельних проєктах в Лівії, однак, коли вибухнув конфлікт з ЛНА Х. Хафтара, багато з цих проєктів були заморожені, і турецькі компанії, які працювали в Лівії, в результаті втратили багато вкладень.

Нарешті, Лівія є тим, що в Туреччині називають "Середземноморським щитом". Мова йде про ще одну двосторонню угоду, що її підписали Анкара та Тріполі щодо розмежування морських виняткових економічних зон (ВЕЗ). Ця угода суттєво вплинула на регіональні відносини в Східному Середземномор'ї, де розташовані важливі райони видобутку енергоресурсів [22]. Також, з підписанням угоди Туреччина збільшує не лише військову, а й політичну вагу в регіоні, адже угода з лівійським урядом зобов'язує інших регіональних гравців до узгодження з турецькими партнерами будь-яких планів щодо прокладання трубопроводів у Східному Середземномор'ї [18].

Ця угода, що передбачає надання військової допомоги уряду аль-Сараджа, загрожує, на думку польського дослідника В. Репетовича, дестабілізацією Східного Середземномор'я, адже з позиції міжнародного права угода не може вважатися чинною, позаяк укладена з порушенням Конвенції ООН з морського права від 1982 року. Таким чином, Ердоган не тільки демонструє свої претензії на величезний шматок акваторії, але і створює так звані "Середземноморський щит" – відрізає будь-які проєкти з будівництва підводного трубопроводу в обхід Туреччини, з шельфових нафтогазових родовищ країн Східного Середземномор'я в Європу. Відтак, Греція, Кіпр, Єгипет, Ізраїль та інші середземноморські країни не визнають цього розмежування, адже, перш за все, дана угода порушує суверенітет Греції, Кіпру та Єгипту [17; 18].

Головною метою підписаної між Туреччиною та Лівією угоди є нейтралізація підтриманого ЄС проєкту EastMe, що передбачає постачання природного газу з розташованих у Східному Середземномор'ї ізраїльських, кіпрських та єгипетських родовищ, що має транспортуватись до країн ЄС транзитом через Грецію. Для Туреччини реалізація проєкту EastMe означатиме втрату стратегічного значення статусу держави-транзитера.

У відповідь на такі дії Анкари Греція, Кіпр, Франція і Єгипет розпочали проведення військових навчань від-

верто антитурецького спрямування. Це є одним з наслідків лівійської політики президента Республіки Туреччини, яка в середньостроковій перспективі може призвести до серйозного конфлікту з частиною арабського світу і деякими членами НАТО, в тому числі з Францією, з якою в Туреччині наявним є конфлікт інтересів в Лівії.

Суперечки Туреччини і Франції виникли після інциденту з їх військовими кораблями біля берегів Лівії. Франція висловила обурення у зв'язку з тим, що турецькі військові кораблі нібито брали на приціл французький корабель, хоча Анкара категорично заперечує це. Причина нинішнього конфлікту Парижа і Анкари полягає в тому, що Туреччина надає військову підтримку міжнародно визнаному лівійському Уряду національної єдності. Натомість Франція перебуває на боці "Лівійської національної армії" Халіфи Хафтара, якого розглядає своєрідним гарантом інвестицій французької корпорації Total, що уклала контракти зі східним урядом Лівії, а також довгострокових позицій Франції в цій країні [23].

Отже, наразі Лівія стала ареною напруженого геополітичного протистояння глобальних і регіональних потуг в регіоні "Великого Близького Сходу". Суперечки та міжособні конфлікти стають інтернаціональними, а важливим аспектом кризи в Лівії буде залишатися питання контролю над лівійською нафтовидобувною промисловістю і портовими спорудами на узбережжі. З урахуванням угоди ОПЕК+, контроль над лівійською нафтою дозволяє впливати на світовий нафтовий ринок, так як навіть обмежені обсяги лівійської нафти на світовому ринку можуть впливати на процес прийняття рішень у наявній картельній угоді. При політичному глухому куті, який зберігає нестабільність в питаннях видобутку і поставок нафти, військовий шлях встановлення контролю над лівійською нафтою в повному обсязі, безумовно, розглядається всіма залученими акторами, які розглядають ситуацію в Лівії крізь призму глобальних і регіональних інтересів.

Список використаних джерел

1. Волович, Олексій. США і Туреччина в Лівії: посилення взаємодії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bintel.org.ua/analytics/ssh-a-turechchina-v-livii-posilennya-vzayemodii/>
2. Utley R. France and the Arab Upeavals / R. Utley // *The RUSI Journal*. – 2013. – No 158 (2). – P. 68–79.
3. Кияниця Л. Л. Революція та громадянська війна в Лівії як чинник впливу Франції в Північній Африці / Л. Л. Кияниця // *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки*. – 2013. – Т. 147. – С. 51–56. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>
4. Crumley B. When Sarkozy Met Gaddafi [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1693121,00.html>.
5. Koenig N. The EU and the Libyan Crisis – In Quest of Coherence? / N. Koenig // *The International Spectator*. – 2011. – No 46 (4). – P. 11–30.
6. Richardson J. Union for the Mediterranean: How Realistic an Exercise in Foresight? / J. Richardson // *Foresight*. – 2009. – № 11 (2). – P. 3–6.
7. Henry J.-R. Sarkozy, the Mediterranean, and the Arab Spring / J.-R. Henry // *Contemporary French and Francophone Studies*. – 2012. – No 16 (3). – P. 405–415.
8. Кохановская А. Л. Союз для Средиземноморья – кампания Н. Саркози в Средиземноморском регионе / А. Л. Кохановская // *Вестник Одесского национального университета*. – 2011. – №16 (8). – С. 193–198.
9. Rowdybush B. Aspirations and Reality: French Foreign Policy and the 2012 Elections / B. Rowdybush, P. Chamorel // *The Washington Quarterly*. – 2012. – No 35 (1). – P. 163–177.
10. Lutterbeck D. Migrants, Weapons and Oil: Europe and Libya after the Sanctions / D. Lutterbeck // *The Journal of North African Studies*. – 2009. – No 14 (2). – P. 169–184.
11. Simon L. The Spider in Europe's Web? French Grand Strategy from Iraq to Libya / L. Simon // *Geopolitics*. – 2013. – No 18 (2). – P. 403–434.
12. Зверева Т. В. Саркози VS. Каддафи // *Международная жизнь*. – 2011. – № 5. – С. 79–94.
13. Tran, Pierre. Why did France Move So Forcefully on Libya? // *Defense News*, Mar. 28, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.defensenews.com

14. Lefevre R. Commentary on current events in North Africa / R. Lefevre // The Journal of North African Studies. – 2013. – No 18 (2). – P. 373–377.

15. Быстров А.А. Некоторые уроки операции НАТО в Ливии // Институт Ближнего Востока [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/02-11-11b.htm>

16. Вокруг и около Каддафи. Противоречивая позиция ФРГ по Ливии поставила западных союзников в тупик [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lenta.ru/articles/2011/04/13/libyen/>

17. Війна в Лівії: загроза енергетичній безпеці Європи та нові біженці [Електронний ресурс]. – Режим доступа: https://defence-ua.com/army_and_war/vijna_v_liviji_seredzemnomorskij_vuzol-1051.html

18. Лівія та Туреччина: новий союз, що змінить Східне Середземномор'я [Електронний ресурс]. – Режим доступа: https://defence-ua.com/army_and_war/vijna_v_liviji_seredzemnomorskij_vuzol-1051.html

19. Волович, Олексій Політика Росії в Лівії після 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://bintel.com.ua/uk/article/polityka-gosiyi-v-liviyi-pislya-2011-roku/>

20. Тимофеев П. П. Франция и ЕС на Ближнем Востоке / П.П. Тимофеев // Азия и Африка сегодня. – 2011. – № 11. – С. 31–36. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dlib.eastview.com/browse/doc/26427552>

21. Аватков, В. А. Арабские волнения и трансформация международных отношений: "окно возможностей" для России // Право и управление. XXI век. – 2012. – № 4. – С. 80-86.

22. Как Эрдоган перевернул ход военных событий в Ливии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://vz.ru/world/2020/5/27/1041637.html>

23. Геворг Мирзаян. Война в Ливии. Против Эрдогана собирается большая военная коалиция [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://vz.ru/world/2020/8/15/1055219.html>

Надійшла до редколегії 08.09.22

Elmahzhub Abdallah Omar Abdallah, PhD student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

GEOSTRATEGIC, GEOPOLITICAL AND GEOECONOMIC INTERESTS OF EXTERNAL POWERS IN LIBYA

The interests of international actors in the State of Libya in the conditions of a long civil conflict caused by the foreign intervention of 2011 are investigated. The author is convinced that all external forces have different geopolitical and geoeconomic interests, except for one common one – the desire to establish their own dominance in the Southern Mediterranean.

Keywords: *Libya, civil conflict, proxy war, geopolitical and geoeconomic interests, international actors.*

ЕСКАЛАЦІЯ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКО-ВІРМЕНСЬКОГО КОНФЛІКТУ В НАГІРНОМУ КАРАБАСІ І ПОЗИЦІЯ МІЖНАРОДНИХ АКТОРІВ

Розглянуто новий етап ескалації азербайджансько-вірменського конфлікту, який стався наприкінці літа – початку осені 2022 року, а також проаналізовано його вплив на майбутній характер міждержавних відносин в регіоні Південно-Кавказу та на майбутнє мирного врегулювання збройного конфлікту. Крім того, встановлено як інтереси глобальних акторів у даному регіоні, зокрема Сполучених Штатів Америки, Російської Федерації, Європейського Союзу тощо, так і їхні наміри стосовно отримання переваг від самого конфлікту та/або його врегулювання. Також охарактеризовано переговорний процес між Азербайджаном і Вірменією, який проходить за посередництва як ЄС, так і Росії.

Ключові слова: збройний конфлікт, азербайджансько-вірменський конфлікт, загострення, США, Росія, Туреччина, Південний Кавказ, Зангезурський коридор, Нагірний Карабах, переговори, нестабільність, сфера впливу.

Вступ. В інші роки ескалація азербайджансько-вірменського конфлікту точно стала б однією з найбільш медійних тем військової та/чи політичної направленості, навколо якої дискутували б журналісти, експерти, аналітики та політологи. Але не зараз, не у 2022 році.

Сьогодні більшість уваги (у висвітленні теми збройних конфліктів) все ж таки приділяється повномасштабному вторгненню Російської Федерації в Україну. Тема нового етапу ескалації конфлікту між Азербайджаном і Вірменією відійшла на другий, а, можливо, і на третій план, бо суспільства різних країн більш зацікавлені у висвітленні проблем внутрішніх та економічних. Проте нинішнє загострення конфлікту між двома південнокавказькими державами гідне того, щоб його розібрати і проаналізувати, оскільки його перебіг може призвести до зміни конфігурації в регіоні, а наслідки цих подій можуть бути далекоглядними.

Уже зараз простежується низка площин, в яких існує конфлікт між Вірменією та Азербайджаном. Безумовно, це і прямі збройні зіткнення на умовному кордоні між двома самостійними республіками з усіма наслідками: людські втрати, міграційні потоки, матеріальні збитки, територіальні завоювання тощо. До цього додається і рівень переговорного процесу, де офіційні Єреван і Баку намагаються знайти точки порозуміння для підписання миру і подальшого мирного співіснування та/або навіть кооперації в регіоні. А також не варто забувати про геополітичні та гео економічні інтереси великих акторів міжнародних відносин, таких як США, Російська Федерація, Туреччина чи Європейський Союз. Аспекти сьогоденського протистояння двох країн проаналізуємо далі.

Історичні передумови

Конфронтація між азербайджанцями та вірменами має багатовікову історію. Головним чином суперечності між двома народами точилися через приналежність Карабаху. Цей регіон населяли свого часу як вірмени, так і азербайджанці. Для кожного з народів цей регіон має особливе, сакральне значення. І вірмени, і азербайджанці вважають територію Карабаху своєю, можна сказати, споконвічною.

Ми не будемо заглиблюватися у століття боротьби за Нагірний Карабах. Для розуміння теперішнього стану речей варто розглянути останні два загострення відносин між двома державами, а саме дві карабаські війни, які сталися вже після розпаду Радянського Союзу.

Територія сучасного Нагірного Карабаху була офіційно інкорпорована до складу Азербайджану за часів більшовицької влади. Після утворення СРСР Нагірний

Карабах став частиною Азербайджанської РСР. Однак, зважаючи на велику кількість етнічних вірмен, які мешкали на цих землях, радянська влада утворила тут автономну область. Упродовж усього існування Радянського Союзу вірменське керівництво піднімало питання передачі Нагірного Карабаху Вірменській РСР, однак союзний центр не погоджувався. Бажання приєднати Карабах до Вірменії посилювалося вже наприкінці існування Радянського Союзу, коли відбувався так званий "парад суверенітетів" у союзних республіках, а влада у Москві вже не була такою могутньою.

На місцях вірмени почали об'єднуватися та звертатися з проханнями про передачу автономної області Вірменії. Азербайджанська РСР усіяла противилася цій активності. Почалося зростання напруженості між двома народами, які спільно проживали на одній території. Ця напруженість уже наприкінці 1980-х років переросла у політичну нестабільність. Почалися етнічні вірменські погроми, витіснення азербайджанців та вірмен зі звичних земель розселення, економічні перешкоди, збройні сутички тощо [5][9].

Утворення нових незалежних держав на Південному Кавказі додало нової сили конфлікту. Азербайджан проголосив відновлення незалежності Азербайджанської Республіки, яка існувала до її окупації Червоною Армією. У той час територія Нагірного Карабаху була складовою Азербайджану. Вірмени в Нагірному Карабасі проголосили свою республіку, яку підтримувала вже суверенна Республіка Вірменія. Почалася повноцінна війна [5].

Унаслідок повномасштабного збройного конфлікту де-факто утворилася невизнана Нагірно-Карабаська Республіка (НКР). Під її контроль перейшла майже вся територія колишньої Нагірно-Карабаської автономної області, а також була створена "зона безпеки", яка розділяла НКР та Азербайджан.

У 1994 році вдалося "заморозити" збройний конфлікт. Фактично вірмени святкували перемогу. Азербайджан втратив значну частину території. Цей конфлікт призвів також і до значних демографічних змін та хвилі міграції. Вірмени залишили свої домівки в Азербайджані, а азербайджанці, відповідно, – у Вірменії та НКР [5].

Конфлікт між вірменами та азербайджанцями не зник. Серед азербайджанців посилювалися вірменофобні настрої. Вони хотіли реваншу та повернення назад втрачених територій. Цього вони змогли досягнути вже у 2020 році, коли розпочалася Друга Карабаська війна.

Протягом наступних десятиліть конфлікт не переходив у гарячу фазу. Було встановлено перемир'я та ре-

жим припинення вогню, хоча інколи їх і порушували. Істотне порушення перемир'я трапилось в 2016 році. Бойові дії на лінії розмежування тривали 4 доби. Обидві сторони звинувачували одна одну у порушенні режиму припинення вогню. Цілком імовірно, що Азербайджан прагнув силою повернути втрачені землі, однак на той час у нього не вистачило сил і ресурсів. Офіційний Баку не зміг зробити бліцкриг, а довга і виснажлива війна не входила в азербайджанські плани: держава не готувалася до цього. Фактично цей інцидент завершився для Азербайджану лише невеликим відвоюванням кількох квадратних кілометрів. Але з цієї невеликої операції вони винесли урок і активно готувалися до нової кампанії.

Протягом усіх років перемир'я дві країни намагалися вести мирні переговори стосовно врегулювання конфлікту та подальшого співіснування. Мінська група ОБСЄ на чолі зі США, Росією та Францією стала таким собі інструментом, аби посадити лідерів обох воюючих держав за стіл перемовин. Особливих успіхів досягти ця переговорна група не змогла. Вірменію цілком влаштовував статус-кво, а Азербайджан прагнув відвоювати свою територію.

Азербайджан активно озброювався, закупаючи військову техніку та спорядження у свого союзника – Туреччини. Це дозволило осучаснити армію та зробити її готовою для швидкої війни. І наприкінці вересня 2020 року розпочалася військова операція Азербайджану. Ця війна тривала 44 дні і завершилася перемогою офіційного Баку [14].

Азербайджанська армія доволі швидко змогла зламати вірменську оборону і практично відвоювати всі території, які молода держава втратила в 90-х роках [5] [14]. Якщо б не підписання перемир'я за посередництва російського президента Володимира Путіна, цілком імовірно, що Нагірно-Карабаська республіка зникла б як явище. Однак втручання Росії та початок нового мирного процесу відстрочили це.

Азербайджан досяг великого успіху. Серед населення країни це було сприйнято як перемогу. У той же час, у Вірменії через поразку у Другій карабаській війні розпочалася політична криза, що прем'єр-міністр Нікол Пашинян реально міг втратити владу. Однак цього не відбулося. Вірмени були настільки шоковані швидким наступом азербайджанських військ та великими втратами, що на виборах підтримали поміркованого та готового до мирного процесу Пашиняна, а не яструбів, які хотіли нової війни за Карабах.

Тим не менш, перемир'я – це ще не кінець війни. Міжнародний збройний конфлікт має завершуватися підписанням або капітуляцією однієї зі сторін, або ж мирним договором. І з листопада 2020 року розпочався переговорний процес щодо другого варіанту – напрацювати договір, згідно з яким дві країни змогли б мирно співіснувати та не розпочинати нових воєн. І ось у процесі переговорів та пошуку вирішення суперечностей варто шукати причини нинішнього загострення ситуації на кордоні між Вірменією та Азербайджаном.

Нинішнє загострення на кордоні

Питання делімітації та демаркації нового державного кордону між Вірменією та Азербайджаном постало одразу після завершення Другої карабаської війни. Унаслідок поразки Вірменії у збройному конфлікті Азербайджану вдалося повернути під свій контроль раніше втрачені землі. Для врегулювання цього питан-

ня мав би бути укладений міждержавний договір, робота над яким почалася після завершення активних бойових дій [12]. Крім кордонів, азербайджансько-вірменський договір мав би також врегулювати питання транспортних коридорів, які б з'єднували Азербайджан з його Нахічеванською Автономною Республікою, яка відділена від нього територією Вірменії.

Також виникає питання стосовно подальшої долі контингенту російських миротворців. Їх було введено в Карабах на основі підписаного 10 листопада 2020 року перемир'я [16]. Російські війська мали стати на лінію розмежування та "законсервувати" ситуацію. Російська Федерація намагалася стати посередником в мирному конфлікті, тим самим реабілітувавшись від відмови збройної допомоги Вірменії – союзниці офіційної Москви в рамках ОДКБ – та піднявши вагу і авторитет у регіоні.

Відсутність прогресу за столом переговорів та непохитність лідерів двох кавказьких держав у лобюванні інтересів власної країни призвели до того, що між офіційними Баку та Єреваном знову почалися збройні сутички на кордоні. Зіткнення між збройними силами Азербайджану та Вірменії почалися наприкінці весни 2021 року [3] і тривали майже півроку до вересня 2022 року [2]. Азербайджан намагався силою змусити вірменське керівництво пришвидшити процес визначення кордону між державами, передачі частині земель під контроль азербайджанської армії та прискорити створення транспортних коридорів. Зрештою, це спрацювало, і дві країни розпочали переговори стосовно власного майбутнього. Було 2 різні групи для переговорів: одна – з Росією, інша – з Європейським Союзом, однак і вони функціонували вкрай складно.

Нове загострення сталося вже у вересні 2022 року [2]. У минулі часи ця конфронтація у прикордонних зонах могла б з легкістю потрапити на перші шпальти світових медіа та надовго затриматися в інформаційному просторі. Однак у 2022 році ця "першість" перейшла до російсько-українського міждержавного збройного конфлікту.

Нинішнє протистояння між Азербайджаном і Вірменією стало найбільшим з моменту завершення Другої карабаської війни. Також вони по суті є безпрецедентним кроком. Бойові дії шли не на території Нагірного Карабаху, не на окупованих вірменськими силами азербайджанських землях, а на території самої Вірменії. Більше 200 вірменських військових загинули чи пропали без вісти, ще під 300 осіб були поранені. Азербайджан повідомив про 80 загиблих військових [13]. Для двох країн із невеликим населенням та після масштабної війни 2020 року це значні втрати.

Фоном нинішнього протистояння стали переговори між двома країнами у Брюсселі та початок успішного контрнаступу українських оборонців на Харківщині. Бойові дії проходили не на території Нагірного Карабаху, де перебувають російські миротворці, а на території самої Вірменії [14]. Імовірно, що Азербайджан вирішив скористатися воєнними провалами Росії в Україні та почати звоювати територію підвищення ставок. Сторони конфлікту у звичній формі звинуватили одна одну.

Користуючись перевагою, азербайджанський президент Ільхам Алієв був зацікавлений змусити свого візаві прем'єр-міністра Вірменії Нікол Пашиняна підписати мирний договір на азербайджанських умовах [12], а саме: Вірменія мала б відмовитися від претензій на

Карабах, значна частина якого заселена етнічними вірменами, додатково прирости територіями та пришвидшити будівництво Зангезурського коридору – гілки залізниці до Нахічевані (контроль Вірменії над яким був би мінімальним) [16].

Не можна сказати, що ці бої якимось чином завадили переговорному процесу за посередництва голови Європейської ради Шарля Мішеля [11]. Дивлячись на слабкість Росії, Алієв був зацікавлений добитися більше переваг для себе та максимально обмежити вимоги Вірменії, яку на переговорах підтримувала Російська Федерація. Наприклад, офіційна Москва намагалася прибрати з порядку денного до кращих часів проблему приналежності Карабаху (нагадуємо, що саме там знаходяться російські миротворці).

Однак таке підвищення ставок може спровокувати певну кризу. У Вірменії вже стали нестійкими внутрішньополітичні позиції Пашиняна, який активно виступав за мирне вирішення конфлікту і переговори та вважав, що офіційний Єреван має укласти все ж таки мирний договір, а не підписувати капітуляцію. А зараз виявляється, що дипломатія не спрацювала, а на нову війну сил і ресурсів не вистачає. Тепер через активізацію боїв статус Пашиняна знаходиться під питанням, враховуючи сильні опозиційні настрої. Немає єдності і в Азербайджані. Частина громадянського суспільства виступила проти бойових дій, через що тепер зазнають утисків з боку влади [14]. Досить дивно, що Азербайджан, який завжди виступав за дотримання принципу територіальної цілісності, розпочав вторгнення на чужу територію.

Інтереси глобальних гравців

Напад на Вірменію, союзницю Російської Федерації в ОДКБ, мав би спровокувати включення офіційної Москви у захист вірмен. Але це в теорії та за документами. Реальність виявилася зовсім іншою: ОДКБ та, зокрема, Росія самоусунулися. Росія мала би стати гарантом безпеки Вірменії, однак натомість вибрала амплуа посередника. Російські керівники навіть не засудили агресії проти Вірменії, обмежившись закликом до обох сторін конфлікту дотримуватися припинення вогню.

Вірменія з самого початку незалежності намагалася потрапити під "парасольку" захисту Росії, оскільки там розуміли, в якому ворожому для вірмен регіоні вони проживають. Республіка ледь не одразу приєдналася до ОДКБ, погодилася розмістити російську військову базу. Однак сподіванням вірмен на російський захист прийшов кінець.

Під час війни 2020 року Росія так і не спромоглася відкрито виступити на боці Вірменії, обмежившись функціями посередника, що поставило її в один ряд із Францією чи Сполученими Штатами. Російські миротворці в Карабасі, які б мали нівелювати повторне загострення конфлікту між Вірменією та Азербайджаном, виявилися не здатними навіть для забезпечення режиму припинення вогню. Відсутність ескалації в Карабасі можлива суто завдяки прямим домовленостям між Путіним та Алієвим.

Офіційна Москва також виявилася не спроможною гарантувати виконання тристоронньої угоди 2020 року. Маємо ситуацію, коли Азербайджан може ставити ультиматуми щодо строків виконання, а Росія нічого не може заявити проти.

Для російського керівництва найбільш вдалим вирішенням азербайджансько-вірменського конфлікту ста-

ло б його замороження і збереження статус-кво. Якщо б дві сторони змогли домовитися та започаткувати дипломатичні та економічні відносини, Росія втратила б можливості для впливу. Одразу б став непотрібним військовий контингент Росії в регіоні, тобто не було б військового впливу Росії на ухвалення рішень. З нормалізацією відносин з Азербайджаном Вірменія могла б поступово налагоджувати відносини і з Туреччиною, союзницею офіційного Баку. Це б відкрило нові логістичні та коопераційні шляхи для Вірменії, і вона б зменшила економічну залежність від Росії.

Зрозуміло, що для Російської Федерації такий план не є вигідним. Однак і сил істотно противитися йому вона не має. Широкомасштабна агресія проти України та вплив санкційних обмежень значно зменшили оперативні та стратегічні можливості Росії з укріплення впливу в регіоні та здатності втручатися у регіональний порядок денний. Конфліктувати з Азербайджаном з цієї ж причини також немає можливостей. Але навіть якщо вони і були б, то Росія не зацікавлена ворогувати з офіційним Баку, бо це означало б нову ворожнечу з Туреччиною. А це закриття великого ринку збуту, енергетичних (Турецький потік) та транспортних можливостей, припинення туризму, проблема із сирійським врегулюванням тощо.

Щоб хоч якось вплинути на ситуацію, Росія пропонує власний проект договору між Вірменією та Азербайджаном, а саме делімітувати кордон, а питання Карабаху відкласти у довгий ящик [7]. Для Вірменії ця пропозиція вважається цілком нормальною: є час, щоб виторгнувати спеціальні умови проживання етнічних вірмен в Карабасі.

Очевидно, що офіційний Баку і чути не хоче про замороження конфлікту. Для Азербайджану питання Карабаху вирішено ще у 2020 році, а все, що робиться в середині регіону, позиціонується як суто азербайджанські справи [10]. До того ж політична ситуація в світі дозволяє йому це зробити: Російська Федерація зосередила всі сили та можливості на веденні воєнної кампанії в Україні, так званий колективний Захід також концентрується на російсько-українському конфлікті та допомозі офіційному Києву.

Однак Росія може і скористатися успіхами Азербайджану. Контроль Азербайджану над важливим Зангезурським коридором може бути вигідним для Росії з погляду обходу західних санкцій. Через це інколи випливають думки щодо негласної підтримки Росією дій Азербайджану, чим можна пояснити пасивність РФ під час сьогоденішого загострення [1]. Цей коридор відкриє Росії контрольований доступ до Ірану, через який можна проводити паралельний імпорт, збудувати логістику від Балтії до Середземномор'я, Каспію та Індійського океану.

Американці, у свою чергу, бачать у нинішньому протистоянні можливість наростити вплив на Вірменію. Але все по порядку.

У війні проти України Росія показала, що вона не здатна до швидких та ефективних кроків. За увесь період з початку широкомасштабного вторгнення російське військово-політичне керівництво так і не змогло підпорядкувати цілу країну собі. Російська армія показала свої справжні можливості: на практиці її неможливо назвати другою армією світу за силою. Тобто увесь образ могутності російського війська, величі Росії виявився симулякром. До цього додаємо відсутність бажання у

решти країн-членів ОДКБ воювати у Вірменії. Взагалі ОДКБ як організація показала свою аморфність та виявилася здатною тільки для придушення народних протестів, як це було в Казахстані на початку 2022 року.

Така ситуація відкриває для інших великих гравців поле гри на території Південного Кавказу. Сполучені Штати не є особливо завзятими у гри в цьому регіоні. Для них більш суттєвими виявилися внутрішні проблеми, пов'язані із економічною кризою, високою інфляцією, расовими проблемами, політичною поляризацією, а також питання з Україною та Китаєм. Тим не менш, Сполучені Штати з початком ескалації закликали Азербайджан припинити агресії проти Вірменії. Також у вересні 2022 року голова Палати Представників Ненсі Пелосі (третя людина в американській системі влади) здійснила візит до Єревану [15]. Цим Сполучені Штати, хоч і не на рівні президента чи Державного департаменту, показали прихильність до збереження територіальної цілісності Вірменії та готовність до обговорення з вірменською владою майбутніх контурів співпраці, якщо офіційний Єреван відмовиться від "протекції" Російської Федерації.

Крім того, американці цілком можуть використовувати Вірменію як майданчик для впливу на Близькому Сході, особливо на сусідній Іран. Після того, як Туреччина почала власну гру в регіоні на хвилі пантюркізму, для США необхідно знайти нового партнера, на якого можна буде поклатися. Також важливо зазначити, що Вірменія розглядалася як складова частина нового Шовкового шляху Китаю до Європи. Враховуючи суперництво США і КНР, вибити ланку з цього ланцюга виглядає цілком раціональним кроком. Однак партнерство, тим паче поглиблене, не стоїть на порядку денному відносин між Вірменією та США, оскільки перша все ще перебуває в орбіті впливу РФ.

Швидкого вирішення суперечностей між Вірменією та Азербайджаном прагнуть і в Європейському Союзі. Для цього діє переговорний формат за посередництва Шарля Мішеля [11]. Євросоюз зацікавлений у розв'язанні конфлікту з декількох причин. По-перше, їм вистачає однієї великої війни в Європі. Додаткове напруження на Південному Кавказі потенційно може спровокувати потік біженців до ЄС, яких і так за цей рік прибуло з України кілька мільйонів осіб. Але найважливіше, чому ЄС так ратує за мирний договір, – так це постачання енергоносіїв до Європи. Російські нафта та газ стають токсичними у прямому та переносному сенсі. Важливо знайти більш прогнозованого постачальника, який може покрити дефіцит. Європейська Комісія бачить Азербайджан як такого постачальника. Поїздка голови Єврокомісії Урсули фон дер Ляєн – яскраве цьому підтвердження [4].

Висновки. Як ми бачимо, за нинішньою конфронтацією між двома державами стоять інтереси не тільки них самих, а і глобальних акторів. Переговорний трек між Вірменією та Азербайджаном знаходиться у фазі стагнації. Ані переговорники з Росії, ані з ЄС не змогли істотно змінити ситуацію за переговорним столом. Дві південнокавказькі держави вперто стоять на своїх вимогах. У такій ситуації спроба Азербайджану добитися переваги завдяки відновленню воєнної ініціативи та переходу у наступ на вірменські території можна назвати доцільним кроком. Однак тепер Азербайджан, який завжди рапортував за територіальну цілісність, порушує її сам. Проте сумнівно, що офіційний Баку вдасться до масштабного просування військ. Скоріше

за все це просто нагадування для Вірменії і світу, на що здатні азербайджанці, та запрошення до переговорів на їхніх умовах. У часи, коли решта глобальних акторів залучена в російсько-український конфлікт та переймається загрозою ядерної війни, на шантаж Азербайджану навряд чи буде відповідь.

Від того, як саме завершиться конфлікт, буде залежати кількість тих, хто буде у виграві. Станом на зараз, Європейський Союз разом з Азербайджаном і Вірменією домовилися про створення цивільної місії ЄС, яка з жовтня 2022 року запроцює на потенційному кордоні між двома державами [6]. Вона має сприяти збільшенню довіри між учасниками переговорів. Цілком імовірно, що Вірменія зрештою погодиться пришвидшити переговорний процес, та який-небудь мирний договір між Азербайджаном і Вірменією ми таки побачимо. Вірменія не здатна ефективно протистояти своєму сусідові, оскільки власні збройні сили ще не відійшли від попередньої війни, військової підтримки від Росії та ОДКБ, як і великих економічних впливів, очікувати не варто, а інших союзників в неї немає. Сполучені Штати лише проявляють ініціативу до діалогу, але і щодо цього кроку є багато протиріч у середині самих Штатів: напередодні виборів до Конгресу трампісти критикують політику демократів і виступають за певного роду ізоляціонізм.

Від швидкого врегулювання конфлікту виграють не тільки самі сторони конфлікту, бо не потрібно буде жити у часи постійної загрози, а і глобальні актори. Уже зараз можна сказати, що це дозволить Європейському Союзу диверсифікувати постачання вуглеводнів, Російській Федерації – доступ до транспортних коридорів і обходу санкцій, а Туреччині – зростання ваги у справах Кавказу та Близького Сходу. Якою зрештою буде ситуація, скоро можемо побачити.

Список використаних джерел

1. Азербайджан та РФ є головними вигодонабувачами від тиску на Вірменію – експерт-міжнародник Куса [Електронний ресурс] // Еспресо. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://espresso.tv/azerbaydzhan-ta-rf-e-golovnimi-vigodonabuvachami-vid-tisku-na-vmeniyu-ekspert-mizhnarodnik-kusa>.
2. Бугаєва А. Причина конфлікту, чи втрутитися ОДКБ, де ідуть бої: експерти – про загострення між Азербайджаном та Вірменією [Електронний ресурс] / А. Бугаєва, Р. Лісовська // Суспільне. Новини. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://susplne.media/281857-pricina-konfliktu-ci-vtrutitsya-odkb-de-idut-boi-eksperti-pro-zagostrenna-miz-azerbaydzhanom-ta-vmeniyu>.
3. Всі деталі про початок нової війни між Вірменією та Азербайджаном [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/11/18/7130450/>.
4. ЄС обговорить з Азербайджаном збільшення імпорту газу. До Баку їде фон дер Ляєн [Електронний ресурс] // Liga.net. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://news.liga.net/ua/politics/news/es-obsudit-s-azerbaydzhanom-velichenie-importa-gaza-v-baku-edet-fon-der-lyayen>.
5. Історія Карабахського конфлікту: від радянських часів до наших днів [Електронний ресурс] // Слово і Діло. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.slovoidilo.ua/2020/09/30/infografika/suspilstvo/istoriya-karabaxskoho-konfliktu-radyanskyx-chasiv-d-nashyx-dniv>.
6. Лідери Вірменії та Азербайджану домовилися про цивільну місію ЄС вздовж кордону [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vmeniyu-azwrbaydzhan-misiya/32069809.html>.
7. Армению поторавливают с востока и запада [Електронний ресурс] // Коммерсантъ. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kommersant.ru/doc/5605719>.
8. Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации [Електронний ресурс] // Сайт Президента Росії. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <http://kremlin.ru/acts/news/64384>.
9. Зейналов М. Бакинцы вспоминают "Черный январь" 1990 года: "Я все еще не знаю, что такое свобода" [Електронний ресурс] / Магер-

рам Зейналов // BBC. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.bbc.com/russian/features-51151021>.

10. Минская группа ОБСЕ осталась в прошлом – помощник президента Азербайджана [Електронний ресурс] // Интерфакс-Азербайджан. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <http://interfax.az/view/874991>.

11. Унанянц В. Пражская осень Алиева и Пашияна [Електронний ресурс] / Владимир Унанянц // Эхо Кавказа. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ekhokavkaza.com/a/32070329.html>.

12. Aliyev Says Won't Recognize Armenia's Territorial Integrity Unless Peace Deal Signed [Електронний ресурс] // RFE/RL's Azerbaijani Service. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.rferl.org/a/aliyev-armenia-recognition-peace-deal/31816395.html>.

13. Armenia raises number of dead, missing to 207 [Електронний ресурс] // Civilnet. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.civilnet.am/en/news/675702/armenia-raises-number-of-dead-missing-to-207/>.

14. DE WAAL T. More Storm Clouds Gather Over Armenia, Azerbaijan [Електронний ресурс] / THOMAS DE WAAL // Carnegie Europe. – 2022. –

Режим доступу до ресурсу: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/87976>.

15. GAVIN G. Pelosi's visit fires debate in Armenia over alliance with Russia [Електронний ресурс] / GABRIEL GAVIN // Politico. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.politico.eu/article/nancy-pelosi-visit-armenia-debate-alliance-russia/>.

16. Mgdesyian A. Attacks on Armenia highlight ongoing disputes over "corridor" for Azerbaijan [Електронний ресурс] / Arshaluis Mgdesyian // Eurasianet. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://eurasianet.org/attacks-on-armenia-highlight-ongoing-disputes-over-corridor-for-azerbaijan>.

Надійшла до редколегії 28.09.22

A. Raikov, 2nd year postgraduate student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ESCALATION OF THE AZERBAIJANI-ARMENIAN CONFLICT IN NAGORNO-KARABAKH AND THE POSITION OF INTERNATIONAL ACTORS

A new stage in the escalation of the Azerbaijan-Armenia conflict, which occurred in late summer – early autumn 2022, is considered, and its impact on the future nature of interstate relations in the South Caucasus region and on the future of the peaceful settlement of the armed conflict is analysed. In addition, both the interests of global actors in the region, in particular the United States of America, the Russian Federation, the European Union, etc., and their intentions to benefit from the conflict itself and / or its settlement are established. The negotiation process between Azerbaijan and Armenia, which is mediated by both the EU and Russia, is also characterized.

Keywords: armed conflict, Azerbaijan-Armenia conflict, aggravation, USA, Russia, Turkey, South Caucasus, Zangezur corridor, Nagorno-Karabakh, negotiations, instability, sphere of influence.

ЕВОЛЮЦІЯ ВІДНОСИН ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН ТА РЕСПУБЛІКИ ІРАК У САДДАМІВСЬКУ ТА ПОСТСАДДАМІВСЬКУ ЕПОХИ

Розглянуто еволюцію взаємовідносин Ісламської Республіки Іран та Республіки Ірак від завершення Ірано-іракської війни (1988 р.) до політичної кризи в Іраку (2021-2022 рр.). Досліджено ключові етапи політичної трансформації Іраку та вплив даних змін на стан ірано-іракських зв'язків. Визначено положення Республіки Ірак у регіональній політиці Ісламської Республіки Іран. Встановлено характер ірано-іракських відносин на сучасному етапі, сформульовано проблеми та перспективи їх подальшого розвитку.

Ключові слова: Ісламська Республіка Іран, Республіка Ірак, Перська затока, регіональна безпека, зовнішня політика.

Вступ. Заплутана та суперечлива природа ірано-іракських відносин є характерною ознакою взаємозв'язків означених сторін упродовж значного часового періоду, чий витоки виходять далеко за рамки новітньої історії обох держав. З моменту арабізації та ісламізації Месопотамії, а також арабського завоювання Ірану (633-654 рр.) Іран та арабський світ опиняються в умовах впливу на характер їх відносин нових реалій – чіткого розмежування та подальшої конфронтації арабосунітського та персько-шиїтського світів, на стику яких систематично виникають конфлікти, що призводили до укорінення у колективній свідомості сторін такої взаємодії усвідомлення себе та свого опонента у ролі природного ворога. Вплив травматичного історичного досвіду надалі відіграватиме ключову роль у процесі розвитку взаємовідносин іранської та іракської сторін, антагонізм яких буде жититися за рахунок регіональних амбіцій іранської сторони, характерних як для шахської доби (починаючи з XVI ст.), так і для Ісламської республіки, а також у зв'язку з прагненням до регіонального домінування, яке продемонстрував саддамівський Ірак.

Ірано-іракські відносини за своїм характером та наслідками виходять за межі двосторонніх зв'язків, тісно переплітаючись з питаннями безпеки, політичної та економічної стабільності Перської затоки та мілітаризації даного регіону. Уперше за новітньої історії означені проблеми доволі гостро постали у прив'язці до характеру взаємодії цих двох держав, починаючи з 70-х рр. минулого століття – услід за різким зростанням напруги у відносинах, на що свідомо йшли обидві сторони, плекаючи власні регіональні амбіції. Ірано-іракська війна (1980-1988 рр.) – результат свідомої політики конфронтації – стала початком потужної дестабілізації регіону Перської затоки², наслідки якої у подальшому провокували виникнення нових конфліктів, у тому числі військового характеру, за прямої чи опосередкованої участі Іраку або Ісламської республіки. Вторгнення Іраку в Кувейт (1990 р.), Війна у Перській затоці (1990-1991 рр.), Війна в Іраку (2003-2011 рр.), події Арабської весни (2010-2012 рр.), Війна в Іраку та боротьба з ДАІШ³ (2013-2017 рр.) – ці та інші події істотно вплинули на внутрішньополітичне життя як Іраку, так і Ірану, а також на їх положення на міжнародній арені. Проте ключова риса ірано-іракських зв'язків – їх вплив на політичну та безпекову стабільність регіону – про-

довжує зберігатися, формуючи нові геополітичні реалії регіону Перської затоки.

Виклад матеріалу. Ірано-іракська війна вважається одним з ключових епізодів новітньої історії обох країн, який позначився на характері їх подальшого розвитку як державних формувань. Причини, що призвели до розгортання одного з найбільш кривавих збройних конфліктів ХХ ст. варто шукати у регіональних амбіціях як баасистського, так і шахського, а згодом й ісламського режимів. Результати Алжирських домовленостей 1975 р., територіальні суперечки, у центрі яких перебувало питання щодо урегулювання державного кордону в районі р. Ервандруд (Шатт-ель-Араб), Ісламська революція в Ірані 1979 р., яка за переконаннями режиму Саддама Хусейна відкривала перед Іраком шлях до безумовного домінування у Перській затоці за рахунок конфронтації з новоутвореною Ісламською республікою – ці та інші фактори зумовили рух подій у напрямку збройного конфлікту, початок якому поклали ЗС Іраку, окупавши частину іранської Хузестану у вересні 1980 р. [7, с. 189; с. 215]. Означеній війні передувала низка подій, які у подальшому слугували як виправдання для іракської сторони власної збройної агресії проти Ірану.

З перемогою революції та становлення ісламського режиму в Ірані, Ірак зазнав різкого зростання антиурядової терористичної активності, спрямованої проти ключових функціонерів партії Баас (Партія арабського соціалістичного відродження), зокрема було скоєно замах на наближеного до Саддама Хусейна Віцепрем'єр-міністра та члена Ради революційного командування Таріка Азіза. Означені події розглядалися іракською стороною крізь призму увічненої недовіри та суперництва, що були продиктовані історичним досвідом взаємодії обох сторін, як доказ деструктивної діяльності Ісламської республіки. Вороже іракське відношення у свою чергу підживлювалося з одного боку – суперечностями з попереднім шахським режимом, через що баасистський режим прагнув до реваншу, а з іншого боку – конфронтаційна риторика ісламського режиму та зовнішньополітичний курс ІРІ, який базувався на акумуляції ідей рахбара Хомейні, зокрема широкій підтримці у перші післяреволюційні роки концепції "Експорту ісламської революції", яка до того ж закріплена у конституції Ісламської республіки і донині – усе це цілком об'єктивно дозволяло оцінювати мету та засоби реалізації такої політики проти сусідніх країн, у тому числі проти ворожого саддамівського Іраку [6; 11, с. 117].

Реакція режиму Саддама Хусейна на означений хід подій полягала у запровадженні репресивних заходів проти близького до ісламського режиму шиїтського духовенства Наджафу, зокрема після придушення повстання, інспірованого перемогою революційних сил в Ірані, було страчено релігійного лідера наджафських

² Варто враховувати характер зовнішньої політики шахського Ірану, зокрема політику ревізіонізму у регіоні та окупацію частини території ОАЕ у 1971 р., а також тісні ірано-ізраїльські зв'язки на даному етапі, що заклало фундамент для взаємної недовіри та подальшого конфлікту між Іраном та арабськими країнами Перської затоки.

³ ад-Даулят аль-Ісламіяя фі ль-Ірак уа аш-Шам – Ісламська держава Іраку та Леванту (Ісламська держава).

шиїтів аятолу Мухаммада Бакіра ас-Садра. Окрім того, іракська сторона депортувала до Ірану представників перського етносу, що населяли прикордонні регіони країни, а згодом Ірак оголосив війну Ісламській республіці. Казус белі – превентивний удар по ісламському режиму, чий зовнішньополітичний курс продиктований засадами хомейнізму, мав на меті зокрема політичну і безпекову дестабілізацію країн регіону та нівелювання впливів позарегіональних акторів – створював формально прийнятний привід для відкритого схвалення третіми сторонами військової агресії саддамівського Іраку проти Ірану. За сприяння та підігривання монархій Перської затоки баасистському режиму на саддамівський Ірак була покладена роль захисника арабо-сунітського світу від зростаючої персько-шиїтської загрози, яку той охоче прийняв, вбачаючи у ситуації, яка складається, можливість посилити свій вплив та авторитет серед країн регіону, а також використати власні зовнішньополітичні та військові успіхи для стабілізації внутрішньополітичної ситуації безпосередньо у самому Іраку, де видимість легітимності правління авторитарного режиму партії Баас залежала від популярності та авторитету постаті Саддама Хусейна серед іракського населення [7, с. 191-192].

Варта окремої згадки роль Сполучених Штатів у цій війні. Поступове дистанціювання шаха Пехлеві від обслуговування американських інтересів на Близькому Сході на початку 70-х рр. XX ст., що виражалося у частковій нормалізації відносин з СРСР, більш агресивній регіональній політиці, яка не приховувала наміри іранської сторони досягти регіонального домінування, а також націоналізація нафтових родовищ – означені події супроводжувалися зростанням напруги у ірано-американських відносинах; починаючи з часів президентства Дж. Картера (1977-1981 рр.) шахський Іран повністю втрачає підтримку Сполучених Штатів. Натомість у зв'язку з пошуком альтернативи шахському Ірану адміністрація Картера зближується з баасистським Іраком, що також мав усі необхідні ознаки потенційного регіонального лідера. Окрім того саддамівський Ірак вирізнявся доволі напруженими відносинами із СРСР через підтримку останнього ворожої до Іраку асадівської Сирії; даний фактор, імовірно, також міг відігравати значну роль у процесі американо-іракського зближення на даному етапі. Початок Ісламської революції сприяв американською стороною як можливість заміщення недоговороспроможного шаха Пехлеві на менш ревізіоністично налаштований уряд, проте натомість зі становленням Ісламської республіки Сполучені Штати отримали ключового ідеологічного противника на Близькому Сході, втративши остаточно власні позиції в Ірані. Даний фактор зіграв вирішальну роль у питанні переорієнтації Сполучених Штатів на розвиток стратегічної співпраці з Іраком у питанні стримування діяльності ІРІ у Перській затоці. Після перемоги Ісламської революції постать Саддама Хусейна розцінювалася адміністрацією Картера як противага авторитету Хомейні у близькосхідному регіоні, а Ірак – як потенційна держава-плацдарм підтримки американської присутності на Близькому Сході на рівні з Ізраїлем та Саудівською Аравією. Зрештою, залишається тільки припускати яку роль зіграли Сполучені Штати напередодні початку Ірано-іракської війни. Відкрита підтримка збройної агресії баасистського режиму попри задеклароване неутручання у збройний конфлікт, а також викриття справи "Іран-Контрас" – означені фактори дозволяють розцінювати діяльність США як сторони, що прямо чи опосе-

редковано є причетною до виникнення та ескалації конфлікту [7, с. 39-43].

Ірано-іракська війна тривала 8 років та завершилася без очевидного переважання жодної зі сторін чи досягнення ними поставлених перед собою завдань. Натомість як Іран, так і Ірак за підсумками війни зазнали чисельних людських втрат, як серед військових, так і серед цивільних, та зіткнулися зі значними руйнуваннями інфраструктури й великими економічними збитками. З часом стало очевидно, що саддамівський Ірак не в змозі упоратися з роллю "щита проти перської загрози". Не витримала випробування часом і перша антиіранська коаліція монархій Перської затоки. Зважаючи на значне затягування війни, від якої очікували швидкого повалення ісламського режиму, який ще не встиг оговтатися від наслідків революції, переважна більшість країн регіону поступово дистанціювалася від підтримки Іраку, тяжіючи до припинення бойових дій у Перській затоці, що шкодили їх економічним інтересам [11, с. 118]. Остаточно колишні союзники порвали з режимом Саддама Хусейна усього через декілька років після завершення Ірано-іракської війни, коли ЗС Іраку окупували територію Держави Кувейт [7, с. 195]. Таким чином завершення Ірано-іракської війни можна вважати точкою відліку падіння баасистського режиму; дана подія заклала передумови тривалого процесу трансформації країни та еволюції її політичної системи від саддамівської епохи до постсаддамівського Іраку.

Еволюція поствоєнних відносин Ісламської Республіки Іран та Республіки Ірак. Із завершенням Ірано-іракської війни розпочинається процес трансформації внутрішньополітичного дискурсу Ісламської республіки, який, пристосовуючись до нових геополітичних реалій впливав на коригування поведінки країни на міжнародній арені. Смерть рахбара Хомейні невдовзі після завершення війни (1989 р.) істотно послаблювала позиції ідеологічного дискурсу в іранському політикумі при напрацюванні нової зовнішньополітичної стратегії країни. Місце рахбара посів чинний Верховний лідер Ірану Алі Хаменеї, представник так званої "нової когорти" прибічників Хомейні, що прийшла на зміну партії Мохаммада Бехешті, правої руки Хомейні, який загинув у результаті теракту у штаб-квартирі Ісламської республіканської партії у 1981 р. Паралельно з обранням нового рахбара в Ірані відбулися президентські вибори, де перемогу здобув 4 президент ІРІ Хашемі Рафсанджані. Період президентства Рафсанджані (1989-1997 рр.) та його наступника Мохаммада Хатамі (1997-2005 рр.) вирізняється відходом від орієнтації на суто ідеологічні засади у зовнішній політиці та впровадженням прагматичної поведінкової моделі країни на міжнародній арені та зокрема у регіоні Перської затоки. Ключова мета нового зовнішньополітичного курсу полягала у нормалізації відносин з країнами регіону та зниженні напруги у ірано-американському діалозі; більшою мірою зовнішня політика ІРІ на даному етапі відображала прагнення країни до економічного відновлення у зв'язку з наслідками війни з Іраком [11, с. 121].

Що стосується Іраку, результати війни з Ісламською республікою для країни виявилися не менш катастрофічними (у деяких випадках навіть більш деструктивними⁴), ніж для Ірану. Численні людські жертви, збитки та інфраструктурні руйнування, що супроводжувалися

⁴ Попри сподівання Саддама Хусейна та його прибічників, Ірано-іракська війна укріпила позиції ісламського режиму та нового політичного устрою в іранському соціумі.

економічною та гуманітарною катастрофою – з цими наслідками зіткнулися обидві сторони. Однак на відміну від Ісламської республіки неспроможність баасистського режиму знайти вихід з кризової ситуації лише погіршувала як внутрішньополітичне становище країни, так і відносини зі ще недавніми союзниками. Інтервенція ЗС Іраку в Кувейт остаточно закріпила назріваючий після Ірано-іракської війни антагонізм між колишніми союзниками по антиіранській коаліції. Війна в Затоці розпочала новий етап геополітичних змін у регіоні та, зокрема, в ірано-іракських відносинах; хронологічні межі даного періоду – 1990-2003 рр.

Реакція іранської сторони на збройну агресію Садада Хусейна формувалася під впливом декількох контрверсійних факторів. По-перше, минуло усього декілька років із завершення Ірано-іракської війни, тому сприйняття Іраку як ворожої країни, а баасистського режиму як винуватця трагедій та руйнувань, що спіткали іранський народ, залишалося доволі сильним як серед широкого загалу, так і серед іранського політикуму, який радше волів би приєднатися до коаліції монархій Перської затоки проти свого давнього ворога, тим більше, що новий зовнішньополітичний курс Ісламської республіки орієнтувався на нормалізацію діалогу з країнами регіону. По-друге, перспектива приєднання до коаліції союзників у новій війні проти саддамівського Іраку створювала для іранської сторони ідеологічну дилему – антиіракську коаліцію очолили Сполучені Штати, які, попри спроби нормалізації відносин урядів Рафсанджані та Хатамі, залишали поза увагою кроки Ісламської республіки до налагодження конструктивного діалогу. Окрім того, попри початок процесу прагматизації зовнішньої політики ІРІ, ідеологічна основа, на якій базується легітимність функціонування усього ісламського режиму, зберігала своє домінуюче положення у внутрішньополітичному житті країни та зовнішньополітичній стратегії⁵, то ж навіть при наявності позитивних сигналів від американської сторони щодо початку конструктивного діалогу, Сполучені Штати – Великий Сатана – залишалися ключовим ідеологічним ворогом ісламського режиму [7, с. 48]. Військова присутність США у безпосередній близькості до Ісламської республіки становила для ісламського режиму рівноцінну (якщо не більшу) загрозу, як і саддамівський Ірак. Разом із тим, представники радикального крила, що остаточно сформувалося в іранському політикумі після смерті Хомейні, пропагували ідею примирення Ісламської республіки з Іраком та необхідності консолідованих дій обох сторін проти спільного ворога – США. Підтримка саддамівського Іраку, як того бажало радикальне крило, суперечила не тільки зовнішньополітичній стратегії ІРІ, але й створювала передумови для розширення театру бойових дій на територію Ісламської республіки [7, с. 48-49].

Намагання узгодити ідеологічний курс ісламського режиму із досягненням прагматичних цілей у зовнішній політиці призвело до того, що іранська сторона, фактично, змушена була самоусунути від Війни в Затоці, задекларувавши свій нейтралітет, що однак негативно сприймалося як причинниками діалогу з саддамівським Іраком, так і монархіями Перської затоки. Тим не менш, нейтральний статус Ісламської республіки відігравав позитивну для адміністрації Дж. Буша-старшого

роль, оскільки нейтралітет, виголошений ісламським режимом робив можливим приєднання мусульманських країн, де були значні позиції ісламського елементу в соціумі, до антиіракської коаліції під егідою Сполучених Штатів; тим не менш, позиція Ісламської республіки не принесла країні якихось суттєвих преференцій з боку американської сторони та не вплинули на перегляд її статусу країни-аутсайдера на міжнародній арені [7, с. 48-49]. Навіть більш масштабна ірано-американська співпраця проти Талібану не стала на заваді включенню ІРІ до так званої "вісі зла" напередодні вторгнення американських сил в Ірак у значно пізніший 2003 р., що можна розцінювати як чіткий ворожий сигнал від адміністрації Дж. Буша-молодшого ісламському режиму, тим більше, що американська сторона послуговувалася формально прийнятним приводом для подальшого вторгнення в Іран – змусити ісламський режим до згортання ядерної програми, про незадекларований перед МАГАТЕ розвиток якої стало відомо завдяки оприлюдненню іранського ядерного досяг у 2002 р.

Очевидний провал стратегії Рафсанджані та Хатамі щодо спроби нормалізувати ірано-американські відносини за рахунок політики поступок змушував ісламський режим шукати нові пріоритетні зовнішньополітичні орієнтири. Уперше за тривалий період Ісламська республіка та Ірак усвідомлюють необхідність консолідації зусиль перед лицем спільної загрози безпеці існування їх політичних режимів, джерелом якої була близькосхідна політична адміністрація Дж. Буша-молодшого (2001-2009 рр.) [7, с. 33]. Війна в Затоці, фактично, розпочала тривалий процес демонтажу режиму Садада Хусейна, який завершився Війною в Іраку та утворенням Коаліційної тимчасової адміністрації (2003-2004 рр.) під очільництвом представника уряду США Пола Бремера, в рамках якої була створена Керівна рада Іраку (2003-2004 рр.)⁶; так починається формування постсаддамівського Іраку і разом з тим – новий етап ірано-іракських відносин.

Для означеного періоду в історії Іраку першочергового значення набуває процес переходу від саддамівської епохи до формування постсаддамівського Іраку, який, перебуваючи у дестабілізованому стані та не оголтувавшись від наслідків попередніх війн, а також зіткнувшись зі збройними антиурядовими виступами, уже не міг претендувати на роль одного з регіональних центрів сили. Натомість новий характер положення країни на міжнародній арені зумовлював виникнення кардинально нових принципів взаємодії Ісламської республіки з іракською стороною. Розвиток подій у післявоєнному Іраку складався двояко для ісламського режиму. З одного боку інтервенція Сполучених Штатів в Ірак спровокувала посилення американського впливу у регіоні, тоді як Іран, фактично, опинявся у оточенні військових контингентів США⁷, перебуваючи таким чином під постійною загрозою початку бойових дій на власній території. Таке побоювання іранської сторони імовірно могло бути цілком об'єктивним, враховуючи відповідну риторику адміністрації Дж.Буша-молодшого відносно Ірану. З іншого боку, демонтаж режиму Садада Хусейна суттєво змінював баланс сил у регіоні, адже дана подія супроводжувалася виникненням політичного вакууму, розхитуванням урядового апарату, де-факто автономі-

⁵ Попри прагматизацію зовнішньої політики Ісламський режим продовжував дотримуватися ключових ідеологічних наративів, зокрема невизнання Ізраїлю, що ускладнювало нормалізацію діалогу з Заходом.

⁶ Згодом Керівну раду Іраку замінив Тимчасовий (2004-2005 рр.) та перехідний уряд Іраку (2005-2006 рр.); після виборів 2005 р. в країні встановлюється перший уряд Нурі Аль-Малікі (2006-2010 рр.).

⁷ Якщо брати до уваги американські контингенти у Афганістані.

зацією окремих регіонів країни та посиленням сепаратистських тенденцій та систематичними збройними сутичками між урядовими військами та польовими командирами; Ірак опинявся у ситуації, яку не могла передбачити та усвідомити американська сторона та якою натомість скористалася Ісламська республіка [2; 16, с. 7]. Означений розвиток подій уможливив посилення іранською стороною свого впливу в Іраку; з цього моменту Іран, фактично, зосереджує зовнішньополітичну діяльність на включенні Іраку до сфери свого впливу, що було би неможливо за інших обставин.

Військова кампанія США та їх союзників в Іраку спричинила нову військову та політичну дестабілізацію країни, а також економічну та гуманітарну катастрофу; зусилля уряду Нурі Аль-Малікі та президента Джаляля Талабана не давали результату у питанні вирішення даної кризової ситуації, оскільки новому іракському уряду доводилося мати справу одночасно з потужною внутрішньополітичною боротьбою між низкою партій, польових командирів та тенденцій, що зумовлювали розкол іракського суспільства, яке відчувало вплив військово-політичної і, що не менш важливо, релігійної боротьби за консолідацію влади та контроль над країною. Для досягнення зазначеної мети антиурядові елементи нерідко вдавалися до залучення до внутрішньополітичної боротьби третіх сторін задля отримання переваги над своїми політичними та релігійними опонентами. Однією зі сторін, що пильно стежила за розвитком подій в Іраку та, імовірно, проявляла найбільшу зацікавленість у дестабілізації ситуації в країні була Ісламська республіка, чий зовнішньополітичний курс у період президентства Махмуда Ахмадінежада (2005-2013 рр.) переживав період трансформації у зв'язку з відновленням домінування радикального крила у іранському політикумі. Поновлення позицій радикального крила в Ірані супроводжувалося критикою зовнішньополітичної стратегії реформістів та прагматиків та їх намагання нормалізувати відносини із Заходом. Натомість на даному етапі ключова зовнішньополітична мета ісламського режиму полягала у реанімації ідей Ісламської революції та налагодженні тісного контакту з країнами Близького Сходу⁸. Що стосується Іраку, тут просування іранського впливу здійснювалося головним чином за рахунок низки шіїтських проіранських угруповань, у тому числі збройних, зокрема партії Дава (Партія ісламського заклик) та її збройного крила "Садр", Джаїш Аль-Махді (Армія Махді), Асаїб Ахль Аль-Хакк (Ліга праведників), Катаїб Хезболла (т.з. іракська Хезболла⁹), Аль-Маджліс Аль-А'ала Аль-Іслямі Аль-Іракі (Вища рада ісламу Іраку) та організація "Бадр", та ін., що вели боротьбу проти урядових та американських сил [3; 4; 8]. Загалом, ключовою ознакою нарощення впливу Ісламської республіки в Іраку можна вважати саме взаємодію з шіїтськими політичними партіями та збройними угрупованнями та їх консолідацію заради напрацювання єдиної проіранської політичної лінії всередині самого Іраку, а також дотичність даних угруповань до іранського Корпусу вартових ісламської революції. Так під час парламентських виборів 2010 р. Ісламська республіка прямо втручалася у внутрішньополітичне життя країни з метою об'єднання шіїтських проіранських сил.

⁸ Зовнішньополітична стратегія, яку також можна вважати суперечливою з огляду на недовіру серед близькосхідних країн до ідеології ІПІ.

⁹ Партія Бога.

Шіїзація іракського політичного простору, яку всебічно підтримувала іранська сторона, не стала чинником стабілізації країни, хоча сумнівно, що стабілізація політичної та безпекової ситуації – це ті ключові мотиви, якими керувався ісламський режим, втручаючись у внутрішні справи Іраку. Внутрішньополітичний стан постсаттамівського Іраку характеризувався наступними факторами. По-перше, іракський соціум зіткнувся з потужною боротьбою усередині шіїтського табору, яка виникла між двома ключовими постатями іракської шіїтської партії – Алі Аль-Сістані та Муктадою ас-Садром, представниками т.з. "поміркованих" та "радикальних" шіїтських угруповань, що нерідко провокувало збройні сутички між прибічниками означених партій. По-друге, іракське суспільство безпосередньо зазнавало впливу нової хвилі сунітсько-шіїтської конфронтації¹⁰ та збройних сутичок між урядовими та опозиційними силами; так Джаїш Аль-Махді (Армія Махді) – збройне угруповання ас-Садра – вела збройну боротьбу, як і низка інших шіїтських угруповань, проти щойно сформованого уряду Нурі Аль-Малікі [4]. Означена політична ситуація тільки сприяла посиленню іранського впливу в Іраку. Можна припускати, що на даному етапі в контексті ірано-іракських відносин Ісламська республіка направляла свої зусилля на досягнення в країні стану т.з. "керованого хаосу", що мало на меті недопущення консолідації політичних сил країни та її відновлення як претендента на регіональне лідерство у Перській затоці.

Вихід у 2011 р. американських контингентів з Іраку спровокував зміни балансу сил в країні. Згортання американської військової присутності, зокрема відіграла роль противаги ІПІ, призводила до подальшої інтенсифікації іранського впливу, з іншого боку, посилення присутності ІПІ та втручання у внутрішньополітичні справи спричиняло ріст напруги у ірано-іракських відносинах (зокрема з колишніми союзниками) [1; 3]. Так Муктада ас-Садр, пов'язаний доволі тісними відносинами з іранським політикумом, у мірі посилення позицій ІПІ в країні та деструктивного впливу на Ірак у своїй риторичі починає дистанціюватися від ісламського режиму, критикуючи його, фактично, колоніальну політику відносно Іраку [5; 10, с. 14]. Присутність ІПІ в країні ставала усе більш обтяжливою, що у свою чергу провокувало відповідну реакцію іракського політикуму та соціуму зокрема. Так іракський прем'єр-міністр Ібрагім Аль-Джафарі (2005-2006 рр.), один із лідерів партії "Дава", позбувся своєї посади, зокрема через проіранську позицію та тісні контакти з ісламським режимом. Підтримка іракських шіїтів у довгостроковій перспективі виявилася менш результативною, аніж на це сподівалася іранська сторона. Новий уряд країни, що складався з шіїтських представників, не підтримував реставрацію Алжирських домовленостей 1975 р. та відхилив іранський проєкт щодо врегулювання кордону по р. Ервендруд [4]. Більш того, шіїтський Ірак виступив на підтримку ОАЕ у питанні щодо окупації іранською стороною островів Малий і Великий Томб, яка сталася ще у 1971 р. Очікування, що шіїтський Ірак перетвориться з конкурента Ірану у питаннях, пов'язаних з регіональним домінуванням, у відданого союзника не виправдали себе [7, с. 217].

Республіка Ірак та регіональна політика ІПІ. Реанімація ірано-іракських відносин у перші роки після інтervenції Сполучених Штатів та Союзників стала мож-

¹⁰ З поваленням саддамівського режиму представники сунітських релігійно-політичних партій значно втратили позиції в іракському політикумі.

ливою за рахунок виникнення між постсадамівським Іраком та Ісламською республікою дотичних один до одного інтересів. Разом із тим, означене зближення сторін можна вважати вимушеним кроком, а сам характер відносин, принаймні з позиції іракської сторони, далеким від рівноправності, у зв'язку з нав'язуванням ісламським режимом своєї політичної волі, та таким, що у довгостроковій перспективі провокував виникнення та посилення залежності Іраку від Ісламської республіки. Ключовим фактором, що зумовлював ірано-іракське зближення, стало безпекове питання. Американська присутність в Іраку та обрання нового уряду не наблизили ситуацію до врегулювання внутрішніх протиріч. Федеральний устрій, установлений відповідно до положень конституції від 2005 р., передбачав етнічний та релігійний плюралізм у політичному житті країни, а також автономію іракського Курдистану та, загалом, зниження контролю над регіонами з боку центральної влади [10, с. 3]. Однак на практиці федералізація Іраку, який не оговтався від наслідків війни та супутніх їй економічної та гуманітарної катастрофи, соціальної, етнічної та релігійної напруги, лише обмежувала іракський уряд у можливостях та ефективності післявоєнного відновлення, що сприяло укоріненню антагонізму між урядом країни, реальне положення якого залишалося хитким, та переважною частиною іракського населення.

Не менш важливу роль у виникненні політичних протиріч в Іраку зіграла шиїзація іракського уряду. Означена ситуація призводила до формування нових конфліктів між урядом, що переважно складався з шиїтських представників, та арабами-сунітами¹¹, курдами, ассирійцями тощо, які виражали невдоволення через незбіг поглядів та інтересів відносно внутрішньо та зовнішньополітичних векторів розвитку країни. Зрештою, нерідко політичні конфлікти між урядом та опозицією призводили до збройних сутичок урядових військ з воєнізованими угрупованнями, що представляли інтереси тієї чи іншої релігійно-політичної сили¹². Протиріччя сунітських політичних сил з урядом Іраку затягували у свою орбіту безпосередньо сунітську та шиїтську общини, що у свою чергу, з одного боку, призводило до утворення нових факторів зростання соціальної напруги та релігійної конфронтації, а з іншого боку – провокувало дискредитацію діяльності центральної влади та її авторитету, що значно обмежувало її здатність впливати на виникаючі проблеми. Релігійно-політичний конфлікт на рівні широкого іракського загалу підживлювався переважно за рахунок гостроти економічних та соціальних проблем. У результаті постсадамівський Ірак зіткнувся з потужним сплеском терористичної діяльності, на яку уряд був не в змозі оперативно реагувати. Таким чином, внутрішня ситуація в Іраку стрімко виходила з-під контролю уряду країни та провокувала, певною мірою, політичний хаос, яким намагалися користуватися сусідні країни, зокрема Іран [2; 16 с. 1].

Інтерес Ісламської республіки до подій в Іраку диктувався, головним чином, декількома факторами. Перший фактор пов'язаний з безпековим питанням ірано-іракських відносин, хоча й на відміну від Іраку, розуміння ісламським режимом власної безпеки має

дещо інший зміст. Другий фактор – реалізація регіональної стратегії ІРІ [2].

Безпекове питання у контексті ірано-іракських зв'язків охоплює двосторонній рівень взаємовідносин. З моменту утворення Ісламською республікою ключовим її опонентом у регіоні протягом тривалого періоду був саддамівський Ірак, головним чином, у зв'язку з початком Ірано-іракської війни. Нові геополітичні реалії, пов'язані з демонтажем баасистського режиму, який виконував функцію противаги просуванню впливу ІРІ у регіоні, утворювали для ісламського режиму як нові виклики, так і перспективи, зокрема нарощення власного впливу в Іраку. У даному випадку одне з пріоритетних завдань, які ставив перед собою ісламський режим, втручаючись у внутрішньополітичні справи країни, полягало в унеможливленні відновлення ворожого до Ірану зовнішньополітичного курсу серед щойно сформованого іракського уряду, зокрема у недопущенні переходу повноти влади від шиїтського елемента до представників сунітських релігійних та політичних течій [1]. Задля досягнення означеної мети зусилля Ісламської республіки спрямовувалися на усебічну підтримку проіранських політичних партій, шиїтських релігійних та збройних угруповань, які, фактично, виконують роль провідника іранських інтересів в країні. Загалом, ключова мета іракського вектору зовнішньої політики Ірану – становлення в Іраку максимально лояльного політичного режиму, чий зовнішньополітичний курс обслуговуватиме інтереси політики ІРІ у Перській затоці [4; 16, с. 7-8].

Наступний фактор, що визначає динаміку ірано-іракських відносин, пов'язаний з регіональною стратегією Ісламської республіки, яка є дотичною до безпекового питання. Специфіка розуміння ісламським режимом власної безпеки витікає з історичного досвіду взаємодії з країнами-сусідами, поточним контраверсійним станом їх взаємовідносин, а також з характером державної ідеології, чий ревізіоністський характер провокує дестабілізацію позиції Ірану на міжнародній арені та консолідацію спільної позиції противників ісламського режиму. Говорячи про противників ісламського режиму у регіоні, мова йде перш за все про монархії Перської затоки¹³, чия тісна взаємодія зі Сполученими Штатами, ключовим ідеологічним противником Ірану, а віднедавна – також з Ізраїлем, провокує небезпідставне занепокоєння ісламського режиму щодо інтенсифікації антиіранської політики у регіоні, що можна спостерігати зокрема у період президентства Д. Трампа (2017-2021 рр.) [11, с. 144]. Ключова проблема для Ісламської республіки у даному випадку полягає не стільки у інспірації адміністрацією Трампа розгортання антиіранської діяльності у регіоні, скільки у тому, з якою готовністю монархії Перської затоки її підтримують. Так, діяльність антиіранської коаліції (2017-2021 рр.) головним чином спрямовувалася на дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації в країні, інтенсифікацію проблем у економіці у зв'язку з поновленням санкційного режиму та піддрив впливу ІРІ на своїх союзників у регіоні. Сприйняття сусідніми країнами Ісламської республіки як прямої загрози важко вважати безпідставним. Регіональні амбіції, підтримка цілої мережі збройних формувань у регіоні, деструктивна ідеологія та ревізіоністська політика – це ті основні фактори, що провокують об'єктивне побоювання монархій Перської затоки щодо власної безпеки та територі-

¹¹ У тому числі представниками відстороненою від політичного життя партії Баас.

¹² У свою чергу численні політичні та релігійні партії Іраку нерідко конфліктували один з одним, що лише посилювало загальну кризу та політичний хаос у країні.

¹³ Варто зазначити, що не всі монархії Перської затоки позиціонують себе як опонентів ІРІ, мова йде про Оман та Катар, які воліють підтримувати нейтральний характер відносин.

альної цілісності, особливо зважаючи на той факт, що Іран не відмовився від своїх територіальних претензій, сформульованих ще у шахський період [9, с. 20-23]. Тому обравши шлях ревізйонізму та конфронтації для іранської сторони ключового та специфічного значення набуває питання власної безпеки, досягнення якої ісламський режим пов'язує з реалізацією проекту "Шіїтський півмісяць". Військові дії американських військ в Іраку та Афганістані утвердили ісламський режим у переконанні щодо катастрофічних наслідків прямої конфронтації зі Сполученими Штатами або ж з їх регіональними союзниками (що неодмінно спровокує залучення США) [8]. Усвідомлення свого уразливого становища зрештою породило проєкт "Шіїтський півмісяць" – розгалужену прокс-мережу збройних угруповань не тільки у Перській затоці, а й на Близькому Сході в цілому, що мають на меті змінити характер ведення потенційної війни проти Ірану, утворивши, фактично, тилловий фронт на значній території регіону [8; 13].

Усвідомлення характеру регіональної політики Ірану наближає до більш об'єктивного розуміння динаміки ірано-іракських відносин, де поруч зі втручанням у внутрішні справи та спробами сформувати лояльний уряд з чіткою проіранською позицією на міжнародній арені, ісламський режим розглядає Ірак у якості ключової ланки, що сполучає Іран із Сирією та Ліваном, забезпечуючи таким чином можливість безперервного контакту з різними угрупованнями на кшталт ліванської Хезболли або ХАМАС (Ісламський рух опору), розосередженими по всьому регіону, а також створює необхідний плацдарм для подальшого просування власного впливу та демонстрації військової сили [3; 8; 86, с. 173].

Разом із тим, що стосується власного впливу в Іраку, у даному випадку зусилля ІРІ не обмежуються виключно використанням політики жорсткої сили. Так, поруч із втручанням у внутрішньополітичні справи ІРІ спрямовує свої зусилля на формування тісних економічних та енергетичних взаємозв'язків, що на практиці має лише слугувати інтенсифікації залежності іракської сторони від Ісламської республіки [1; 2]. Сходяться інтереси сторін також у питанні протидії курдському сепаратизму. Хоча й ісламський режим підтримує позитивний рівень взаємовідносин з іракським Курдистаном (радіше як фактор тиску на уряд країни), усе ж питання курдської автономії в цілому сприймається негативно іранською стороною, зважаючи, що на території ІРІ також проживає значна частина курдського населення, що спонукає обидві країни до співпраці у питанні протидії курдському сепаратизму, який, як ефект доміно, може спровокувати інтенсифікацію сепаратистських тенденцій серед низки інших меншин (азербайджанці, бахтіяри, белуджі тощо).

Затягування Іраку у орбіту реалізації цілей регіональної політики Ісламської республіки відбувалося на тлі нової конфронтації на Близькому Сході, пов'язаної із діяльністю терористичного угруповання ДАІШ (Ісламська держава) [3]. Залучення іранської сторони до вирішення даної ситуації створювало необхідний формальний привід військової присутності на території країни, що, фактично надавало ісламському режиму можливість додаткового тиску на іракський уряд [3]. Разом із тим, проіранські збройні угруповання, об'єднані у структуру "Аль-Хашд аш-Шаабі" (Сили народної мобілізації), діяльність якої зокрема провокувала конфронтацію із залишками американських сил в Іраку, у 2018 р. за усебічної підтримки ісламського режиму формують коаліцію шіїтських політичних сил "ФАТХ" (Альянс завоювання), яка тим не

менш, попри сподівання, не отримала широкої електоральної підтримки, про що свідчать результати виборів 2018 та 2021 рр. [8; 10, с. 4-7]. Можна говорити, що з часів президентства Трампа Ісламська республіка починає стикатися із вагомими труднощами в Іраку.

Починаючи з 2019 р. Сполучені Штати посилюють свою військову присутність у Перській затоці, затримують іранські танкери, що транспортують нафту; відбувається збиття американського беспілотника у повітряному просторі Ірану. Найбільш боєздатна структура іранської армії – Корпус вартових ісламської революції – оголошується Штатами терористичною організацією та потрапляє до санкційних списків. Можна бачити, що загострення ситуації в Перській затоці відбувалось протягом декількох років, при чому рівень напруги між країнами лише зростає. 27 грудня 2019 р. відбувається обстріл американських військових баз в Іраку, а 31 грудня того ж року відбувається напад на американське посольство США у Багдаді. Відповідальність за обидва теракти Сполучені Штати покпали на терористичну організацію Хезболла, котра має тісні зв'язки з іранськими військовими структурами. Саме ці події стали приводом для ліквідації командира спецпідрозділу "Кудс" Сулеймані 3 січня 2020 р. Вбивство Касема Сулеймані, архітектора "Шіїтського півмісяця", безсумнівно, спровокувало послаблення позицій Ірану в Іраку. По-перше, була вбита ключова особа, котра координувала антиамериканську діяльність та насаджувала іранський вплив у регіоні та зокрема в Іраку. Таким чином, можна говорити про те, що Ірак, форпост іранського впливу у регіоні після інтервенції 2003 р., й на території якого відбулося вбивство Сулеймані, демонструє бажання звільнитися з-під обтяжуючої опіки Ірану [12]. Окрім того, можна припустити, що вбивство такої важливої фігури в політиці Ірану як Сулеймані, не можливе без стороннього сприяння, у чому, власне, був звинувачений тодішній прем'єр-міністр Іраку Мустафа Аль-Кадімі, відомий своєю опозицією ІРІ та спробами обмежити іранський вплив у країні. Замах на Аль-Кадімі (2021 р.) вважається інспірованим ісламським режимом, що таким чином намагався помститися уже колишньому прем'єр-міністру Іраку за вбивство Сулеймані.

Початок внутрішньої дестабілізації в Ірані, яку можна спостерігати з початку осені цього року дозволяє припускати, що ісламський режим, зайнятий внутрішніми проблемами, якийсь час не буде спроможний контролювати зовнішньополітичну ситуацію, особливо своїх вимушених союзників, тож можна припускати, що за умови подальшої внутрішньої ескалації в країні у іракського уряду є шанс принаймні частково нівелювати іранський вплив [14]. Але разом із тим, варто враховувати що чинна політична криза в Іраку та зростання напруги між урядом та садристами навряд чи дозволить іракській стороні повністю скористатися даною ситуацією; разом із тим, реалізація означеної можливості залишається під питанням у зв'язку з обранням нового уряду країни, який також має проіранський бекграунд [15].

Висновки. У статті наведено аналіз еволюції взаємовідносин Ісламської Республіки Іран та Республіки Ірак у саддамівську та постсаддамівську епохи, а також чинний стан зв'язків обох сторін та імовірний характер їх подальшого розвитку. Відносини Ірану та Іраку розвивалися крізь призму взаємної недовіри та ворожнечі, яка формувалася зважаючи на конфронтаційну політику шахського, а згодом і ісламського Ірану та баасистського Іраку; сторони небезпідставно розцінювали одна одну як загрозу власним регіональним амбіціям. Ірано-

іракське суперництво підживлювалося за рахунок травматичного історичного досвіду, джерелом якого є укорінені арабо-сунітський та персько-шиїтський антагонізм. Апогеєм конфронтації Ісламської республіки та саддамівського Іраку стала Ірано-іракська війна (1980-1988 рр.), яка заклала фундамент для подальшої дестабілізації Перської затоки і разом з тим – спровокувала виникнення передумов демонтажу баасистського режиму. Повалення уряду Саддама Хусейна у ході Війни в Іраку (2003-2011 рр.) провокувало зміну геополітичного балансу у Перській затоці. Для Ісламської республіки означена ситуація мала суперечливий характер:

- Інтенсифікація американської присутності у регіоні, зокрема військових контингентів, провокувала актуалізацію для ісламського режиму питання щодо власної безпеки у зв'язку зі зростанням конфронтації зі Сполученими Штатами;
- Усунення баасистського режиму, природного бар'єру проти просування іранською стороною власного впливу у близькосхідному регіоні, створювало передумови та можливості для посилення впливу Ісламської республіки на внутрішньополітичне життя Іраку та зовнішньополітичну орієнтацію країни.

Зовнішня політика Ісламської республіки на даному етапі формувалася з урахуванням переосмислення та адаптації ідеї хомейнізму, а також враховуючи негативний досвід реалізації зовнішньополітичної стратегії президентів ІРА Хашемі Рафсанджані (1989-1997 рр.) та Мохаммада Хатамі (1997-2005 рр.) щодо нормалізації відносин з Заходом, зокрема США. Реалізація одного з ключових елементів нової регіональної стратегії ІРА, відомого широкому загалу як "Шиїтський півмісяць", передбачала інтенсифікацію іранської присутності у регіоні за рахунок налагодження зв'язків з проіранськими збройними угрупованнями. Республіка Ірак у даному випадку становила подвійний інтерес для ісламського режиму. З одного боку, ірано-іракське зближення відбувалося в рамках двосторонніх відносин, де Іран, втручаючись у внутрішні справи Іраку, зосереджувався на досягненні наступних цілей:

- унеможливлення відновлення ворожої до Ісламської республіки політики;
- недопущення переходу влади в Іраку від шиїтської партії до груп, що артикують антиіранську риторику;
- формування максимально лояльного до Ісламської республіки уряду країни, готового обслуговувати іранські зовнішньополітичні інтереси.

З іншого боку, ірано-іракське зближення диктувалось особливостями регіональної стратегії ІРА, де Ірак є ключовою ланкою, яка, фактично, сполучає Ісламську республіку з її союзниками у регіоні – Ліваном, асадівською Сирією та збройними угрупованнями (Хезболла, ХАМАС тощо). Аналіз ірано-іракських відносин свідчить про їх нерівноправний характер, де Ісламська республіка намагається відігравати роль гегемона, тоді як Ірак – опиратися на зв'язаний ролі держави-сателіта. Іранський вплив на Ірак не обмежується виключно застосуванням політики "жорсткої сили", хоча й вона є ключовим фактором підтримки іранського впливу в країні, зокрема за рахунок діяльності "Аль-Хашд аш-Шаабі" (Сил народної мобілізації) – об'єднаної структури проіранських збройних угруповань на території Іраку. Поруч з означеними методами Ісламська республіка широко використовує політику "м'якої сили", зокрема розширення економічних та енергетичних зв'язків, які, імовірно, окрім економічних вигод у першу чергу мають суто політичний ха-

рактир у зв'язку з формуванням взаємозалежності сторін у означених сферах, що тільки тісніше прив'язує Республіку Ірак до Ісламської Республіки Іран.

Проте можна стверджувати, що Ірак намагається опиратися деструктивному впливу Ісламської республіки. Так, жоден уряд країни, що складався та складається із шиїтської більшості, не пристав умови, що провокують інтенсифікацію залежності країни від Іраку. Не було досягнуто домовленості щодо демаркації ірано-іракського кордону за іранським проектом або ж визнання окупації територій ОАЕ тощо; навіть деякі союзники ІРА з метою збереження власної суб'єктності демонструють тенденції до дистанціювання від ісламського режиму. Наостанок, поступова втрата позицій проіранського шиїтського крила, що підтверджують результати виборів 2021 р., має усі шанси зберегти дану тенденцію. Виникнення у кінці вересня поточного року внутрішньої дестабілізації Ісламської республіки у зв'язку з масовими протестами іранців та сутичками з басідж (Силами мобілізації) – опорою ісламського режиму на рівні Корпусу вартів ісламської революції, дозволяє припускати імовірність тимчасового послаблення контролю з боку ІРА над своїми вимушеними союзниками. Однак залишається відкритим питання – чи вдасться Іраку, який наразі сам є дестабілізованим у зв'язку з тривалою внутрішньополітичною кризою, скористатися даним шансом для подальшого обмеження іранського впливу в країні? Обрання нового прем'єр міністра 13 жовтня цього року, який має проіранський бекграунд, дозволяє припускати, що у спробах утримати власний вплив у Іраку ісламський режим матиме змогу послугуватися проіранськими настроями нового уряду; тим не менш – дані події знаменують становлення нового етапу ірано-іракських відносин.

Список використаних джерел

1. Ali A. Iran's Influence in Iraq [Електронний ресурс] / A. Ali, M. Knights, M. Eisenstadt // The Washington Institute for Near East Policy. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/irans-influence-iraq>.
2. Al-Smadi F. Iraq in Iran's Strategy: Growing Security Preoccupation and Declining Opportunities [Електронний ресурс] / Fatima Al-Smadi // Al Jazeera. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2014/10/20141017476934755.html>.
3. Azizi H. Challenges to Iran's Role in Iraq in the Post-Soleimani Era. Complex Rivalries, Fragmented Alliances, Declining Soft Power [Електронний ресурс] / Hamidreza Azizi // Stiftung Wissenschaft und Politik. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2021C44_IransRoleInIraq.pdf.
4. Barzegar K. IRAN'S FOREIGN POLICY IN POST-INVASION IRAQ [Електронний ресурс] / Kayhan Barzegar // Belfer Center for Science and International Affairs. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/Barzegar_Middle_East_Policy_Winter_2008.pdf.
5. Chulov M. Iran may eventually get its way in protracted power struggle in Iraq [Електронний ресурс] / Martin Chulov // The Guardian. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.theguardian.com/world/2022/jul/28/iran-may-eventually-get-its-way-in-protracted-power-struggle-in-iraq>.
6. Constitution of the Islamic Republic of Iran [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ir/ir001en.pdf>.
7. Hunter S. Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era / Shireen T. Hunter. – ABC-CLIO, LLC 130 Cremona Drive, P.O. Box 1911 San: Praeger An Imprint of ABC-CLIO, LLC, 2010. – 332 с.
8. Iran's Networks of Influence in the Middle East [Електронний ресурс] // The International Institute for Strategic Studies. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/iran-dossier>.
9. Katzman K. Iran's Foreign and Defense Policies [Електронний ресурс] / Kenneth Katzman // Congressional Research Service. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44017>.
10. Loft P. Iraq in 2022: Forming a government [Електронний ресурс] / Philip Loft // House of Commons Library. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9605/CBP-9605.pdf>.

11. Monshipouri M. Middle East Politics Changing Dynamics / Mahmood Monshipouri. – 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4R: Routledge, 2019. – 393 с.

12. Sadjadpour K. The Sinister Genius of Qassem Soleimani [Електронний ресурс] / Karim Sadjadpour // The Wall Street Journal. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.wsj.com/articles/the-sinister-genius-of-qassem-soleimani-11578681560>.

13. Saikal A. Iran's National Security and Operational Capability [Електронний ресурс] / A. Saikal, D. Vestenskov // Scandinavian Journal of Military Studies. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <http://doi.org/10.31374/sjms.29>.

14. Taheri A. Iran: Freedom-Lovers Win a Round [Електронний ресурс] / Amir Taheri // Asharq Al-Awsat. – 2022. – Режим доступу до ресурсу:

<https://english.aawsat.com/home/article/3930221/amir-taheri/iran-freedom-lovers-win-round>.

15. Yuan S. Iraq's new prime minister-designate: Who is Mohammed al-Sudani? [Електронний ресурс] / Shawn Yuan // Al Jazeera. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.aljazeera.com/news/2022/10/13/iraqs-new-prime-minister-designate-who-is-mohammed-al-sudani>.

16. بررسی تحولات سیاسی عراق در پرتو سیاست خارجی ایران، ترکیه و چین. ا. پاشانگ. ا. پاشانگ (Дослідження політичної еволюції Іраку в світлі зовнішньої політики Ірану, Туреччини та Саудівської Аравії. Пашанг А.) [Електронний ресурс] / (Пашанг А., Зумарді З.) // (Foreign Policy Quarterly) – فصلنامه سیاست خارجی. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://fp.ipisjournals.ir/article_18322.html.

Надійшла до редколегії 19.10.22

V. Kiianytsia, Ph.D. candidate 2nd year
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE EVOLUTION OF IRAN-IRAQ RELATIONS IN THE SADDAM AND POST-SADDAM ERA

The evolution of relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Iraq from the end of the Iran-Iraq War (1988) to the Iraqi political crisis (2021-2022) is considered. The key stages of Iraq's political transformation and the impact of such changes on the state of Iran-Iraq relations are examined. The position of the Republic of Iraq in the Iran's regional policy is determined. The character of Iran-Iraq relations at the current stage is established, the challenges and prospects for its further development are formulated.

Keywords: Iran, Iraq, Persian Gulf, regional security, foreign policy.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 339.97

О. Шнирков, д-р екон. наук, проф.,
О. Чугаєв, д-р екон. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ

Економічна стійкість (як і глобальна економічна стійкість) є порівняно новою областю економічних досліджень. Порівняно зі стабільним економічним розвитком це означає здатність економічного агента справлятися, відновлюватися та реконструюватися після шоку чи кризи. Глобальна економічна стійкість означає здатність національних економік, глобальних економічних акторів і світової економіки загалом справлятися з глобальними економічними потрясіннями та відновлюватися після них. Для адаптації до нових економічних викликів і потрясіння у XXI ст. світова економіка потребує глобальної регуляторної співпраці.

Ключові слова: глобальна економічна стійкість, світова економіка, економічні потрясіння, міжнародне регуляторне співробітництво, міжнародні організації.

Вступ. Поняття стійкості в економічних дослідженнях широко почало застосовуватися з кінця ХХ століття. Це було пов'язано зі спробою економічної науки дослідити нові якісні зміни в економічних системах на всіх рівнях світового господарства у зв'язку з поглибленням та розширенням різноманітних кризових явищ, їх негативним впливом на соціально-економічний розвиток, здатністю суб'єктів господарського життя протистояти таким явищам та відновлювати своє становище.

У 1987 р. Міжнародна комісія ООН з навколишнього середовища і розвитку оприлюднила звіт з нової стратегії розвитку суспільства, яка виходить із пріоритетів майбутнього, і її можна визначити як стратегію виживання і неперервного розвитку цивілізації в умовах збереження довкілля. Сталий розвиток (sustainable development) – це такий розвиток суспільства, який задовольняє потреби нинішніх поколінь і не ставить під загрозу можливості наступних поколінь задовольняти свої потреби [1]. Наголос у цій концепції ставиться, по-перше, на неперервності розвитку цивілізації, по-друге, на збереженні довкілля.

Кембріджський словник англійської мови надає визначення терміна "resilience" (стійкість) як здатність повертатися до звичайного становища після прогинання, розтягнення, стиснення [2]. Словник української мови визначає "стійкість" як "...здатність витримувати зовнішній вплив, протидіяти чомусь; довго зберігати і виявляти свої властивості, не піддаватися руйнуванню, псуванню тощо" [3; с. 710]. Але найбільш відомі економічні словники англійської мови не надають визначення терміна "economic resilience", що свідчить про відсутність загально визнаного тлумачення даного терміна та пошук його основних змістовних характеристик, який наразі продовжується. Разом із тим "Великий економічний словник" "стійкість" трактує як "...сталість, постійність, непідвладність ризику втрат і збитків" [4; с. 770].

У широкому сенсі стійкість економічної системи означає здатність попереджувати шоки та ризики, пом'якшувати їх негативні наслідки, адаптуватися до умов, які їх викликають та постійно змінюються, відновлювати свій розвиток. В економічній літературі достатньо глибоко в останні роки досліджено концептуальні засади економічної стійкості домогосподарств [5], підприємств [6], національних економік [7, 8]. Менш дослідженими залишаються проблеми глобальної економічної стійкості, зовнішньоекономічних чинників стійкості національних господарств.

Концепції економічної стійкості. Фінансові шоки для домогосподарств можуть бути наслідком втрати зайнятості, зменшення годин роботи, хвороби членів родини, розірвання стосунків, втрати партнера, шкоди власності після катастроф та природних явищ, неочікуваних значних витрат, зростання відсоткових ставок за кредитами тощо. Посилення фінансової стійкості домогосподарств можливо за рахунок (1) допомоги та сприяння родинам в акумуляції значних фінансових збережень на випадок надзвичайних ситуацій, (2) можливостей доступу до надійних мереж соціального забезпечення, (3) покращення власне фінансових можливостей домогосподарств [5].

Економічна стійкість підприємств визначається внутрішніми та зовнішніми чинниками. До внутрішніх можна віднести наявність висококваліфікованого персоналу, сучасні матеріально-технічні засоби та технології виробництва, ефективну систему менеджменту та маркетингу, економічну ефективність діяльності підприємства загалом. Зовнішні чинники включають економічне середовище діяльності підприємства у широкому сенсі, яке визначається рішеннями державних органів влади, кон'юнктурою на внутрішніх та зовнішніх ринках, а також політичними, соціальними та природними факторами. Суттєві порушення та проблеми в ефективному розміщенні та використанні факторів виробництва на підприємстві, непередбачувані зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі можуть призвести до шоків наслідків для підприємства, суттєво погіршити його економічне становище, позиції на ринках, навіть поставити під сумнів можливість подальшої діяльності [6].

Міжнародний валютний фонд (МВФ) визначає стійкою економіку, яка поєднує витривалість, сталий, збалансований та інклюзивний розвиток зі здатністю абсорбувати та долати шоки. Такий розвиток містить 6 основних елементів: (1) послідовна політика, спрямована відповідати на шоки, (2) реформи, які мають за мету зростання виробництва шляхом підвищення ефективності обміну, руху капіталу та інновацій, (3) політика, яка забезпечує адекватний розподіл вигод від зростання, (4) середньотермінову фіскальну стабільність, (5) сильні інституції, які формують основу відповідних політик, (6) стабільний фінансовий сектор. Такий розвиток одночасно передбачає здатність економіки абсорбувати та долати відповідні кризові явища та економічні шоки [9].

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) до концепції економічної стійкості включає:

1. Ex-ante стійкість, яка зменшує вразливість економіки від жорстких шоків,
2. Ex-post стійкість, яка посилює здатність до абсорбції та подолання подібних шоків,
3. Підтримку сталого та інклюзивного зростання в умовах ризиків та тиску внаслідок структурних викликів та мегатрендів.

При цьому економічні політики можуть посилити стійкість; послабити стійкість; зменшити ризики, але привнести диспропорції та створити бар'єри для підп-

риємництва, отже обмежити зростання; взаємодоповнювати одна іншу з метою посилення стійкості [10].

Європейська Комісія (ЕК) відносить економічну стійкість до здатності країни протистояти шокам та швидко відновлюватись після рецесії. Стійки економічні структури визначаються як такі, які попереджують суттєвий та тривалий вплив економічних шоків на доходи та занятість, отже спроможні зменшувати економічні коливання. Економічна стійкість складається з трьох елементів: (1) вразливість до шоків, (2) можливість пом'якшення шоків, (3) здатність швидко відновлюватися після шоків. Система факторів, які впливають на стійкість економіки країни, наведена у табл. 1.

Таблиця 1. Таксономія факторів стійкості економіки країни [11]

Сектор	Вразливість	Амортизатори	Відновлення
Фінансовий сектор	Забезпечення фінансових ризиків Заборгованість домогосподарств, у т.ч. іпотеки Корпоративний борг Вирішення проблем банківської заборгованості	Функціонуючий належним чином трансмісійний механізм монетарної політики Здоровий банківський сектор, який полегшує надходження доходів компаній та домогосподарств Розвинуті ринки капіталів, які сприяють диверсифікації та розподілу ризиків	Ефективне процедура підтримки життєздатних банків Процедура вирішення проблеми непрацюючих кредитів
Ринкове та бізнес-середовище	Диверсифікація економіки	Цінова гнучкість Внутрішній ринок, який функціонує належним чином, де фірми диверсифікують ризики (у т.ч. шляхом збільшення експорту, коли внутрішній попит зменшується)	Регулювання бізнесу Конкуренція – внутрішній ринок Процедури банкрутства Судова система
Ринок праці		Гнучка заробітна плата Належним чином функціонуючі механізми трудових угод Умови для гнучкої зайнятості	Функціонування належним чином інституції ринку робочої сили Людський капітал Реалокція праці до більш продуктивних фірм та секторів, у т.ч. за активної державної політики зайнятості Трудова мобільність
Публічний сектор	Ризики публічних боргів та кредитоспроможності Довгострокова стабільність публічних фінансів	Відповідні автономні стабілізатори та бюджетні можливості Стала система соціального забезпечення	Публічні витрати, що сприяють економічному зростанню
Оподаткування	Недосконалості оподаткування, які сприяють зростанню корпоративної та домогосподарської заборгованості Виправлення перекосів в оподаткуванні з метою зменшення високого рівня заборгованості домогосподарств	Відмінності та складнощі у корпоративному оподаткуванні заважають компаніям диверсифікувати ризики у міжнародній діяльності	Сприятлива система оподаткування для зростання зайнятості

Вже існуючі дослідження стійкості економічних систем дають можливість узагальнити основні її характерні риси. По-перше, структурно стійкість економічних систем складається щонайменше з чотирьох основних елементів: (1) здатності попереджувати ризики та шоки, (2) абсорбувати та пом'якшувати їх наслідки, (3) долати наслідки шоку та (4) відновлювати свій стан та розвиток (див. табл. 2). Здатність системи використовувати наявні ресурси з метою абсорбції та пом'якшення шоків

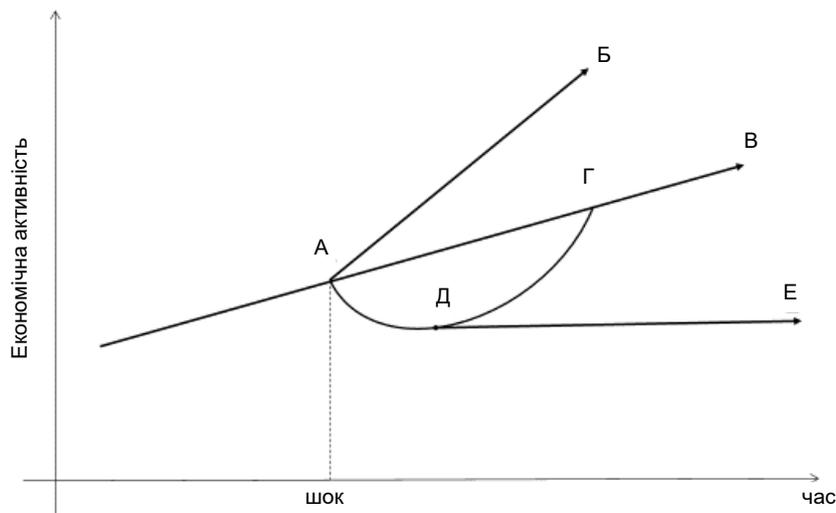
(другий структурний елемент) складає основу статичної стійкості, здатність долати наслідки шоку, відновлювати економічну активність (третій та четвертий структурні елементи) – основу динамічної стійкості. Концепція стійкості економічних систем спирається значною мірою на концепції ризик-менеджменту, але є набагато ширшою, оскільки стосується діяльності системи в умовах матеріалізації ризиків та загроз.

Таблиця 2. Структура стійкості економічних систем

Дошовкове становище	Шок	Подолання наслідків шоку	Відновлення дошовкового становища
– аналіз існуючих вразливостей системи, – зменшення вірогідності та можливості виникнення ризиків, їх попередження, – розробка механізмів пом'якшення шоків або їх уникнення	– швидке застосування механізмів абсорбції/пом'якшення шоку	– відновлення функціонування системи, – створення умов для адаптації системи	– трансформація системи з метою зменшення вразливості системи від подібних або нових ризиків чи загроз

Диференціація економічної стійкості. Такі концепції не дають відповідь на питання щодо диференціації стійкості, наявності економічних систем, які в кризових та шоківих умовах не лише не погіршують свого становища, але й навпаки, зберігають його або навіть покращують. У більш широкому сенсі економічна стійкість передбачає можливість не лише відновлення свого

попереднього, дошовкового становища, але й здатність економічного суб'єкта використати кризові явища внутрішнього та зовнішнього характеру для покращення свого становища. У такому випадку характер та диференціація видів стійкості економічних систем може бути представлена наступним чином [див. графік 1].

Графік 1. Види стійкості економічних систем

Надстійкі економічні системи (активність АБ) можуть використовувати внутрішні та зовнішні ризики та шоки для суттєвого покращення свого економічного становища завдяки своїй ефективній антикризовій стратегії, яка передбачає прогнозування можливих шоків та завчасну мобілізацію відповідних ресурсів та можливостей. Стійкі економічні системи (активності АГВ та АДЕ) або зберігають тренди попереднього розвитку, або достатньо швидко адаптуються та відновлюють їх у післяшовковий період. Нарешті, нестійкі економічні системи (активність АДЕ) або не спроможні адаптуватися до нового післяшовкового становища, або мають тривалий термін повернення до попередніх трендів свого розвитку, які виходять за межі часу, що аналізується.

По-друге, існуючі ризики та загрози для діяльності економічних систем всіх рівнів, які формують основу виникнення шоків, можуть бути згруповані у 5 основних видів – економічні, екологічні, соціальні, геоекономічні, технологічні (див., наприклад, [12]). Так, Доповідь з майбутніх ризиків кампанії АХА виокремлює для 2020 р. наступні 10 основних ризиків: пандемії та інфекційні хвороби, зміна клімату, кібербезпека, геополітична нестабільність, соціальні проблеми та локальні конфлікти, нові загрози безпеці, макроекономічні чинники, природні ресурси та біорізноманітність, фінансові чинники, забруднення довкілля [13]. Матеріалізація ризиків у шоки обумовлена природними та антропогенними чинниками, дуже часто їх взаємодією. Вони ж визначають

й частоту, інтенсивність, охоплення, глибину, тривалість та сфери (попит-пропозиція) шоків. Причому для переважної більшості шоків ці особливості мають негативні тенденції свого розвитку саме в останні декади. Таким чином, стійкість економічних систем і означає здатність реагувати на реальні прояви потенційних ризиків та загроз, реакцію таких систем на шоки різного характеру або навіть їх комбінації.

По-третє, центральним елементом стійкості будь-якої економічної системи є спроможність загалом уникати негативних наслідків шоківих та кризових явищ або пом'якшувати їх та відновлюватися до дошовкового становища. Економічна стійкість системи (домогосподарства, підприємства, національної економіки загалом, регіональної та глобальної економіки) обумовлюється наявністю відповідних заходів, планів, стратегій щодо розміщення ресурсів у випадку несприятливих умов, ефективного застосування внутрішніх та зовнішніх механізмів та інструментів для попередження, уникнення, пом'якшення, адаптації, трансформації, відновлення у дихотомії "шок-економічна активність". Створення таких планів починається є розробки критеріїв та показників вразливості економічних систем, заходів щодо їх дотримання та забезпечення. Так, наприклад, для національних економік запропоновано більше 70 показників вразливості для 5 основних сфер (дисбаланси фінансового сектору, нефінансового сектору, ринків інвестицій, публічного сектору, зовнішнього сек-

тору), а також включають сферу розповсюдження та цепної реакції, глобальних ризиків шляхом фінансових, торговельних та іміджевих каналів [7]. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 р. (2021 р.) містить 34 індикатори економічної безпеки, визначає їх критичні межі та цільові орієнтири [14]. Відповідні критерії, показники та індикатори можуть бути запропоновані і для інших економічних систем (домогосподарства, підприємства, інтеграційні регіональні угруповання, глобальна економіка).

По-четверте, визначення спектру вразливості економічних систем формує передумови розробки відповідних механізмів та інструментарію підтримки та відновлення їх стійкості у разі виникнення шоків. Зрозуміло, кожна економічна система має свою специфіку щодо структури та можливостей використання відповідних заходів попередження, адаптації та відновлення дошового становища. Спільними для всіх рівнів застосування антишового інструментарію є визначення цільових орієнтирів, комплексний характер (всі наявні види ресурсів та доступні інструменти), врахування внутрішніх та зовнішніх можливостей системи, здатність до адаптації та трансформації, його ефективне використання.

Глобальна економічна стійкість. У XXI столітті все більшої ваги набуває саме глобальна економічна стійкість, під якою ми розуміємо здатність економічних систем всіх рівнів і світового господарства у цілому попереджувати глобальні, мегарегіональні, міжрегіональні та регіональні шоки та ризики, пом'якшувати їх негативні наслідки, адаптуватися до умов, які їх викликають та постійно змінюються, відновлювати свій розвиток. Важливість забезпечення саме і вже глобальної економічної стійкості обумовлена появою глибоких та всеохоплюючих глобальних шоків, які стають більш частішими, інтенсивними та тривалими. У 2020 р. світовий ВВП впав на 3,3 % як результат пандемії КОВІД-19 (найбільше зниження з Другої світової війни), у 2008-09 рр. внаслідок глобальної фінансової кризи – на 0,6 %. Негативні наслідки таких шоків відчули практично всі регіони світової економіки, національні господарства, сфери, галузі, компанії та домогосподарства.

Глобалізація економічної стійкості об'єктивно детермінується кардинальними змінами у міжнародному поділі праці з кінця XX та на початку XXI століття. Конкурентні переваги національних виробників на національних та міжнародних ринках все більше визначаються їх здатністю здійснювати економічну активність як інтегральних частин глобальних, мегарегіональних, міжрегіональних та регіональних мереж доданої вартості. Порівняльні переваги на основі обміну готовою продукцією, гомогенними товарами або економією на масштабі все більшою мірою реалізуються в результаті розподілу та розміщення виробництва окремих гомогенних та гетерогенних частин, елементів, етапів процесу між економічними суб'єктами різних країн. Відповідні зміни у міжнародному поділі праці концептуально пояснюються теоріями фрагментації виробничого процесу, торгівлі проміжною продукцією, офшорінгу, довжини ланцюгів постачання, вертикальної спеціалізації, анбандлінгу, торгівлі функціями, гетерогенних факторів виробництва, експорту доданої вартості, декомпозиції валового експорту, глобальних продуктових ланцюгів, глобальних виробничих мереж тощо.

Мережевізація світової економіки веде до посилення та поглиблення взаємозалежності між учасниками економічної активності, які розташовані у різних краї-

нах, отже до взаємозалежності національних економік окремих країн та глобальної взаємозалежності загалом. Глобальній мережевізації та взаємозалежності сприяють інтенсивний розвиток новітніх технологій, перш за все цифрових, диференціація продукції та послуг, відмінності у забезпеченні ресурсами різних країн та регіонів, формування загальноновизначених правил та стандартів руху факторів виробництва між країнами.

Глобальна мережевізація та взаємозалежність мають неоднозначний вплив на глобальну економічну стійкість. З одного боку, вони посилюють можливості експорту національних ризиків і шоків в інші країни, і з цього погляду можуть розглядатися як потенційні фактори послаблення стійкості. Таке послаблення відбувається через різні транснаціональні канали (політичні, безпекові, інформаційні, іміджеві) та мережі руху основних факторів виробництва – фінансові, валютні, торговельні, інвестиційні, міграційні, регуляторні. Наприклад, до таких фінансових ризиків та потенційних шоків на національному рівні, які потенційно можуть бути експортовані до інших країн, можна віднести завищені ціни на активи, значні масштаби корпоративної та суверенної заборгованості, концентрація ризиків у великих фінансових структурах, відсутність інформації щодо позабалансових інструментів, коливання відсоткових ставок, очікування економічних агентів, інформаційні ефекти тощо.

У такому випадку міжнародні виробничі мережі та національні економіки намагаються відновити свою стійкість за рахунок виключення з таких мереж ненадійних, неефективних партнерів або партнерів, які створюють загрозу національній безпеці, перенесення на них своїх додаткових витрат. Ризики в окремих країнах, перш за все які займають провідні позиції у глобальній економіці та міжнародних економічних відносинах, можуть мати негативні наслідки і для світової економіки у цілому. Відновлення стійкості таких національних економік (концептуально шляхом підвищення рівня економічної самодостатності, автономії, опори на власні сили, регіоналізації, забезпечення безпеки, ресорсингу і т.п.) матиме негативні наслідки для економік країн, компанії яких залишають виробничі мережі. Разом із тим, руйнація таких мереж створює можливості для інтеграції у мережі, що трансформуються, компанії інших країн.

З іншого боку, стійкі міжнародні виробничі мережі та збалансована взаємозалежність можуть виконувати функції посилення глобальної економічної стійкості. Стійкі міжнародні виробничі мережі характеризуються наявністю корпоративної або міжкорпоративної стратегії попередження або уникнення шоків, акумуляцією достатніх ресурсів та здатністю їх використання у шоківих ситуаціях з метою пом'якшення негативних наслідків, трансформації внутрішньомережевих зв'язків та відносин, здатністю відновлювати позиції мереж у глобальній економіці.

Дуже часто ці функції у світовій економіці виконують масштабні багатонаціональні компанії. Такі надійні та стабільні у постійній трансформації мережі "зшивають" національні економіки, вчасно адаптуючи їх до глобальних змін. У свою чергу, збалансована взаємозалежність національних економік, у тому числі на основі цілої системи стійких міжнародних виробничих мереж, посилює національні та глобальну стійкість, якщо не веде до надмірної залежності у постачанні значної частки товарів та послуг, перш за все критичних, від обмеженої кількості країн та/або компаній. Однак до такої надмірної залежності в умовах глобальних мереж можуть призвести і звичайні процеси

міжнародної виробничої спеціалізації як результат реалізації порівняльних переваг країн, концентрації виробництва готової продукції або компонентів у невеликій кількості країн (приклади напівпровідників, енергоресурсів, медичної продукції тощо). Зрозуміло,

що зменшення такої надзалежності потребує додаткових витрат, що, у свою чергу, зменшує ресурси компанії та національних економік у цілому, які є необхідними для посилення стійкості [див. табл. 3].

Таблиця 3. Джерела глобальних економічних шоків і ризиків та механізми їх попередження.

Сфери вразливості та шоків	Попередження ризиків та поглинання їх впливу	Відновлення через адаптацію та трансформацію
1. Вразливість глобальних мереж постачання	Набір інструментів забезпечення стійкості, які включають: – "безпрограшні" заходи (інвестиції у сприяння торгівлі, цифровізацію), – прозорість у сфері важливих продуктів, – створення запасів важливих продуктів на основі аналізу витрат та вигод, – можливі вертикальні угоди з постачання (включно міжнародні), – готовність утриматись від обмежень експорту.	– більш системний підхід до стійкості критичних інфраструктур, які підтримують торгівлю, – впровадження принципів та стандартів відповідальної поведінки бізнесу, – посилення міжнародної регулярної кооперації з метою стандартизації підходів та підтримки розподілу та переміщення важливої продукції.
2. Концентрація виробництва критичних компонентів	– заходи щодо сприяння торгівлі, – належне управління та добросовісність у мережах постачання, – міжнародні зобов'язання з метою зменшення регуляторної невизначеності, яка викликана експортними обмеженнями.	– диверсифікація виробництва критичних компонентів без заходів, які деформують ринок (де це можливо), – інвестиції у технології циркулярної економіки та регуляторні заходи, які підтримують переробку критичної сировини.
3. Деформація та фрагментація глобальних ринків	– забезпечення управління державними підприємствами у відповідності до конкурентної нейтральності, – зменшення торговельних витрат на прикордонний контроль, технічні стандарти і протоколи, – регулювання державної допомоги шляхом реформування правил СОТ.	
4. Економічна концентрація (ринки, інформація і т.д.)	– антирастові заходи, особливо щодо злиття та поглинання, – роль державних підприємств та конкурентна нейтральність.	– міжнародне співробітництво з метою збільшення доступу до інформації, її передачі та обміну в країнах та між країнами, – полегшення відкриття нового бізнесу та закриття неефективного бізнесу, – реалокція капіталу та робочої сили між фірмами та секторами.

Складено за [17].

Посилення глобальної економічної стійкості потребує глобальної регуляторної кооперації країн з метою попередження шоків та подолання їх наслідків у випадку матеріалізації ризиків. Акцент на такій кооперації має за мету підвищення ефекту синергії у забезпеченні глобальної економічної стійкості шляхом поширення позитивних ефектів на всіх стадіях виробничого процесу та обмеження трансферу негативних ефектів між країнами. Матеріалізація економічних та інших ризиків на регіональному та глобальному рівнях часто пояснюється розбіжностями у пріоритетах та перевагах національних політик, нездатністю окремих країн та інших економічних акторів ефективно реагувати на загрози, що виникають, та швидко відновлюватися від шоків. Очевидно, що існуюча система такої взаємодії, яка була сформована у рамках Вашингтонського консенсусу у 1989 р. і базувалася на посиленні ролі ринкових сил та зменшення ролі держав, не знайшла відповіді на ці проблеми.

У 2021 р. Група-7 запропонувала новий підхід щодо забезпечення глобальної економічної стійкості на основі широкої міжнародної кооперації країн – "Корнвальський консенсус". Корнвальський консенсус відокремлює 7 стратегічних напрямків глобальної системної регуляторної кооперації країн задля попередження шоків у сферах захисту здоров'я, довкілля, цифрового урядування, реформування глобальної торговельної системи, сфокусованих інвестицій, підтримки трудових

стандартів та інклюзивності, координації політики щодо мереж постачання, перш за все критичних матеріалів. Наголос робиться на механізмах диверсифікації, взаємозалежності, розвитку публічно-приватного партнерства, ефективно врегульованих, відкритих та інтегрованих глобальних ринків, стандартів, ефективного урядування, впровадження новітніх технологій, конкурентної поведінки підприємств, які контролюються державою, протидії уникненню оподаткування, досягнення соціальних цілей тощо [16].

Так, у сфері захисту здоров'я Групи-7 задля посилення глобальної економічної стійкості рекомендується цю проблему зробити постійним пріоритетом, сфокусуватися на рівності доступу до вакцинування, надати фінансову підтримку відповідним міжнародним організаціям, ініціювати приватні інвестиції у суспільні блага, засновувати публічно-приватні програми досліджень з одночасним захистом прав інтелектуальної власності на вакцини.

У сфері кліматичних змін та довкілля інструментами глобальної економічної стійкості можуть бути розробка стандартів, фінансування зелених технологій, просування цінових та торговельних механізмів зменшення викидів вуглецю з одночасною поступовою відмовою від субсидування органічного палива. Слід також створити дослідницький центр з метою концентрації ресурсів для технічних інновацій у галузях, які є проблемними для декарбонізації.

У сфері цифрового урядування глобальна економічна стійкість може бути посилена за рахунок боротьби з кіберзагрозами, розробки технічних стандартів та правил, реформування регуляторної політики, зміни антитрестової та конкурентної політики з метою зменшення зловживань монополій у цифровій екосистемі, створення справедливого податкового режиму, покращення міжнародної співпраці для розробки рамкових правил для криптихнологій та активів.

У сфері глобальної торговельної системи Група-7 як невелика група за кількістю країн повинна зосередитися на посиленні правил, процесів та можливостей СОТ. Це сприятиме СОТ у гарантуванні досягнення кліматичних глобальних цілей. Група-7 може очолити кампанію з метою реформування торгівлі фармацевтичною продукцією у суспільних інтересах, а також виправлення ринкових деформацій внаслідок несправедливих внутрішніх субсидій, у тому числі з урахуванням ініціативи Японії-США-ЄС щодо неконкурентної поведінки державних підприємств.

У сфері інвестицій Групі-7 варто сконцентруватися на збільшенні інвестиції (до 2 % від ВВП) на постковідне відновлення та "зелену трансформацію". Треба також запровадити глобальне мінімальне оподаткування корпорацій та цифрових компаній, перш за все сконцентрувати зусилля тут у рамках ОЕСР. Зрештою, країни можуть очолити процес реалізації міжнародних принципів у сфері захисту довкілля, соціального розвитку та урядування для приватного сектору з метою забезпечення досягнення соціальних результатів.

У сфері трудових стандартів та участі Групі-7 варто вимірювати соціально-економічний прогрес ширше, ніж темпами зростання та ВВП, зробивши акцент на результатах розвитку трудових ресурсів та захисту здоров'я, зокрема, для жінок та груп меншин, підтвердити зобов'язання Міжнародної організації праці та прав робітників, що сприяють соціальній інклюзії.

У сфері глобальних мереж постачання та вразливості ринків критичних товарів Група-7 повинна забезпечити координацію політик щодо подолання кризи у постачанні важливої продукції, брати участь у прогнозуванні та розробці планів розвитку критичних мереж постачання, складанні карти розміщення та постачання ключової продукції (зокрема, критичних мінералів та напівпровідників), фінансування наукових розробок у галузях рідкоземельних елементів. Крім того, треба покращити стандарти та вимоги у критичних галузях для захисту довкілля, соціального розвитку та урядування з метою стимулювання циркулярної економіки.

Схожі ідеї, концепції та пропозиції, хоча з різною мірою співвідношення ринкових сил та ролі держав в окремих секторах та сферах глобальної економіки, містяться і в рекомендаціях у другій-третьій декадах XXI століття інших глобальних інституцій і організацій –

ЮНКТАД, СОТ, Групи світового банку, МВФ, ОЕСР, Групи-20 та ін., а також регіональних економічних організацій.

Таким чином, у XXI столітті посилення ролі регуляторної кооперації країн у ключових сферах попередження регіональних, мегарегіональних, міжрегіональних та глобальних шоків, пом'якшення їх негативних наслідків, відновлення економічної активності стає важливим механізмом забезпечення економічної стійкості світового господарства загалом.

Список використаних джерел

1. Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development. – D:/Downloads/our_common_futurebrundtlandreport1987.pdf
2. Cambridge Dictionary – <https://dictionary.cambridge.org/>
3. Словник української мови / Академія наук Української РСР. Інс. мов-ва ім. О.О. Потебні. Ред.: І.С. Назарова, О. П. Петровська, Л.Г. Скрипник, Л.А. Юрчук. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. IX. – 853 с.
4. Большой экономический словарь / Под. ред. А.Н. Азриллиана. – М.: Институт новой экономики, 1997. – 864 с.
5. Abigail McKnight and Mark Rucci. The financial resilience of household: 22 country study with new estimates, breakdowns by household characteristics and a review of policy options. CASE/219. Centre for Analysis of Social Exclusion May 2020. – <https://www.financialcapability.gov.au/files/the-financial-resilience-of-households-22-country-study.pdf>
6. С. В. Козловський, О. В. Рудковський, А. В. Козловський, Концепція управління стійкістю сучасної економічної системи як основа забезпечення її розвитку. – Економіка та держава, № 12/2017. – С. 4-8.
7. Economic resilience: a new set of vulnerability indicators for oecd countries economics department working papers No. 1249. By Oliver Röhn, Aida Caldera Sánchez, Mikkel Hermansen and Morten Rasmussen <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5jrxfghjw54r8-en.pdf?expires=1642253454&id=id&accname=guest&checksum=2BA46BA5F4CEB7D496414DA4EBD4AC7A>
8. Stephane Hallegatte. Economic Resilience. Definition and Measurement. – Policy Research Working Paper 6852. The World Bank. – <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/18341/WPS6852.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
9. A Macroeconomic Perspective on Resilience. IMF. November 2016.
10. 2016 OECD G20 Policy Paper on Economic Resilience and Structural Policies. November 14.
11. ECONOMIC RESILIENCE IN EMU. THEMATIC DISCUSSIONS ON GROWTH AND JOBS. EUROPEAN COMMISSION. DIRECTORATE GENERAL ECONOMIC AND FINANCIAL AFFAIRS. Brussels, 13/9/2017 – <https://www.consilium.europa.eu/media/23535/eurogroup-15-september-item1-com-note-economic-resilience-in-emu.pdf>
12. The Global Risks Report 2021. 16-th Edition. – <https://reports.weforum.org/global-risks-report-2021/>
13. AXA Future Risks Report 2021. – <https://www.axa.com/en/magazine/2021-future-risks-report>
14. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року. – www.me.gov.ua
15. World Trade Report 2021. Economic resilience and trade. – https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr21_e.htm
16. G7 Panel on Economic Resilience (2021). Global Economic Resilience: Building Forward Better: The Cornwall Consensus and Policy Recommendations. (Sedwill, M., Wilkins, C., Philippon, T., Mildner, S.-A., Mazzucato, M., Kanehara, N., Wong, F. & Wieser, T., Eds.) – <https://www.g7uk.org/wp-content/uploads/2021/10/G7-Economic-Resilience-Panel-Report.pdf>
17. Fostering economic resilience in a world of open and integrated markets risks, vulnerabilities and areas for policy action. Report prepared for the 2021 UK Presidency of the G7. OECD. – <https://www.oecd.org/newsroom/OECD-G7-Report-Fostering-Economic-Resilience-in-a-World-of-Open-and-Integrated-Markets.pdf>

Надійшла до редколегії 07.09.22

O. Shnyrkov, Dr. of Science (Economics), Prof.,
O. Chugayev, Dr. of Science (Economics)
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF RESEARCH OF GLOBAL ECONOMIC RESILIENCE

Economic resilience (as well as global economic resilience) is comparably a new field of economic research. In comparison with stable economic development it means the ability of an economic agent to cope, recover and reconstruct after a shock or crisis. Global economic resilience means the ability of national economies, global economic actors and world economy as a whole to cope and recover after global economic shocks. To adapt to new economic challenges and shocks in XXI century world economy needs a global regulatory cooperation.

Keywords: global economic resilience, world economy, economic shocks, international regulatory cooperation, international organizations.

УДК 339.92

М. Хмара, канд. екон. наук, доц.,
О. Неділько, магістр

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВПЛИВ COVID-19 НА МІЖНАРОДНИЙ БІЗНЕС ТА ГЛОБАЛЬНІ ПРОЦЕСИ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ КОМПАНІЯМИ

Обговорено основні наслідки COVID-19 для глобальних потоків людей, інформації, грошей і продуктів, а також актуальність дистанції в цьому новому контексті. Піднято важливі питання, які пандемія поставила перед людством та майбутнє міжнародного бізнесу як для практиків так і для науковців.

Ключові слова: COVID-19; пандемія; міжнародний бізнес; глобалізація, технології, цифровізація, ланцюги постачання.

Вступ. Пандемія COVID-19 вважається однією з головних проблем, з якими зіткнувся світ. Хворобу можна простежити з грудня 2019 року, коли були зареєстровані перші випадки захворювання в Ухані, Китай. У березні 2020 року Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила про пандемію, що означає, що хвороба поширюється по всьому світу. Наслідки пандемії відчувалися на всіх рівнях: окремі особи, підприємства, країни та наднаціональні інституції мають боротися з цією новою реальністю та руйнівними наслідками COVID-19.

Британський історик Ерік Хобсбаум стверджував, що 19 століття закінчилося лише в 1918 році, після Першої світової війни. Століття не закінчуються за календарем. Вони закінчуються, коли великі кризи кидають виклик консолідованим істинам. Дотримуючись тих самих міркувань, інший історик, Лілія Моріц Шварц, тепер припускає, що пандемія COVID-19 знаменує собою кінець 20 століття. Великою особливістю 20 століття були технології. Це було століття, коли технологія набула всесвітнього масштабу, прискорила час, пододала інформаційні бар'єри та зменшила географічну відстань. Технологія була утопією століття. Пандемія показала нам їхню межу, поклавши кінець 20-му століттю у 2020 році.

Глобалізація передбачає рух людей, інформації, грошей і продуктів. Збільшення мобільності цих факторів виробництва дозволяє розвиватися міжнародному бізнесу. Світовий порядок після Другої світової війни відбувався як міжнародні інституції, побудовані в основному за участю керівництва США, забезпечували нормативну базу для торгівлі (наприклад, СОТ і ЮНКТАД), фінансів (наприклад, МВФ) і розвитку (наприклад, Світовий банк). У 21 столітті Китай також став свідком зростання як світової держави та реформатора існуючих інституцій (наприклад, ООН, ВООЗ та СОТ) і творця нових глобальних інституцій (наприклад, ініціативи "Один пояс, один шлях"). Будучи організатором глобальних ресурсів, багатонаціональні підприємства реагували на економічні стимули, передаючи виробництво в країни з низькими витратами (наприклад, Китай), продаючи їх споживачам з високим рівнем доходу (наприклад, у ЄС) і спрямовуючи прибутки в країни з низькими витратами, податкової території (наприклад, Британські Віргінські острови).

Проте, дані про транскордонну інтеграцію показують, що світ не так пов'язаний, як стверджував Томас Фрідман у своїй книзі "Світ плоский". Незважаючи на можливості інтеграції, створені технологіями, лише частина людей, компаній і країн справді пов'язані глобальним зв'язком. Транскордонні потоки набагато менш виразні, ніж ми уявляємо. Наприклад, фінансові показники глобальної інтеграції показують, що середня інтернаціоналізація становить лише 21 %. Більше того, враховуючи заходи, пов'язані з людьми, такими як іммігранти та студенти, цей показник падає до 10 %. Пов'язані з про-

дуктом показники, такі як торгівля та ПІІ, показують рівень інтеграції між 10 і 20 % .

Панкадж Гемават розповів про "тендітне" майбутнє глобалізації. Хоча інтеграція досягла найвищого рівня за останні роки, цей рух історично позначений хвилями зростання, стагнації та розвороту. Глобалізація також посилює небажані потоки, такі як епідемії, економічний спад, зміна клімату та тероризм. Одним із наслідків посилення взаємозв'язку є поширене відчуття вразливості та незахищеності, що викликає критичні реакції та антиглобалістські рухи.

Попередні рухи та наслідки глобалізації почали сигналізувати про зношеність інтеграційних тенденцій. Світова фінансова криза 2008 року виявила провали ринку. Переваги глобалізації не були рівномірно розподілені між усіма країнами, які відкрили свої кордони, як вважали багато економістів. Нерівномірний розподіл вигравів від вільної торгівлі породжував переможців і переможених між країнами та всередині країн.

Виникли соціальні антиглобалістські рухи, які об'єднали людей, які відчували шкоду від глобалізації. Між Уолл-стріт і Мейн-стріт почав виникати конфлікт, що призвело до подібних до руху "Окупуй Уолл-стріт" 2011 року.

Деякі демократичні країни відповіли на нові виклики популістськими урядами, такими як Борис Джонсон з Великобританії, Дональд Трамп з США, Нарендра Моді з Індії, Джаїр Болсонару з Бразилії та Бенджамін Нетаньяху з Ізраїлю. Ці лідери виступають проти глобалістських підходів і виступають за націоналістичну політику, яка приносить користь їхнім виборцям. У США це Берні Сандерс (лівий популіст), і Дональд Трамп (правий популіст), принаймні, з питань протекціонізму та торгівлі. Популістські демократичні уряди в усьому світі (ліві та праві) стають все більш популярними серед основних виборців.

Пандемія COVID-19 прискорила ці тенденції та створила новий виклик глобальній інтеграції та сфері міжнародного бізнесу. Сама глобалізація та підвищена мобільність сприяли поширенню вірусу. Циммерманн, Карабулут, Білгін і Докер показали, що глобалізовані країни отримали вірус швидше, з вищими темпами зараження та швидкістю передачі. Без вакцини або лікування заходів соціального дистанціювання, такі як ізоляція, заборона масових зібрань і подорожей, є найефективнішим способом зменшити передачу та мінімізувати кількість смертей. Таким чином, соціальне та міждержавне дистанціювання може створити додаткову перешкоду для глобалізації. У той же час можуть з'явитися нові форми глобальної співпраці, наприклад, дистанційна робота. Хоча світ може оговтатися від нового коронавірусу 2020 року, цілком імовірно, що вірус залишить систему світового управління в іншому стані. Урядовий нагляд і контроль, ймовірно, посиляться як в диктатурі, так і в демократіях. Ізраїль, наприклад, сте-

© Хмара М., Неділько О., 2022

жить за переміщенням громадян за допомогою своїх камер і автоматично поміщає їх у карантин через телефонне повідомлення, якщо вони наблизилися до інфікованого об'єкта. Глобалізація, як ми її знали, закінчилася, і з'явиться новий світовий порядок.

Можливі наслідки пандемії COVID-19

Необхідність тривалого соціального дистанціювання та інші заходи щодо пом'якшення наслідків мають негативний вплив, наприклад: зростання безробіття та економічний спад. Соціальне дистанціювання на індивідуальному рівні вплинуло на конфігурації роботи та навчання, домашню динаміку, здоров'я та самопочуття, а також стосунки. Ці зміни породжують нові звички та моделі поведінки, наприклад, збільшення дистанційної роботи, зниження автомобільного трафіку, поїздок у громадському транспорті, зменшення споживання послуг та попиту на подорожі.

COVID-19 також суттєво впливає на бізнес. Туризм, харчування та роздрібна торгівля є одними із секторів, які найбільше постраждали від пандемії. ТНК стикаються з розривом ланцюга поставок, шоками попиту та пропозиції, втратою доходів і прибутків, а також іншими операційними проблемами, пов'язаними з обмеженнями на поїздки. Згідно зі звітом Світового банку про вплив COVID-19 на іноземних інвесторів, пандемія торкнулася 80 % ТНК. 5000 найбільших МНК переглянули свої прибутки у 2020 році на 30 % у бік зменшення.

Країни встановили в основному нескоординовані відповіді на національну політику та заходи міждержавного дистанціювання, як-от обмеження поїздок та закриття кордонів. Криза породила конфлікти між націями щодо фармацевтичних та медичних розробок. Деякі країни обмежили експорт товарів медичного призначення. США звинуватили в "сучасному піратстві" через перевезення масок з Німеччини. Франція також скаржилася на труднощі із закупівлею медичних товарів, оскільки американські покупці переважають у кількості. У той же час відбувалися деякі спроби міжнародного співробітництва щодо розробки та тестування вакцин і ліків.

Легітимність міжнародних інституцій піддається сумніву, і довіра до них руйнується. Однією з таких ключових установ є Всесвітня організація охорони здоров'я. Адміністрація Трампа звинуватила інституцію в поганому управлінні пандемією і розпочала розслідування їхніх рекомендацій. У липні 2020 року США офіційно вийшли з членства ВООЗ. Було показано, що допомога Італії та Іспанії надходить від Росії та Китаю і менше від сусідніх країн, оскільки країни Шенгенської угоди закрили кордони та обмежили пересування людей навіть у межах Європейського Союзу. Матео Сальвіні з Італії накинуся на ЄС за відсутність допомоги в боротьбі з COVID-19 і попередив, що майбутнє ЄС поставлено на карту. Китай також надав допомогу Сербії, заповнивши простір, залишений ЄС.

У ЄС статистика COVID-19 відображається на національному рівні, а не на рівні ЄС, оскільки національні уряди намагаються боротися з вірусом. Солідарність ЄС буде погіршуватися ще більше, оскільки уряди Угорщини та Польщі порушують деякі її правила щодо розподілу витрати на COVID-19 між своїми націями. Вестфальська система національної держави показала свою першість перед обличчям глобальних негараздів. У світі після COVID-19 підвищуються сили та голоси, які підтримують націоналізм і протекціонізм, а сили та голоси нестримної глобалізації стихатимуть.

Вплив COVID-19 на потоки глобалізації

Глобалізація включає чотири основні типи потоків – переміщення людей, інформації, грошей та продуктів. Відмінності між країнами впливають на ці потоки, полегшуючи або гальмуючи обіг матеріальних і нематеріальних активів між країнами, ринками та компаніями. Через складність глобалізаційних рухів актуальною є не лише фізико-географічна відстань між країнами. Структура дистанцій CAGE, запропонована Панджаком Гемаватом, розбиває концепцію відстані на чотири виміри: культурний, адміністративний, географічний та економічний. Структура пропонує ширший погляд на відстань і допомагає пояснити закономірності в глобалізаційні потоки.

Культурна дистанція відноситься до цінностей і соціальних норм, які формують поведінку індивідів. Наприклад, країни можуть відрізнятися у суспільному ставленні до глобалізації. Адміністративна дистанція охоплює історичні, політичні та інституційні відносини між країнами, такі як колоніальні відносини, торговельні угоди та валюта. Географічна відстань визначає, наскільки країни розташовані одна від одної та такі аспекти, як спільне використання кордонів, розмір і часовий пояс. Нарешті, економічна дистанція передбачає відмінності в багатстві та доходах, наявності ресурсів, інфраструктури, організаційних можливостей. Відмінності в цих вимірах можуть заохочувати або перешкоджати транскордонним взаємодіям. Пандемія вплинула на пов'язані з CAGE бар'єри, які обмежують транскордонну інтеграцію. Це також прискорило деякі тенденції до віртуальної інтеграції.

Люди

Криза COVID-19 справила величезний вплив на мобільність людей. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), обмеження на поїздки значно зросли у відповідь на пандемію. Станом на 10 березня 2020 року 105 країн ввели 5430 обмежень. Станом на 23 березня цифри зросли до 33 712 обмежень, введених 164 країнами. Міжнародна організація цивільної авіації (ICAO) підтвердила, що в квітні 2020 року повітряний рух різко впав майже до нуля. Кількість пасажирів у першому півріччі 2020 року зменшилася на 56 % порівняно з 2019 роком. Повному згортанню авіаперевезень перешкоджає попит на медичні товари та товари першої необхідності.

Чим довше зберігатимуться обмеження на пересування людей, тим більший вплив це матиме на стійку поведінку як на особистому, так і на рівні фірми. Навіть після того, як деякі регіони чи країни будуть відкриті для бізнесу (внутрішньо), обмеження на міжнародне переміщення збережуться. Негативні наслідки будуть і надалі спостерігатися на міграцію, туризм, і потоки ділових подорожей.

Однією з головних проблем нашого століття є міграційний рух переміщених осіб, конфлікти, насильство та погані умови життя. За даними МОМ, у світі налічується 272 мільйони міжнародних мігрантів. Сирія, Колумбія, Конго, Сомалі та Афганістан – країни з найбільшою кількістю переміщених осіб. Через пандемічну кризу більшість міграційних відділень було закрито, що збільшило кількість відстрочених заявок. За оцінками ОЕСР, виходячи з попередніх економічних криз, пандемія COVID-19 матиме довготривалі негативні наслідки для інтеграції іммігрантів, оскільки країни можуть використовувати кризу охорони здоров'я як привід для встановлення антиміграційної політики.

Для туризму це безпрецедентна криза. Наприкінці квітня 2020 року UNWTO підтвердила, що 100 відсотків туристичних напрямків застосовують певні обмеження. Майже половина (45 %) країн повністю або частково закрили свої кордони для туристів. Зниження попиту в

період з січня по червень 2020 року означало втрату 440 мільйонів міжнародних рейсів і 460 мільярдів доларів США експортних надходжень. На рисунку 1 показано приріст міжнародних туристів у січні-червні 2020 року порівняно з 2019 роком.

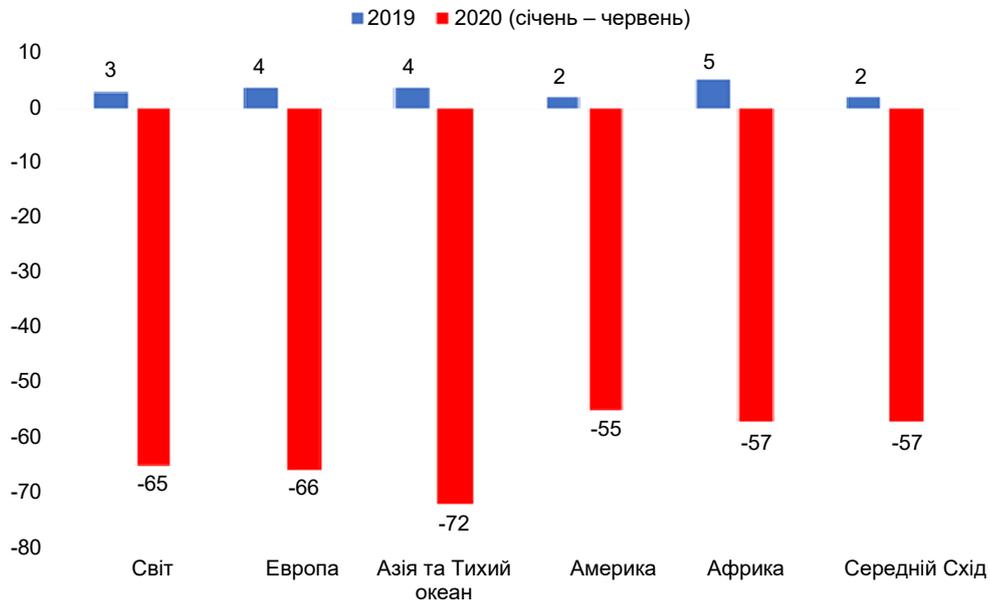

Рис. 1. Міжнародний туристичний приріст (зміна у %)

Джерело: Всесвітня туристична організація (UNWTO)

Згідно зі звітом Всесвітньої ради з подорожей і туризму, COVID-19 змінює поведінку у подорожах. Внутрішні та регіональні напрямки були основними варіантами в короткостроковій перспективі. Майже 58 % мандрівників надавали перевагу внутрішнім подорожам до кінця 2021 року. UNWTO запропонувала різні сценарії відновлення міжнародних поїздок відповідно до того, коли почнеться поступове відкриття міжнародних кордонів та

послаблення обмежень на поїздки. Враховуючи поступове відкриття на початку вересня 2020, вони оцінюють відновлення на кінець 2023 року. Рис. 2 показує еволюцію надходжень від міжнародного туризму з 2000 року до COVID-19 майже в п'ять разів більше, ніж спостерігалось під час глобальної економічної кризи 2008 року. Також рекордно низькі показники за цей період показала і готельна індустрія.

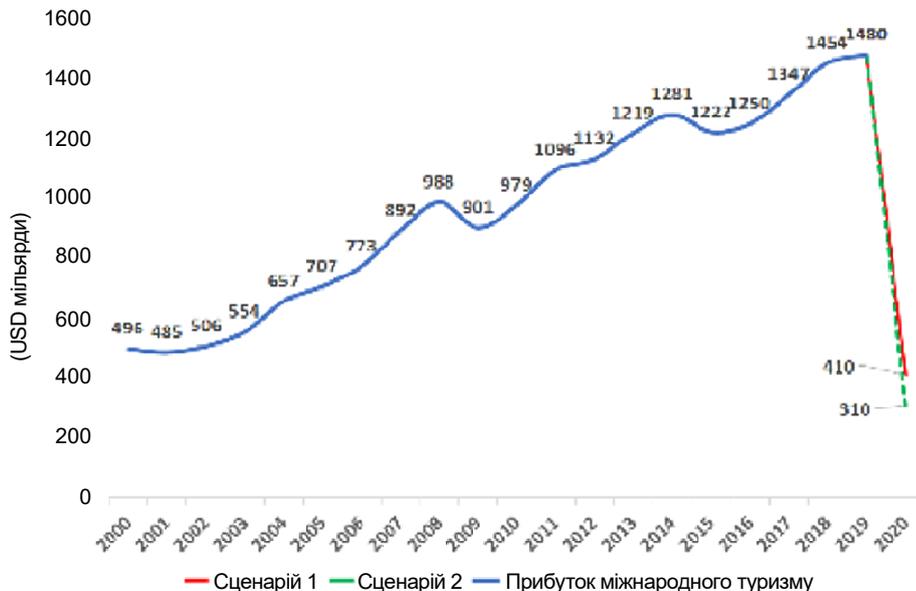

Рис. 2. Надходження від міжнародного туризму (млрд дол. США)

Джерело: Всесвітня туристична організація (UNWTO).

У бізнесі люди подорожують, тому що їм потрібно передати навички та ноу-хау, а особиста взаємодія вважається вирішальною. За даними JP Morgan, лише авіап перевезення становлять понад 30 відсотків бюджетів MNC. COVID-19 дозволить ТНК перевірити співвідношення витрат і переваг витрат на подорожі та розваги. Віртуальні зустрічі викликали дискусію про те, чи потрібні зустрічі віч-на-віч для ведення бізнесу. Технологічні рішення тепер можна випробувати, в разі потреби, а деякі залишаться з нами надовго. Ціни акцій Zoom, а також інших компаній, що розробляють комунікаційні та технологічні рішення, різко зросли одразу після кризи. На початку квітня Microsoft Teams зареєструвала 2,7 мільярда хвилин зустрічей за один день, що на 200 відсотків більше, ніж у березні, коли була рекордна кількість – 900 мільйонів відвідувачів.

У світі після COVID-19 ми побачимо зростання глобальних віртуальних команд, організованих навколо різних технологічних рішень, включаючи, зрештою, доповнену та віртуальну реальність. У короткостроковій перспективі подорожі стануть більш локалізованими та регіональними. Антиміграційні рухи можуть отримати більше простору.

Інформація

Інформація надходить у формі ідей, даних, технологій та ноу-хау. Передача інформації є однією з найбільш плавних, завдяки технологіям і передовим комунікаціям. Відверта, безкоштовна інформація, як правило, доступна через інтернет-канали, тоді як негласна передача знань зазвичай здійснюється через канали внутрішньої мережі та переміщення людей. З початку пандемії попит на послуги широкосмугового зв'язку інтенсивно зростає. У першому кварталі 2020 року споживання збільшилося на 47 %. У країнах ОЕСР деякі оператори фіксованого та мобільного зв'язку отримали збільшення інтернет-трафіку приблизно на 60 відсотків порівняно з періодом до кризи. Люди шукають нові способи підключення для отримання та обміну інформацією завдяки обмеженню рухливості. Середній щоденний трафік веб-сайтів і програм, що стосуються розваг, роботи та навчання, зріс із початку пандемії. За даними Kantar COVID-19 Barometer, використання WhatsApp збільшилося на 40 %, Facebook – 37 %. Китай показав зростання на 58% у своїх місцевих додатках для соціальних мереж, таких як Wechat. Як наслідок збільшення використання Інтернету, ризику цифрової безпеки, такі як шахрайство, пов'язане з коронавірусом та фішингові кампанії, також зросли.

Незважаючи на інтенсивне зростання використання пристроїв зв'язку та Інтернету, COVID-19 попередив нас про те, що інформація не є легкодоступною, якщо уряди встановлюють обмеження на вільні медіа, свободу слова та доступ до Інтернету. Китай та Іран – два таких місця. Відсутність належної інформації про COVID-19 посилює підозру в статистиці цих країн, незалежно від того, чи стосується вона здоров'я, політики чи економіки. У той час як демократичні та відкриті суспільства передають доступну інформацію, авторитарні приховують, маніпулюють та контролюють інформацію, створюючи асиметрію в інформаційних потоках. COVID-19, ймовірно, знизить довіру до інформації, що надходить від авторитарних режимів, і розширить розрив між цими типами суспільств, зокрема, свободою інформації, розвитком знань та загальними інтерпретаціями подій.

Гроші

Ще до COVID-19 гроші ставали все більш "безпаперовими". COVID-19 прискорить використання віртуальних грошей. Ця тенденція принесе користь таким МНК, як Alibaba, Tencent, Apple, Visa і Master Card. Мобільні гаманці, такі як Alipay і WeChat Pay, які підключають банківські картки до додатків для смартфонів, вже охопили значну масу споживачів, включаючи сільські райони. Інновації цифрових грошей, такі як біткойн і Facebook Libra, також підвищують плинність грошей за кордон. Інші спеціалізовані компанії, такі як TransferWise, різко знижують міжнародні трансакційні витрати, підбираючи покупців і продавців валют, і обходячи міжнародні механізми банківських розрахунків.

Країнам буде важче контролювати вартість своїх валют за допомогою контролю за капіталом. М'якшати валюту особливо вразливо до різких коливань. Економічні труднощі, пов'язані з COVID-19, вимагатимуть кількісного пом'якшення та послаблення бюджету, чого багато країн не можуть собі дозволити. Внаслідок цього може виникнути криза державного боргу. У той час як китайський юань намагається інтернаціоналізувати і витіснити долар США, довіру до режиму та контролю над капіталом важко подолати. Світ після пандемії COVID-19 буде спостерігати зростання коливань вартості, віртуалізацію та інтернаціоналізацію капіталу.

Глобальні гроші також включають інвестиції ТНК, матеріальні та нематеріальні активи. Після COVID-19 через рецесію потоки інвестицій, ймовірно, сповільняться. ЮНКТАД оцінює значне скорочення транскордонних інвестиційних потоків у результаті пандемії. Очікується, що це падіння буде гіршим за падіння, яке спостерігалось після світової фінансової кризи 2008 року. Рис. 3 показує еволюцію притоку ПІІ з 2015 року до 2021 рік.

Портфельні інвестиції відреагували раніше і зазнали ще більшого шоку від COVID-19, ніж ПІІ, через свою ліквідність. Країни зі слабкішим економічним становищем, мали масовий відтік портфельних інвестицій. За даними Міжнародного валютного фонду, відтік капіталу з ринків, що розвиваються, становить 83 мільярди доларів США. Це найбільший відтік, зафіксований установою, включаючи світову фінансову кризу 2008 року. За оцінками Інституту міжнародних фінансів (IIF) з середини січня до середини травня 2020 року відтік із країн, що розвиваються, становив 103 мільярди доларів США.

МВФ надає фінансову допомогу та полегшує борг, щоб допомогти країнам впоратися з наслідками COVID-19. Загальна вартість фінансової допомоги, доступної для 81 країни, становить понад 100 мільярдів доларів США. Країни Західної півкулі, головним чином Центральна та Південна Америка, отримали 63 % цієї суми, 16 % отримали країни Африки на південь від Сахари, а Близький Схід і Центральна Азія мали доступ до 14 %. Європа та Азія та Тихий океан були напрямками 8 % ресурсів.

Оскільки деякі ринки, що розвиваються, мають труднощі з обслуговуванням своїх доларових позик, валютні кризи можуть сильно вплинути на розрахунки чистої приведеної вартості (NPV). За даними ОЕСР, основні країни, що розвиваються, зазнали падіння обмінних курсів. Бразильський Реал (BRL), мексиканське песо (MXN), південноафриканський ранд (ZAR), російський рубль (RUB), індонезійська рупія (IDR) і турецька ліра (TRY) значно впали (відносно долара), тоді як деякі країни з розвинутою економікою валюти зміцнилися (наприклад, євро, шекель). Заходи на нові валюти стали пріоритетом у політиці ринків, що

розвиваються, як-от диференційовані резервні вимоги та коефіцієнти ліквідності.

Крім того, ТНК інвестуватимуть там, де вони продають, у Китаї для Китаю, у США для Північної Америки

тощо. Це призведе до більшої регіоналізації інвестиційних потоків ТНК, як прогнозують Rugman and Oh.

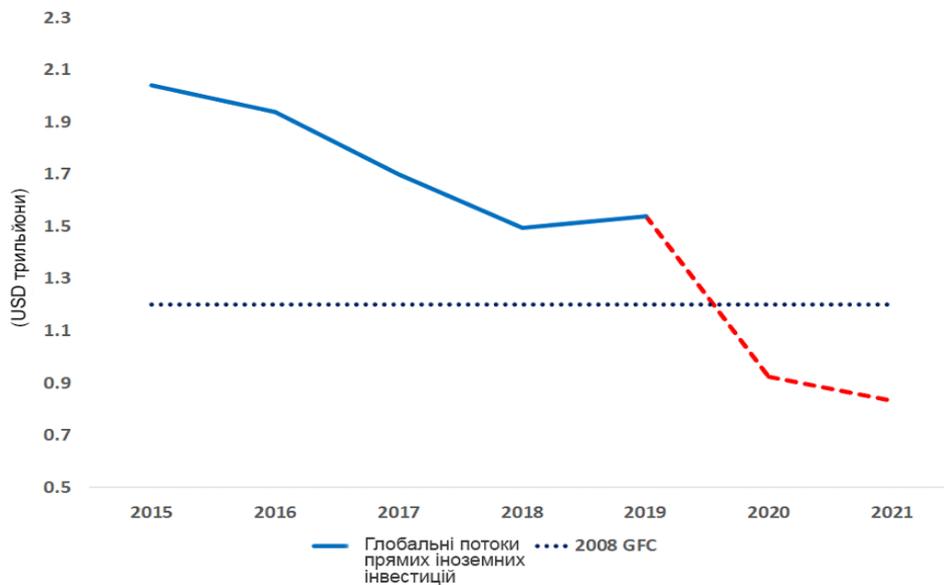

Рис. 3. Глобальний приплив ПІІ, 2015 – 2021 роки (трильйон доларів США)

Джерело: Звіт про світові інвестиції ЮНКТАД за 2021 рік.

Продукти

Продукти та послуги будуть подібними до інвестицій. Починаючи з економічної кризи 2008 року, світова торгівля переживає проблеми. У період з 1990 по 2007 рік обсяг торгівлі товарами зростав у середньому на 6,2% на рік. У період з 2012 по 2019 рік він зростав лише на 2,3% на рік. У другому кварталі 2020 року світова торгівля товарами скоротилася на 18,5 відсотка порівняно з

аналогічним періодом 2019 року. Світова торгівля послугами скоротилася на 10,4 відсотка. Найбільш постраждалими країнами та регіонами щодо зменшення експорту були США, Японія, Європейський Союз, Латинська Америка. Економічний спад у Китаї був меншим, ніж середній у світі, через їх відносно швидке відновлення. На рис. 4 показано зміну обсягів світової торгівлі товарами з грудня 2019 року по травень 2020 року.

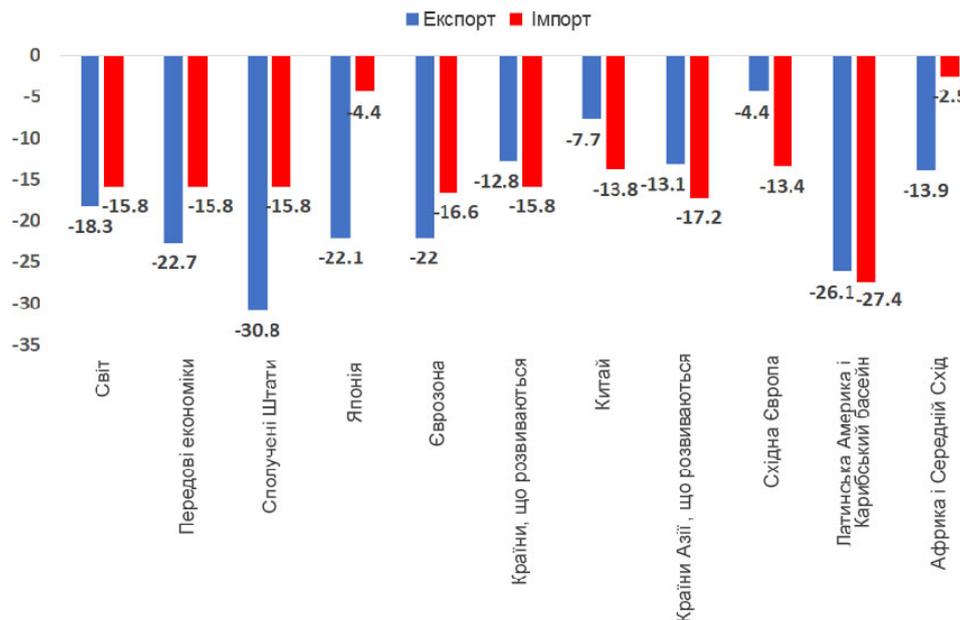

Рис. 4. Зміна обсягу світової торгівлі товарами (грудень 2019 – травень 2020)

Джерело: Економічна комісія для Латинської Америки та Карибського басейну (ECLAC), на основі аналізу Нідерландського Бюро економічної політики (CPB) – World Trade Monitor

Пандемія загострила ситуацію, спровокувавши перебої у виробничих мережах глобальних ланцюгів поставок та міжнародному транспорті. Оскільки Китай є провідним світовим експортером деталей і компонентів (у 2018 р. на них припадало 15 % світових поставок), фабрики по всьому світу були змушені на тижні припинити свою діяльність під час пандемії, оскільки у них не було альтернативних постачальників. Експорт з Китаю скоротився в усі регіони світу. Отже, ТНК скоротять ланцюги поставок, зосередять увагу на обслуговуванні місцевих клієнтів за допомогою місцевого виробництва та диверсифікуватимуть постачання не лише в Китаї. Міжнародний аутсорсинг буде переглянуто, щоб уникнути майбутніх "вузьких" місць постачання. Чистими бенефіціарами є робочі сили та уряди країн із високим рівнем доходу, а найбільших втрат може зазнати Китай, який раніше мав титул чемпіона світу з "майстерні світу".

COVID-19 посилює і без того напружені відносини між Вашингтоном і Пекіном. Торгівля між США та Китаєм вже скоротилася через комерційні суперечки. У 2018 році США розпочали торговельну війну проти Китаю, запровадивши податки та піднявши мита на імпорт з Китаю. Китай відповів, піднявши мита на американські імпортовані товари. Зараз ми спостерігаємо нову холодну війну, зосереджену на домінуванні технологій та впливі м'якої сили. Будучи Групою двох, іншим країнам, можливо, доведеться вибирати між двома, наприклад, для допомоги, політики або розвитку мережі 5G. Світовий порядок буде здаватися все більш роздвоєним. COVID-19 прискорює розрив відносин між США та Китаєм, відокремлюючи одні галузі та змушуючи інші рибити вибір.

Реакція політики на COVID-19 може бути потужною. Нові галузі можна позначити, як "стратегічні" з більшим державним регуляторним тягарем. Наступні галузі, ймовірно, будуть додані до списку чутливих і національних ризиків для безпеки (крім і без того чутливих подвійних технологій – військових і цивільних – секторів): харчова, медицина, енергетика та нафта, технології та телекомунікації (особливо 5G). Для цих галузей, зокрема, ланцюги поставок будуть скорочуватися та націоналізуватися далі. Рішення про місце розташування виробництва будуть враховувати не тільки економічні фактори, які можна спостерігати. COVID-19 змусить деякі галузі локалізувати ланцюжок поставок та націоналізувати їхнє виробництво та продаж.

Зростання значення відстані після COVID-19

У світі після COVID-19 деякі бар'єри для глобальної інтеграції, пов'язані з відстанню, стануть більш значимими. У той же час прискорення цифровізації через обмеження мобільності може посилити інтеграцію на деяких рівнях і зменшити відстані.

Що стосується виміру культурної дистанції, то пандемія змінює норми соціальної взаємодії. Нові протоколи та обмеження вплинуть на те, як люди взаємодіють. Віртуальні інструменти та технології по-новому визначають взаємодію людей. Прискорення цифровізації та розширення віддаленої роботи роблять глобалізацію більш популярною, стимулюючи міжнародне співробітництво. З іншого боку, можуть набрати сили антиміграційні рухи. Виходячи з індивідуальних аргументів безпеки охорони здоров'я, опозиційна риторика проти іммігрантів може мати довгострокові наслідки для соціальної згуртованості та інклюзії. Дискримінація та стигматизація можуть призвести до зростання ксенофобії. Зростання націоналізму також вплине на прийняття рішень, пов'язаних із грошовими потоками та потоками продуктів.

Щодо адміністративної дистанції, урядова політика щодо ізоляції та закриття може стати більш поширеною, наприклад, офіційні антиміграційні заходи та об-

меження вільних ЗМІ та свободи слова. Бразилія є одним із прикладів погіршення свободи преси. Країна опустилася на два місця у Всесвітньому індексі свободи преси 2021 року.

Атаки на ЗМІ посилюються після обрання президента Болсонару. Крім того, ослаблення торгових блоків і спільних валютних асоціацій посилює ініціативи протекціонізму. Попередні дані показали, що країни, які мають спільне членство в торговому блоці, такі як ЄС і НАФТА, торгують на 47 % більше, ніж інші подібні країни, які не розраховують на спільне членство. Спільна валюта (наприклад, євро) збільшує торгівлю на 114 %. У світі після COVID-19 цей сценарій зміниться.

Обмеження мобільності змінять значення географічної відстані. Криза посилює вже існуючі тенденції, пов'язані з цифровізацією, технологічними рішеннями та засобами комунікації. Ще більш актуальними стануть нові форми міжнародних транзакцій зі зниженими витратами та цифровими грошима. Тим не менш, глобальні розриви ланцюга поставок призводять до регіоналізації торгівлі та інвестицій, посиленій націоналістичними та протекціоністськими ініціативами.

Одним із найпомітніших наслідків пандемії є посилення економічної дистанції між країнами. Його руйнівні наслідки ще гірші в країнах, що розвиваються. Потреба в тривалій соціальній дистанції та іншій політиці пом'якшення наслідків призвела до зростання безробіття та економічного спаду. Більше того, більшість країн, що розвиваються, залежать від експорту на глобальні ринки. На них сильно вплинуть скорочення міжнародної торгівлі, девальвація валюти, падіння цін на сировину та розриви світового ланцюга поставок. Конференція ООН з торгівлі та розвитку передбачили, що країни, що розвиваються, втратять близько 800 мільярдів доларів експортного доходу в 2021 році (без Китаю). Країни, що розвиваються, більш вразливі до економічних криз і стикаються з більш значимими соціальними ризиками.

Оскільки нерівність щодо інформаційних та технологічних ресурсів висока, обмеження доступу призведе до збільшення відстані між країнами. За даними ЮНЕСКО, у всьому світі 55 % домогосподарств мають підключення до Інтернету. У розвинених країнах цей показник становить 87 %. У країнах, що розвиваються, 47 % підключені, а в найменш розвинених країнах лише 19 %. Загалом 3,7 мільярда людей не мають доступу до Інтернету, особливо там, де потреба в інформації є більш гострою. Одним із прикладів цієї величезної нерівності є доступ до Інтернету в країнах Африки на південь від Сахари. В області один гігабайт даних коштує майже 40 % середньомісячної заробітної плати. Цього достатньо, щоб транслювати фільм стандартної чіткості протягом однієї години. Дистанційна робота посилює нерівність доходів у всьому світі. Серед працівників 35 країн 100 мільйонів з них мають роботу, яка вимагає особистої взаємодії або не мають доступу до Інтернету. У більшості країн, що розвиваються, більше половини домогосподарств не мають комп'ютерів.

Висновок

Невизначеність оточує пандемію COVID-19. Поки що невідомо, наскільки масштабним буде її вплив. Що ми знаємо, так це те, що зараз ми офіційно вступаємо в нове століття, в якому глобалізація матиме іншу конфігурацію. Ця нова реальність впливає як на практиків міжнародного бізнесу, так і на дослідників. Що стосується ділової практики, МНК можуть відповісти змінами національної політики, конкурентоспроможності та нового глобального порядку шляхом зміни їх стратегій. По-перше, скоротити відрядження персоналу та збільшити процес оцінки ризиків, зокрема ризик інфекційних

захворювань. По-друге, все частіше використовують GVT в управлінні робочими групами в просторі та часі. По-третє, виробляйте там, де ви продаєте, або регіоналізуйте свій ланцюг поставок. По-четверте, захистити інформаційні потоки, захистити інтелектуальну власність і поставити під сумнів обіцянки, статистику чи інформацію, що надходять від авторитарних режимів.

В академічних колах науковці з міжнародного бізнесу повинні зосередити свою увагу на складних результатах пандемії. Дослідження міжнародного бізнесу було зосереджено на поясненні великих емпіричних питань, які виникають у світовій економіці та суспільстві. У дебатах після Другої світової війни домінували чотири ключові галузі дослідження: потоки ПІІ (після Другої світової війни – 1970-ті), існування та стратегії ТНК (1970-1990-ті роки), нові події глобалізації (1990-і – 2000-ті роки) та антиглобалізаційні рухи (2008 р.). У 2002 році, розглянувши попередній порядок денний цієї галузі, Баклі був стурбований відсутністю нових великих дослідницьких питань, які б розглядали дослідники міжнародного бізнесу. Можна сказати, що пандемія Covid-19 ставить перед МБ кілька важливих запитань, на які потрібно відповісти.

Одне з найбільш актуальних питань стосується майбутнього глобального ланцюга вартості конфігурації в сценарії після Covid-19. Збої в GVC (глобальний ланцюг створення вартості) через кризу пандемії вимагають переоцінки потреби, переваг та недоліків стратегій аутсорсингу ТНК. Чи можна реорганізувати GVC, зберігши їх переваги для світової економіки та зменшивши ризики та неефективність? Які наслідки зриву для країн, що розвиваються, які беруть участь у GVC? Чи слід стимулювати місцеве та регіональне виробництво в деяких стратегічних галузях, таких як медичні товари та високотехнологічні сектори?

Роль технологій у міжнародному бізнесі також вимагає уваги. Пандемія прискорила деякі тенденції інновацій та цифровізації, і це може вплинути на те, як ТНК ведуть бізнес. Чи надає прискорення цифровізації інструменти, які можуть скоротити дистанцію за допомогою цифрового бізнесу? Чи допоможе цей рух цифровізації розповсюдженню технологій для розвитку країн чи збільшить нерівність?

Дебати, що виникли після економічної кризи 2008 року, стали ще більш критичними. Пандемія загострила тих, хто програв глобалізації на всіх рівнях (працівники з низькими кваліфікаціями або спеціальними галузевими навичками, країни, що розвиваються, мігранти) і викликала нові хвилі націоналізму, протекціонізму та антиглобалістських рухів. Таким чином, дискусії щодо покращення розподілу переваг глобалізації та різновидів капіталізму чи бізнес-систем, які можуть впоратися з цими новими викликами, залишаються актуальними.

Не часто людям випадає шанс пережити епічну зміну історичних масштабів. Такі події чорного лебедя мо-

жуть назавжди змінити наше сприйняття, ставлення та поведінку. "Міжнародна" частина МБ помітно зміниться, з додатковими проблемами управління глобальними потоками людей, інформації, грошей та продуктів.

Список використаних джерел

- Alon, I., & Li, S. (2021). COVID-19 Response: Democracies v. Authoritarians. <<https://spectator.org/covid-19-response-democracies-v-authoritarians/>>. Retrieved on 10.10.2020.
- Aveni, T., & Roest, J. (2017). China's Alipay and WeChat Pay: Reaching Rural Users. *World Bank*. <<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30112>>. Retrieved on 10.10.2020.
- BBC News. (2020). The US accused of 'piracy' over mask 'confiscation.' (Sunday, April 4). <<https://www.bbc.com/news/world-52161995>>. Retrieved on 09.10.2020.
- Bischof, J. (2020). Remote work could bring about the next wave of globalization. *World Economic Forum*. <<https://www.weforum.org/agenda/2020/10/globalization-remote-work-from-home-remotely-global-worldwide/>>. Retrieved on 09.10.2020.
- Bretas, V. P. G., & Alon, I. (2021). The impact of COVID-19 on franchising in emerging markets: An example from Brazil. *Global Business and Organizational Excellence*, 39(6), 6–16.
- Brussevich, M., Dabla-Norris, E., & Khalid, S. (2020). Who Will Bear the Brunt of Lockdown Policies? Evidence from Tele-workability Measures Across Countries. *International Monetary Fund*. <<https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/06/12/Who-will-Bear-the-Brunt-of-Lockdown-Policies-Evidence-from-Tele-workability-Measures-Across-49479>>. Retrieved on 09.10.2020.
- Buckley, P. J. (2002). Is the International Business Research Agenda Running Out of Steam? *Journal of International Business Studies*, 33(2), 365–373.
- CCSA. (2020). How COVID-19 is changing the world: A statistical perspective. <<https://data.unicef.org/resources/how-covid-19-is-changing-the-world-a-statistical-perspective/>>. Retrieved on 07.10.2020.
- Chugh. (2021). Will COVID-19 change how we think about migration and migrant workers? *World Economic Forum*. <<https://www.weforum.org/agenda/2020/05/covid-19-coronavirus-migration-migrant-workers-immigration-policy-health-securitization-risk-travel-bubbles/>>. Retrieved 09/10/2020.
- De Vos, J. (2020). The effect of COVID-19 and subsequent social distancing on travel behavior. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 5, 100121.
- ECLAC. (2020). The effects of the coronavirus disease (COVID-19) pandemic on international trade and logistics. <<https://www.cepal.org/en/publications/45878-effects-coronavirus-disease-covid-19-pandemic-international-trade-and-logistics>>. Retrieved on 06.10.2020.
- Eriksen, T. H. (2014). *Globalization: The Key Concepts*. (2nd ed.). Taylor & Francis.
- Ghemawat, P. (2011b). *World 3.0: Global Prosperity and how to Achieve it*. Boston: Harvard Business Press.
- Hobsbawm, E. (2010). *Age Of Empire: 1875-1914*. Hachette UK.
- Hofstede, G. (1980). Culture and Organizations. *International Studies of Management & Organization*, 10(4), 15–41.
- ICAO. (2021). Economic Impacts of COVID-19 on Civil Aviation. <<https://www.icao.int/sustainability/Pages/Economic-Impacts-of-COVID-19.aspx>>. Retrieved on 10.10.2020.
- Meyer, K. E. (2017). International business in an era of anti-globalization. *Multinational Business Review*, 25(2), 78–90.
- OCDE. (2020). COVID-19 and global capital flows. <<http://www.oecd.org/investment/COVID19-and-global-capital-flows-OECD-Report-G20.pdf>>. Retrieved on 05.10.2020.
- OpenVault. (2021). OpenVault Broadband Insights Report (OVBI). <<https://openvault.com/complimentary-report>>
- Zimmermann, K. F., Karabulut, G., Bilgin, M. H., & Doker, A. C. (2021). Inter-country distancing, globalisation and the coronavirus pandemic. *The World Economy*, 43(6), 1484–1498.

Надійшла до редколегії 27.10.22

M. Khmara, Ph.D., Associate Professor,
O. Nedilko, Master of International Business
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

IMPACT OF COVID-19 ON INTERNATIONAL BUSINESS AND GLOBAL PROCESSES OF INTERACTION BETWEEN COMPANIES

In this article, we will discuss the main implications of COVID-19 for the global flow of people, information, money and products, and the relevance of distance in a new context. Will raise the important questions that the pandemic has posed for humanity and the future of international business for both practitioners and scientists.

Keywords: COVID-19; pandemic; international Business; globalization, technology, digitalization, supply chains.

УДК 330.322.012

О. Шепель, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна**МІЖНАРОДНІ ІНВЕСТИЦІЇ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ**

Розглянуто вплив міжнародних інвестицій на економічну стійкість окремих держав та регіонів. Вплив непередбачених факторів на добробут людей залежить не лише від фізичних характеристик події чи її прямих впливів у вигляді втрати життів і матеріальних цінностей. Вплив на добробут також залежить від здатності економіки справлятися, відновлюватися та реконструюватися, а отже, мінімізувати втрати сукупного споживання. Багато типів економічних потрясінь, таких як арабське нафтове ембарго або подальші стрибки цін протягом десятиліть, ділові цикли та зміни в умовах торгівлі, часто закінчуються заявою про те, що їх наслідки були пом'якшені стійкістю. В умовах важкої економічної кризи 2008 року була розроблена нова концепція – концепція стійкості, щоб краще зрозуміти, як протистояти та допомагати економікам держав та регіонів оволодіти після рецесійних шоків. Економічна стійкість визначається як здатність економіки справлятися та відновлюватися після різноманітних потрясінь економічного, політичного чи екологічного характеру шляхом повернення до старого шляху розвитку або переходу на новий.

Ключові слова: економічна стійкість, міжнародні інвестиції, інвестиційна політика, сталий розвиток, ESG, інституційні інвестори, стале відновлення.

Постановка проблеми. Поняття стійкості продовжують пов'язувати з пом'якшенням ризиків кризи чи стихійного лиха та реагуванням на них. Іншими словами, стійкість – це те, як спільноти реагують на стреси та катастрофи, проте воно виходить за межі простого управління ризиками катастроф. Традиційно це природні або техногенні катастрофи, але в глобалізованому вимірі вони повинні включати набагато більше факторів. З огляду на події XXI століття, стреси повинні включати економічні потрясіння, такі як світова фінансова криза та зростання цін на продукти харчування, які відбулися в 2007-2008 роках, не виключенням є і пандемія COVID-2019, яка сколихнула весь світ. Ці події перевірили на стійкість як розвинені країни, так і країни, що розвиваються. Однак на додаток до зростаючої здатності країн протистояти природним катаклізмам і конфліктам, країни, що розвиваються, все більше здатні протистояти економічним і фінансовим потрясінням. Побудова стійких систем має особливе значення в країнах, що постраждали від конфліктів, і в нестабільних державах. Для того, щоб забезпечити стійкість у цих країнах, визначальними є наступні фактори:

- 1) швидкість виникнення проблем, що дестабілізують;
- 2) політична воля уряду пом'якшити економічні наслідки існування проблем;
- 3) зацікавленість громади в розвитку нових соціальних систем без наявності проблем.

У цих випадках для створення або зміцнення стійкості необхідне державне будівництво на базовому рівні. Навіть у конфліктних ситуаціях стійкість формується через програми донорів та місцевих органів влади. Стійкість є важливим аспектом досягнення довгострокового широкомасштабного економічного зростання в країнах, що розвиваються. Без зміцнення окремих компонентів забезпечення стійкості інвестиції донорів та місцевих органів влади ризикують мати короткостроковий характер та не досягти основної мети – усунення основних причин та наслідків стресу, конфліктів та потрясінь. Для досягнення успіху необхідно зміцнювати стійкість у всьому спектрі програм і проектів. Успіх різних програм та проектів полягає в розумінні динаміки в різних суспільствах на основі чого створюються стратегії стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням та дослідженням стійкості національних економік та процесу інвестування в їх системах займаються такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як В. Савченко, К. Мартиненко, Р. Лопатюк, М. Балицька, Д. Рунде, Р. Мартін, П. Санлі, Г. Кордіна, П. Жанг, А. Волков, Л. Лосада-Роха, С. Трамсдорф, А. Монк, М. Беллоні,

М. Гізіо, С. Кордель, Н. Бакші, Т. Бастік, Т. Ніпа, С. Замуда, Р. Клоперс, Е. Ортас, Д. Монева, Р. Хавкінс та ін.

Методологія. Основними теоретичними методами, які були застосовані для дослідження національної економічної стійкості, є методи статистичного і логічного аналізу, синтезу, метод порівняння та історичний метод, альтернативний аналіз, метод групування та обстеження.

Постановка задачі. Метою даної статті є аналіз сучасної інвестиційної політики відновлення, основні рівні економічної стійкості в межах держави, програми забезпечення економічної стійкості та відновлення, а також джерела їх фінансування, основних інвесторів, виявити чинники забезпечення економічної стійкості в критичних макроекономічних ситуаціях, проаналізувати основні сучасні тенденції, які сприяють підтримці економічної стійкості, а також дослідити вплив міжнародних інвестицій на забезпечення стійкого економічного розвитку на прикладі певних держав.

Результати. Поняття стійкості, яке спочатку використовувалося в природничих науках, медицині та техніці для позначення опору ударної системи та здатності повертатися до рівноваги, згодом було перейнято та адаптовано до економіки. Економічна стійкість складається з таких основних елементів:

- стійкість: здатність економіки справлятися з шоками;
- поглинання: здатність економіки пережити потрясіння;
- відновлення: здатність економіки повертатися до свого попереднього стану;
- переорієнтація: здатність економіки структурно змінюватися та відновлювати рівновагу, вищу за рівновагу початкового стану.

До структурних факторів, що впливають на стійкість країн та регіонів належать структура економічної діяльності, і особливо промислова спадщина, структура експорту, і зокрема доступ до сильних зовнішніх ринків, кількість природних, фізичних і людських ресурсів тощо. Вузька спеціалізація в окремих сферах діяльності негативно впливає на стійкість регіонів і держав. Вимірювання економічної стійкості зазвичай здійснюється за допомогою макроекономічних показників, змін ВВП або зайнятості.

Статичну економічну стійкість визначають як здатність об'єкта чи системи підтримувати функціонування (наприклад, продовжувати виробництво) у разі шоку. Таким чином, вона узгоджується з фундаментальною економічною проблемою – ефективним розподілом ресурсів, яка загострюється в контексті катастроф. Цей

аспект трактується як статичний, оскільки його можна досягти без ремонтно-відновлювальних робіт, які впливають не лише на поточний рівень економічної діяльності, а й на її розвиток в перспективі. Іншою ключовою особливістю статичної економічної стійкості є те, що це переважно явище з боку попиту, яке залучає користувачів ресурсів (клієнтів), а не виробників (постачальників). Це стосується способів максимально ефективного використання наявних ресурсів.

Під динамічною економічною стійкістю розуміють швидкість, з якою об'єкт або система відновлюється після сильного шоку для досягнення бажаного стану. Вона включає концепцію математичної або системної стабільності, оскільки йдеться про здатність системи до відновлення. Динамічна економічна стійкість є відносно складнішою, оскільки вона передбачає довгострокову інвестиційну задачу, пов'язану з ремонтом і реконструкцією після катастрофи.

Статична та динамічна економічна стійкість пов'язані з економічними концепціями короткострокового та довгострокового періодів. У короткостроковому періоді на рівні окремого підприємства чи організації деякі продуктивні витрати є фіксованими, а в довгостроковому періоді всі витрати є змінними. Постійними витратами, як правило, є капітал – заводи й обладнання, – оскільки певна їх кількість залишається на місці, але потрібен час для ремонту чи перебудови. Змінними витратами зазвичай є праця, природні ресурси та проміжні товари, що використовуються у виробництві інших товарів, оскільки їх можна легше збільшити або зменшити за короткої час. У дуже короткостроковій перспективі всі витрати можуть залишатися постійними через складність збільшення рівномірних витрат праці чи матеріалів, що є ситуацією характерною для статичної стійкості, коли ми використовуємо наявні ресурси якнайкраще. В статті розглянуто міжнародне інвестування з метою відновлення та відбудови держав після наслідків катастроф, що характерно для динамічної економічної стійкості [1].

Глобальні збитки від стихійних лих у середньому становили майже 200 мільярдів доларів на рік протягом останнього десятиліття, що в декілька разів перевищує показники, зафіксовані наприкінці минулого століття. Через такі чинники, як зростання населення, швидка урбанізація та зміна клімату, ця тенденція продовжуватиметься, загрожуючи досягненню розвитку найбільш вразливих країн світу.

Світовий банк допомагає країнам зрозуміти, що інформація про ризики є важливим інструментом при виборі політики розумного розвитку, який надає можливість розробити політику та спрямувати інвестиції, зважені на ризики. Світовий банк співпрацює з урядами над розробкою комплексних стратегій фінансового захисту. Без фінансового захисту катастрофи можуть мати серйозні економічні та фінансові наслідки навіть у довгостроковій перспективі.

Світовий банк співпрацює з Глобальним фондом зменшення наслідків стихійних лих і відновлення для сприяння співпраці у Хіогській рамці дій. Фонд співпрацює з понад 400 представниками урядів, інвестиційних агентств, приватного сектору та громадянського суспільства, щоб побудувати світ більш стійкий до природних небезпек. Глобальний фонд підтримує країни, схильні до стихійних лих, надаючи технічну допомогу для

нарощування потенціалу, визначення інвестиційних пріоритетів та мобілізації фінансування для забезпечення стійкості до катастроф.

З 2007 року донори надали більше 300 мільйонів доларів на підтримку проектів і програм Глобального фонду зменшення наслідків стихійних лих і відновлення у більш ніж 60 країнах. Програма Японії та Світового банку щодо включення управління ризиками стихійних лих у країнах, що розвиваються, – це програма, яка фінансується Японією у 2014 році, яка допомагає інтегрувати стійкість у національне планування розвитку. [2, с. 4]

Програма між країнами Африки, Карибського басейну і Тихого океану та Європейським Союзом була започаткована в 2011 році з метою зменшення ризику стихійних лих. Дана програма фінансується Європейським Союзом і допомагає розвивати стійкість до стихійних лих і змін клімату. Обсяг фінансування складає 120 мільйонів доларів [2, с. 6].

Сучасна інвестиційна політика відновлення

Втрата динаміки зростання продуктивності прогнозувалася ще до початку кризи, викликаній коронавірусною інфекцією, а руйнівна дія пандемії, ймовірно, ще більше посилює цю тенденцію. Для виведення переходу на траєкторію "зеленого", сталого та інклюзивного розвитку потрібно вжити заходів, які забезпечать поновлення зростання продуктивності поряд із подоланням тяжких наслідків пандемії та вирішенням завдань, пов'язаних із зміною клімату. Комплексний підхід, який надасть новий імпульс зростанню продуктивності, включає заходи економічної політики, що сприяють впровадженню технологій та інновацій на підприємствах, розвитку конкуренції у сприятливому для зростання макроекономічному та інституційному середовищі, та залученню інвестицій у фізичний та людський капітал, і при цьому забезпечують захист соціально вразливих верств населення. Крім того, інвестиції в "зелену" інфраструктуру можуть полегшити досягнення цілей розвитку та підвищити стійкість до зміни клімату [3, с. 31-39].

Протягом усього періоду кризи уряди намагаються підтримувати у межах своїх можливостей населення та ділові кола своїх країн, причому у розвинених країнах на державному рівні здійснюють масштабні антикризові програми. Нині вони готуються направити нові інвестиції у пріоритетні напрями зростання, при цьому розвинені країни спрямовують державні кошти на великі інвестиційні програми відновлення, а країни, що розвиваються, спираються на альтернативні джерела фінансування, такі як банки розвитку та ініціативи із залучення іноземного капіталу. Переважна більшість коштів витрачається на інфраструктуру, сектори зростання – особливо цифрову економіку – і енергетичний перехід, у багатьох випадках з урахуванням наявних планів чи з їх прискоренням здійсненням.

У більшості країн плани інвестицій з метою відновлення виділяють на сектори інфраструктури, включаючи фізичну, цифрову та зелену інфраструктуру. Ці інвестиційні пріоритети відповідають інвестиційним потребам Цілей сталого розвитку, зачіпають сектори, в яких державні інвестиції відіграють важливішу роль, полегшуючи дії держави, а також мають високий економічний ефект мультиплікатора, важливий для стимулювання попиту.

Рис. 1. Інвестиційна політика сталого відновлення

Джерело: складено автором за [4, с. 122-131].

Інвестиційна політика сталого відновлення передбачає реалізацію цілей на двох рівнях, які включають промислову політику та вирішення проблем фінансування міжнародних проектів, пов'язаних із відновленням. Стратегічний підхід передбачає, з одного боку, підвищення економічної та соціальної стійкості для досягнення якої передбачено створення стимулів для інвестицій компаній в більш стресостійкі ланцюги поставок. З іншого боку, важливо досягнути балансування інвестицій у промисловість та інфраструктуру за рахунок заохочення і полегшення інвестування в стратегічні галузі, а також збільшення інвестицій в інфраструктуру, зелену енергетику та нові технології. Для цього уряди країн створюють стратегічні портфелі інвестиційно привабливих проектів, а також полегшують регулювання інвестиційної діяльності (див. Рис. 1).

Інфраструктурні інвестиції розглядаються як найважливіший інструмент покращення умов для економічного розвитку та створення нових робочих місць. Інвестиції в інфраструктуру – це ідеальний шлях перерозподілу ресурсів і робочої сили із стагнруючих секторів економіки в галузі, здатні забезпечити довгостроковий економічний розвиток. Однак для довготривалого економічного зростання сьогодні потрібні великі інфраструктурні інвестиції в різні галузі як виробничої, так і соціальної сфери. Наприклад, сьогодні Африка та Південна Азія несуть найбільші втрати від ненадійної інфраструктури:

- У Кампалі (Уганда) навіть помірні повені заблокували достатньо вулиць, в результаті чого більше третини жителів Кампалі не могли дістатися до лікарень протягом критичного періоду часу після невідкладної медичної допомоги.

- Танзанійські фірми зазнають збитків у розмірі 668 мільйонів доларів на рік (або 1,8 % ВВП) від відключень електроенергії та води та перебоїв у роботі транспорту. Майже половина транспортних збоїв у країні також пов'язані з повенями, і коштують країні понад 100 мільйонів доларів на рік.

- Надійний доступ до електроенергії має більш сприятливий вплив на доходи та соціальне забезпечення у Бангладеші, Індії та Пакистані. Це сприяє підвищенню доходу на душу населення, скорочує тривалість навчання для дівчат і збільшує можливості участі жінок у робочій силі. В Індії доступ до електроенергії збільшує зайнятість жінок на 12 %. Проте у більшості випадків

доступ до електроенергії залишається ненадійним. У тих місцевостях, де доступ є надійним, тобто доступним 24/7, зростання досягає 31 %.

- Східна Азія є гарячою точкою вразливості інфраструктурних активів до природних небезпек і зміни клімату: чотири країни Східної Азії входять до п'ятірки найбільших країн світу з точки зору ризику для транспортних активів і три країни входять до п'ятірки за ризиком для виробництва електроенергії.

- У Китаї 64 мільйони людей залежать від очисних споруд, які піддаються ризику землетрусу та зрідження ґрунту, і майже 200 мільйонів людей залежать від очисних споруд, які вразливі до зростання ризику повеней через зміну клімату.

- У Перу зсуви часто переривають дорожній рух, завдаючи великих збитків користувачам автошляхів. Збільшення резервування дорожньої мережі може бути ефективнішим, ніж спроби зробити дороги стійкими до зсувів. Особливо це стосується Carretera Central, стратегічного експортного маршруту для сільськогосподарської продукції [5].

Згідно з доповіддю Світового банку та Глобального фонду зі зменшення наслідків та відновлення після катастроф, у середньому чиста вигода від інвестування в більш стійку інфраструктуру в країнах з низьким і середнім рівнем доходу становитиме 4,2 трильйони доларів США, при цьому з кожного інвестованого долару можна буде отримати 4 долари прибутку [5].

Для країн, що розвиваються, стратегії промислового розвитку повинні створити життєздатний портфель інвестиційно привабливих проектів. Реалізація інвестиційних планів із метою відновлення має на мені досягнення трьох цілей: мобілізувати кошти, направити кошти на сталий розвиток та максимально збільшити позитивні ефекти даного інвестування. Ці завдання включені до Плану дій з інвестицій в Цілях сталого розвитку. Відсутність у багатьох країнах проектів, готових на початок реалізації, залишається головною перешкодою для ширшого залучення міжнародного проектного фінансування. У даний час ризик полягає в тому, що за відсутності проектів, які пройшли етапи розробки, техніко-економічного обґрунтування та узгодження, освоєння коштів інвестиційних фондів відновлення пов'язане з тривалими затримками.

Для виконання передбачених цілей здійснюється рефінансування для підтримки вже розпочатих проєктів, визначається націленість фондів відновлення на фінансування високоєфективних проєктів і підтримку країн, що розвиваються, де активно протидіють зростанню вартості фінансування проєктів задля розвитку можливості освоєння коштів та забезпечення ефективності управління для підтримки високих стандартів у сфері екології, соціального забезпечення та управління. Інструментами виконання даної політики виступають інноваційні фінансові інструменти, спрямовані на державний сектор для мобілізації приватних коштів, використання інструментів змішаного фінансування, підписання регіональних угод про інвестування, створення агенцій сприяння іноземному інвестуванню в Цілях сталого розвитку, розподіл на зони, кластери та інкубатори Цілей сталого розвитку для розширення можливостей освоєння інвестицій.

Встановлення урядами в усіх країнах світу завдання "відбудувати краще, ніж було" та програм суттєвого відновлення, які приймаються багатьма з них, здатні стимулювати інвестиції у стійке зростання. Мета повинна полягати в тому, щоб відновлення було стійким і щоб його переваги поширювалися на всі країни та на всіх людей.

Стійкість країн починається зі стійкості міст

Розвиток стійкості міст полягає у покращенні спроможності міст і селищ, а також їх взаємозалежних систем, таких як енергетика, доступ до водопостачання та транспорту адаптуватися до гострих і хронічних ризиків, пов'язаних зі зміною клімату, та зміцнити їх здатність до подолання наслідків несприятливих подій. Це вимагає інтеграції заходів щодо пом'якшення кліматичних потрясінь із плануванням та забудовою міста.

За даними Світового банку, майже 90 відсотків міського розвитку в країнах, що розвиваються, відбувається поблизу зон, схильних до небезпеки, і до 2050 року четверо з п'яти людей, які живуть у Східній та Південно-Східній Азії, постраждають через підвищення рівня моря. В країнах з низьким і середнім рівнем доходу прямий збиток від штормів, повеней, землетрусів і природних небезпек енергетичній та транспортній інфраструктурі становить 18 мільярдів доларів США на рік. Ступінь економічних втрат від кліматичних ризиків і катастроф є величезним навіть у розвинених країнах. За даними Об'єднаного дослідницького центру ЄС, масштаби збитків інфраструктури від зміни клімату в Європі наразі становлять майже 11,1 мільярда доларів. За прогнозами, до 2050 року цей показник зросте до 23,1 мільярда доларів. Нерозповсюджені інвестиції у стійкість міст можуть призвести до бідності понад 77 мільйонів людей у всьому світі до 2030 року, а середньорічні збитки становитимуть 300 мільярдів доларів [6].

Оскільки міста по всьому світу стикаються з більш гострими кліматичними подіями, глобальними пандеміями, гуманітарними кризами та іншими потрясіннями, зростає увага до потреби стійкості міст. Міста повинні забезпечити достатньо їжі та води для підтримки зростаючого населення, планувати адаптацію і пом'якшення наслідків зміни клімату та будувати привабливі міські центри. Фінансування проєктів у містах, спрямованих на розвиток їх стійкості, – завдання не з легких. Багато банків, фінансових установ та приватних компаній мають проблеми з інвестуванням у допоміжні заходи через брак інформації та потенційні пов'язані з цим ризики [6].

Стійкість міст переважно фінансується за рахунок державного фінансування. Міжнародні та національні фонди адаптації та стійкості недостатньо значні, щоб

покрити витрати на кліматозахисну інфраструктуру, тому фінансування автономії на рівні міст є життєво важливим. Урядові органи створюють на міському рівні корпусний пул, який підтримує діяльність як по відновленню, так і по зміцненню стійкості. Деякі країни, як-от Малаві, мають спільне фінансування з боку місцевих і федеральних урядів, що забезпечує подвійний дивіденд підзвітності та ефективності. Залучення приватних інвестицій є обов'язковим, хоча це часто відбувалося повільно через відсутність стандартів ефективності моніторингу та оцінки. Стандартизована матриця моніторингу та оцінки ефективності є важливою, оскільки її можна використовувати для відстеження фінансових потоків для стійкості інфраструктури та кліматичної стійкості [7].

Фінансування стійкості вимагає інновацій у мобілізацію внутрішніх ресурсів і доступу до приватного капіталу, а також кращого розуміння витрат і прибутків. Інноваційні моделі фінансування дозволяють містам залишатися гнучкими, коли відбуваються зміни або катастрофи, сприяючи більш ефективним рішенням з меншими та частими інвестиціями. Питання стійкості міст є одним із все більш актуальних для Групи Світового банку і повністю відповідає цілям розвитку. Інвестиційні рішення, прийняті зараз, матимуть величезні наслідки для розвитку в майбутньому і виявляться вирішальними для запобігання замиканню міст на шляхах несталого розвитку або впливу все більш інтенсивних і частих міських потрясінь і шоків. Інвестування в стійкість міст має вирішальне значення для припинення крайньої бідності до 2030 року та сприяння спільному процвітання. Інвестиції в стійкість міст, орієнтовані на зменшення бідності, мають на меті досягнення таких цілей:

- захист досягнень розвитку, щоб міські жителі знову не опинялись на межі бідності після потрясінь і стресів;
- підвищення стійкості бідних домогосподарств і громад і, отже, покращення становища для виходу з бідності;
- зміцнення міської економіки, яка може розвиватися за рахунок капіталу.

Основні завдання інвестицій з метою забезпечення стійкості міст включають: сприяння гармонізації підходів та інструментів, доступних для того, щоб допомогти містам оцінити свої сильні сторони, вразливість і вплив безлічі природних і техногенних загроз із метою підвищення їх стійкості; стимулювання доступу до існуючих та інноваційних механізмів фінансування, включаючи інструменти, що ґрунтуються на ризиках, щоб зменшити вплив і вразливість до потрясінь та підвищити адаптаційний потенціал міст; і підтримку розвитку потенціалу міст для досягнення їхніх цілей шляхом сприяння прямому обміну передовим досвідом та покращенню знань [8].

У країнах із низьким і середнім рівнем доходу швидка урбанізація, як правило, пов'язана зі швидким економічним зростанням. Це, у свою чергу, призводить до більшої концентрації людей, активів та економічної діяльності в міському середовищі. Міста в країнах, що розвиваються, часто приносять набагато більшу частку ВВП, ніж населення країни.

Однак економічний успіх міста не обов'язково призводить до більшої стійкості. У багатьох містах, які швидко розвиваються, немає ні необхідної інфраструктури та послуг, ні заходів щодо планування та управління землекористуванням, які ґрунтуються на ризиках, необхідних для захисту всіх їхніх мешканців, активів та діяльності. Аналогічно, економічно успішне місто не обов'язково має ознаки здорового, інклюзивного чи стійкого міста. У

багатьох країнах із низьким і середнім рівнем доходу міста зазвичай характеризуються нерівним доступом до міського простору, інфраструктури, послуг та безпеки. Це породжує нові моделі ризику, особливо в поселеннях з недостатньою або відсутньою інфраструктурою та соціальним захистом та високим рівнем деградації навколишнього середовища.

Група Світового банку надає довгострокове, пільгове та непільгове фінансування урядам, зацікавленим в інвестиціях у розвиток міст. Вона пропонує таке фінансування як на пільгових, так і на непільгових умовах через Міжнародний банк реконструкції та розвитку, а також Міжнародну асоціацію розвитку.

Програма стійкості міст (City Resilience Program (CRP)) Групи Світового банку, заснована в червні 2017 року, дає містам можливість здійснювати інвестиції, які підвищують стійкість до клімату та ризиків стихійних лих, а також отримати доступ до фінансування, необхідного для забезпечення реалізації цих інвестицій. Глобальна потреба в інвестиціях у міську інфраструктуру становить понад 4,5 трильйона доларів на рік, з яких, за оцінками експертів Групи Світового банку, від 9 до 27% коштів необхідно виділити на те, щоб зробити цю інфраструктуру стійкою до викидів забруднюючих речовин та змін клімату. Значна частка цих коштів має припадати на міста країн, що розвиваються. Наприклад, у країнах Африки на південь від Сахари потреби у видатках на інфраструктуру (включаючи капітал, експлуатацію та обслуговування) коливаються від 37 % від ВВП у слабких країнах із низьким рівнем доходу до 10 % у країнах із середнім рівнем доходу [9, с. 25].

Проте існують серйозні перешкоди, які стримують мобілізацію приватного капіталу для здійснення нових інвестицій у стійкість міст. Аргумент про те, що містам у країнах, що розвиваються, просто потрібен доступ до глобальних ринків капіталу, щоб інвестувати в діяльність, яка підвищує стійкість, не визнає, що багато з цих міст обмежені іншими факторами, які зменшують їхній доступ до кредитів та інвестицій в інфраструктуру для адаптованих до клімату міст. Серед таких перешкод виділяють відсутність спроможності уряду, брак довіри приватного сектору, проблеми під час підготовки інфраструктурних проектів, складність фінансових систем [9, с. 37].

Світовий банк має на меті профінансувати частину запланованого розширення своєї Програми під назвою "Стієкі міста", залучаючи 25 мільярдів доларів на рік додаткового капіталу, що має принести користь одному мільярду людей у 500 містах та вивести 50 мільйонів людей із бідності. Ця сума є значно вищою порівняно з приблизно 2 мільярдами доларів, які Група Світового банку щорічно інвестує у міську стійкість [10, с. 44].

У співпраці з приватним сектором та іншими партнерами з розвитку розробляються інноваційні механізми фінансування для підтримки інвестицій у стійку інфраструктуру. Розробляється методологія впровадження низьковуглецевого та стійкого планування капітальних інвестицій у містах, а також проводиться навчання для міст, які беруть участь у програмах Міських академії кредитоспроможності.

Міжнародна асоціація розвитку (МАР) надає фінансування країнам з низьким рівнем доходу на умовах зі значно нижчими відсотковими ставками та, як правило, довшим пільговим періодом, ніж доступний на ринку приватних фінансів. Такі умови дають можливість інвестувати в міську стійкість. МАР часто нараховує невеликі відсотки або взагалі не нараховує, а періоди погашення можуть розтягнутися на 25-38 років, включаючи пільго-

вий період від 5 до 10 років. Протягом останніх п'яти років МАР надала фінансування 14 країнам на 47 проектів стійкості міст на суму 4,54 мільярди доларів США. Прикладом інвестиції у розвиток міст, що фінансуються МАР, є проект підтримки міст Бангладешу (182 мільйони доларів США). Метою розробки проекту є посилення спроможності уряду Бангладешу реагувати на надзвичайні події та посилення систем для зменшення вразливості майбутнього будівництва будівель до потенційних катастроф у Даці та Силеті [9, с. 48].

Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) пропонує фінансування країнам із середнім рівнем доходу та деяким кредитоспроможним урядам із низьким рівнем доходу за ринковою процентною ставкою. Хоча країни із середнім рівнем доходу можуть брати позики на непільгових умовах, вони все ще менш дорогі та мають довший пільговий період, ніж комерційні позики. Протягом останніх п'яти років МБРР надав фінансування 28 країнам на 31 проект зі стійкості міст на суму 4,76 мільярди доларів США. Прикладом фінансованих інвестицій МБРР у розвиток міст є Стамбульський проект зі зменшення сейсмічного ризику (400 мільйонів доларів США). Проект спрямований на покращення готовності міста до потенційного землетрусу, підвищення інституційного та технічного потенціалу для ліквідації наслідків стихійних лих та реагування на надзвичайні ситуації, зміцнення критичних громадських об'єктів для стійкості до землетрусу та підтримки заходів для кращого дотримання будівельних норм. Важливо, що цей вид проекту дозволив уряду отримати додаткові 1,5 мільярда євро від інших міжнародних фінансових установ, включаючи Європейський інвестиційний банк, Ісламський банк розвитку, Банк розвитку Ради Європи та Кредитний інститут реконструкції Німеччини [9, ст. 107-109].

Інвестування в стійкість – це інвестування в сталий розвиток

Останнім часом дедалі більшої популярності набувають так звані "зелені" інвестиції – це традиційні інструменти інвестування, в яких базовий бізнес залучається до операцій, спрямованих на покращення навколишнього середовища. Він може варіюватися від компаній, які розробляють технології альтернативної енергетики, до компаній, які мають найкращі екологічні практики. Дані інвестиції здійснюються в проекти, які дають змогу не лише заробити, а й не чинити негативного впливу на навколишнє середовище. Перехід на "зелені" інвестиції має велике значення у боротьбі зі зміною клімату, скороченням викидів парникових газів, забрудненням води, вирубуванням лісів та сприяє сталому розвитку навколишнього природного середовища [11].

Не менш важливою є "синя" економіка, яка передбачає інвестиції в технології, які мають в теперішньому часі переваг як в майбутньому, так і в теперішньому часі. Вона передбачає безвідходне виробництво та максимально можливе використання виробничих потужностей та природних ресурсів. На відміну від зеленої економіки, капіталовкладення синьої економіки не є значними, проте соціальні та екологічні вигоди сприяють отриманню значного позитивного ефекту вже в теперішньому часі і на майбутнє. Таким чином, інвестиції в зелену та синю економіку, а також в інфраструктуру та внутрішні послуги мають великий потенціал отримання довгострокових позитивних ефектів [12].

Основними перешкодами, що обмежують інвестиції для досягнення стійкості національних економік країн, що розвиваються, є відсутність потенціалу державної влади для планування, фінансування та реалізації про-

ектів стійкості, проблеми з підготовкою проектів, включаючи високі початкові витрати, і відсутність довіри приватного сектора.

До зелених інвестицій зазвичай відносять такі інструменти залучення капіталу, як "зелені" облігації, позики, "зелену" сек'юритизацію тощо. ОЕСР виділяє наступні приклади таких інвестицій: індекси зеленого капіталу, такі як FTSE4Good, S&P Global Eco Index та S&P Global Water Index; зелені облігації, такі як облігації Європейського інвестиційного банку, пов'язані з кліматичною обізнаністю, шведські SEB Green Bonds та швейцарські Credit Suisse, зелені облігації Світового банку/Міжнародної фінансової корпорації; а також альтернативні інвестиції в екологічно прийнятну нерухомість, наприклад такі, що покращують енергоефективність, зменшують викиди вуглекислого газу або передбачають переробку [13].

Інвестиційні фонди Австрії, Франції, Нідерландів та Швеції вклали близько 30 % своїх активів в зелені акції. Частина зелених акцій в потфелі голландського пенсійного фонду PMT становила приблизно 30% його портфеля в 2017 році. Категоризація всього портфеля акцій, зазначеного на біржі як зелений, є результатом того, як він враховує фактори ESG у всіх своїх інвестиційних рішеннях, включаючи нові інвестиційні стратегії, мандати продуктів та інвестиційні пропозиції. Французький пенсійний фонд ERAFP застосовує найкращий у своєму класі підхід ESG до всіх зобов'язань щодо акціонерного капіталу в 27,5 % свого загального портфеля [14].

Крім зелених облігацій та зелених акцій, деякі фонди також здійснюють альтернативне зелене інвестування в проекти з відновлюваної енергії та екологічно чистих технологій. Шведський пенсійний фонд AP2 вклав 12,1 % від загального обсягу свого інвестиційного портфеля в зелені інвестиції, а саме у відновлювані джерела енергії та кліматичні рішення. Інший шведський пенсійний фонд AP7 повідомив про невеликий розподіл коштів на чисті технології, які він визначив як нові екологічно вдосконалені бізнес-моделі та технічні інновації, які дозволяють використовувати природні ресурси більш ефективно та відповідально. Фонд також повідомив, що планує збільшити видатки на чисті технології протягом наступних кількох років [15].

На відміну від попередніх економічних спадів, інвестиції у зміну клімату та перехід на відновлювальну енергетику показали хороші результати під час кризи Covid-19 та під час економічного спаду, пов'язаного з кризою. Виділяють такі чинники, які пояснюють цю стійкість:

1. *Сильніша фінансова та політична підтримка, ніж під час попередніх рецесій*, оскільки економіка відновлюваної енергії зараз набагато сильніша, і саме звичайні енергетичні проекти зазнають скорочень, чого не спостерігалось ще 10 років тому. На додаток до більш надійного фінансового середовища спостерігається значне зелене фіскальне стимулювання, яке забезпечує подальшу підтримку капіталу. Розвинені країни активно фінансують дану галузь, наприклад, поряд із великими європейськими країнами, Південна Корея прагне витратити 9,3 млрд дол. США на відновлювані джерела енергії до 2025 року і ще 1 млрд дол. США на електромобілі. Значна частина інвестицій Китаю в нову інфраструктуру в розмірі 1,7 трлн дол. США спрямована на енергетичний сектор.

Однак ризики все ще залишаються, особливо зважаючи на те, що наслідки економічного уповільнення та

рецесії все ще проявляються. Хоча інвестиції в традиційну енергію були першими, які скоротилися під час цього сповільнення, тривала пандемія та пов'язана з нею слабкість попиту на електроенергію та використання транспорту можуть змусити інвесторів стати більш обережними щодо відновлюваних джерел енергії;

2. *Попит на технології чистої енергії виявився надзвичайно стійким*: зросли продажі гібридів і електромобілів, тоді як продажі звичайних автомобілів різко впали. Європейські автовиробники надають перевагу продажам електромобілів, щоб уникнути штрафів за викиди. Поряд з електромобілями, такий же високий попит спостерігається на ринку сонячної енергії в США;

3. *Корпорації активізували свої зобов'язання*: компанії продовжують посилювати свої зобов'язання щодо декарбонізації власних операцій. Більше 450 компаній прийняли цілі щодо скорочення викидів. Понад 250 компаній взяли на себе зобов'язання використовувати 100 % відновлювану енергію до 2028 року. У липні 2021 року компанія Apple оголосила своєю ціллю зробити весь свій ланцюжок поставок вуглецевою нейтральним до 2030 року. Microsoft пішла ще далі, пообіцявши до 2030 року виключити викиди вуглецю в атмосферу і усунути всі можливі викиди вуглецю до 2050 року. Unilever оголосила про план досягнення нульових викидів у власних операціях і в ланцюжку поставок до 2039 року, також компанія виділяє 1 млрд євро на заміну компонентів на основі вичогоного палива у своїх продуктах альтернативними, безпечними для клімату;

4. *Covid-19 прискорив зміну комбінації електроенергії*: частка відновлюваних джерел енергії в енергетичному балансі істотно зросла в міру зменшення попиту на традиційну електроенергію. Це пов'язано з відносним пріоритетом дешевої відновлюваної енергії в більшості енергетичних систем. У Китаї вперше за всю історію обсяг виробленої вітрової та сонячної енергії перевищив 10 % від загального виробництва, оскільки відновлювані джерела енергії мали пріоритет над енергетичним вугіллям;

5. *З'явилися нові технології*: водень є одним з небагатьох джерел палива, яке дозволяє здійснювати діяльність з нульовими викидами в різноманітних секторах, таких як важкі промислові процеси, виробництво та авіація. Його поява є важливим кроком на шляху до чистих нульових викидів. Інновації в енергетичному просторі прискорюються, активно проваджуються такі пристрої, як плавучі берегові вітряки, морські сонячні батареї, проточні батареї та пристрої для ядерного синтезу;

6. *Економіка продовжує вдосконалюватись із меншими витратами та більшою ефективністю*: підвищення ефективності технологій, а також зниження витрат, продовжує стимулювати інвестиції у відновлювані джерела енергії. Спостерігається тенденція до падіння вартості проектів відновлюваної енергії та її зберігання;

7. *Неоднозначні переваги мобільності населення*: незважаючи на те, що під час пандемії попит на велосипеди зріс, подорожі автобусним, залізничним та авіаційним транспортом сильно постраждали, оскільки значно зменшився пасажиропотік [16].

Інвестування є джерелом досягнення цілей, які виходять за межі грошової віддачі. Хоча інвестори завжди повинні бути зосереджені на досягненні найкращих результатів, все більше з них ставлять за мету, щоб їхні інвестиції були вкладені в компанії, які мають позитивний вплив на навколишнє середовище та суспільство.

Акцент на відповідальність та екологічність – запорука стійкості національних економік

В останні роки тренд на відповідальність та екологічність поширився і на сферу інвестицій. Внаслідок

цього виникло поняття ESG. Бізнес, який претендує на хорошу ESG-оцінку, має відповідати стандартам розвитку у трьох категоріях: соціальної, управлінській та екологічній (див. рис. 2).

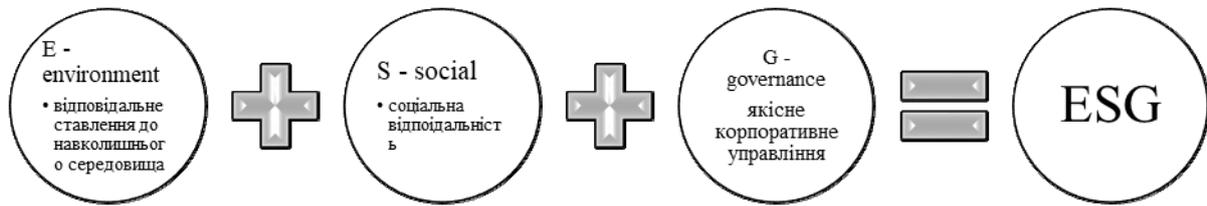

Рис. 2. Складові ESG

Джерело: складено автором.

Екологічні принципи визначають, наскільки компанія дбає про навколишнє середовище і як намагається скоротити збитки, які завдають екології.

Соціальні принципи показують ставлення компанії до персоналу, постачальників, клієнтів, партнерів та споживачів. Щоб відповідати стандартам, бізнес повинен працювати над якістю умов праці, стежити за гендерним балансом, а також інвестувати у соціальні проекти.

Управлінські принципи торкаються якості управління компаніями: прозорість звітності, зарплати менеджменту, здорова обстановка в офісах, відносини з акціонерами, антикорупційні заходи [17].

Зелені фінансові ринки швидко ростуть у всьому світі. З 2015 року активи фондів з екологічними, соціальними та управлінськими обов'язками зросли на 170 %. Сума непогашених зелених облігацій Єврозони за той же період зросла у сім разів. Враховуючи ризики фінансової стабільності, пов'язані зі зміною клімату, даного роду інвестування спрямоване на розуміння ефективності таких продуктів та їх потенціал для екологізації економіки. Воно зосереджується на стійкості фондів ESG та відсутності послідовного "зеленого" плану. Нижча дохідність зелених облігацій порівняно зі звичайними облігаціями з подібним профілем ризику відображає той факт, що зелені проекти не отримують прибутків від дешевшого фінансування.

Фактори ESG мають суттєвий вплив на довгостроковий ризик і віддачу інвестицій, і включаються в стратегії зменшення ризиків, дотримання вимог та інвестицій. Інвестори також використовують критерії ESG як основу для оцінки компаній, перевірки інвестицій та оцінки ризику при прийнятті інвестиційних рішень.

Переважає більшість компаній з сильною політикою ESG витримала поточний коронавірусний шторм краще, ніж ті, у кого такої політики немає. Компанії з вищими рейтингами ESG показали помітно кращі результати та були більш стійкими під час спалаху пандемії коронавірусу порівняно з компаніями з нижчими рейтингами ESG. Насправді останнім часом компанії з сильними стандартами ESG часто перевершують свою попередню ефективність, оскільки погане управління ризиками та корпоративне управління часто пов'язані зі слабкими фінансовими показниками. У результаті багато інвесторів досі, і все частіше, просять компанії впроваджувати політику ESG. Стійкість є ключовим фактором інвестування, тому компанії, орієнтовані на ESG, доводять, що

вони одночасно прибуткові в довгостроковій перспективі і відповідають цінностям інвесторів [18, с. 4].

Інвестори Єврозони звернулися до фондів ESG з початку коронавірусу. Сукупна схильність секторів Єврозони до коштів ESG зросла на 20 % за останній рік. Домогосподарства та страхові та пенсійні фонди володіють понад 60 % фондів ESG Єврозони. У першому кварталі 2020 року фінансові установи та домогосподарства Єврозони скоротили свої частки в фондах, не пов'язаних із ESG (зменшення на 1-8 %, залежно від сектора власників) на користь фондів ESG (збільшення на 4-10 %). Передбачувана вища стійкість потоків коштів ESG під час ринкових потрясінь може відображати більш стабільну та віддану базу інвесторів, а також менший вплив на сектори з низькою ефективністю, такі як енергетика. Однак, хоча Європейська комісія обговорює екомаркування ЄС для роздрібних фінансових продуктів, наразі не існує нормативного визначення фондів ESG, що створює потенціал для так званого "зеленого відмивання" [19].

Станом на 31 серпня 2021 року було складено рейтинг компаній, які відповідають критеріям ESG, складений на основі даних, наданих Investor's Business Daily (IBD) та Dow Jones. Компанії було розподілено за категоріями послуг, які вони надають [20] (див. табл. 1).

Фонди ESG – це взаємні фонди, класифіковані за принципами ESG (екологічні, соціальні та управлінські). Фонди ESG інвестують у компанії, які прагнуть мати стійкий і соціальний вплив у світі. Фонди ESG не є індивідуальними акціями. Вони являють собою сукупність активів кількох компаній, згрупованих разом. Купівля фонду, а не окремих акцій, може зменшити ризик, оскільки фонд володіє акціями багатьох компаній, а не лише однієї.

Фонди ESG можуть не тільки зрівнятися з традиційними фондами за ефективністю, але й часто перевершують їх. Що стосується ризику, то дослідження Інституту сталого інвестування Моргана Стенлі за 2019 рік з порівняння стійких та традиційних фондів з 2004 по 2018 рік показало, що загалом стійкі фонди постійно демонструють менший ризик зниження активності, ніж традиційні фонди. І хоча деякі фонди ESG є відносно новими, вони змогли показати високу ефективність і стійкість як на стійких, так і на схильних до волатильності ринках.

Таблиця 1. Рейтинг компаній, які відповідають критеріям ESG, 2021 рік

Сектор економіки	Провідні компанії
Споживчі товари	Gildan Activewear Nike Vista Outdoor
Фінанси	Metropolitan Bank Moelis Artisan Partners
Охорона здоров'я	Qiagen Thermo Fisher Eli Lilly
Промислові підприємства	Linde Xylem Sherwin-Williams
Видобуток корисних копалин	West Fraser Timber Arcelor Mittal Steel Dynamics
Роздрібна торгівля	Five Below Yum! Brands Asbury Automotive
Послуги (комерційні, роздрібні)	Accenture IHS Markit Motorola
Технології	Microsoft Texas Instruments Salesforce.com
Транспортування	J.B. Hunt Matson Stellantis

Джерело: складено автором за [21].

Дослідження стійкості фондів ESG незалежної інвестиційної дослідницької компанії Morningstar показало, що під час стабільної ринкової обстановки фонди працюють досить добре. А коли відбувся значний спад і спостерігалась нестабільність на ринках, ці фонди загалом перевершили показники традиційних фондів [21].

Активи фонду ESG мають стійку тенденцію до зростання, завдяки запуску нових продуктів, притоку грошей та ребрендингу фондів. За даними Morningstar Direct, активи глобального фонду ESG у вересні 2021 року

зросли до 3,9 трлн дол. з 1,65 трлн дол. наприкінці 2020 року та 1,28 трлн дол. наприкінці 2019 року.

У вересні 2021 року активи, які керуються ESG у США досягли 330 млрд дол., що на 39 % більше, ніж наприкінці 2020 року. Зростання було зумовлено значним інтересом до питань ESG після пандемії коронавірусу та руху Black Lives Matter. У Європі, де індустрія ESG більш розвинена, станом на вересень 2021 року активи стійких фондів становили 3 432 млрд дол. [21].

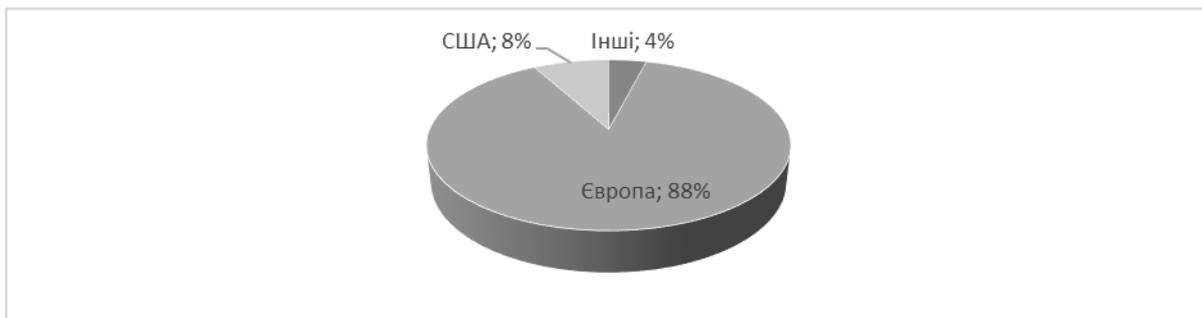

Рис. 3. Концентрація активів фондів ESG в 2021 р.

Джерело: складено автором за [21].

У 2020 р. в США запущено 71 новий фонд ESG. Загалом, кількість фондів ESG у США зросла до 484 станом на вересень 2021 року. Це збільшення включає фонди, які змінили свій інвестиційний фокус, щоб стати стійкими, як-от USAA Sustainable World Fund у розмірі 1,4 млрд дол. 60 % активів ESG у США активно керуються, але частка активних фондів швидко скорочується [22].

У січні 2022 року десять найбільших взаємних інвестиційних фондів США керували активами понад 104 млрд дол. За опитуванням, проведеним Morgan Stanley, 79 % інвесторів США і 99 % міленіалів зацікавлені в стійкому інвестуванні. Зміна клімату є найважливішою проблемою ESG, яку розглядають розпорядники грошей. Інвестиції в цю галузь складають 4,2 трильйона доларів активів, які керуються стабільно [21] (див. табл. 2).

Таблиця 2. Найбільші ESG фонди США, 2022 р.

Фонд	Обсяг активів, млрд. дол. США	Тип фонду
Parnassus Core Equity Fund	32.3	пайовий фонд – США
Vanguard FTSE Social Index Fund	16.1	пайовий фонд – США
Parnassus Mid-Cap Fund	8.7	пайовий фонд – США
TIAA-CREF Social Choice Equity Fund	7.8	пайовий фонд – США
Brown Advisory Sustainable Growth Fund	7.4	пайовий фонд – США
TIAA-CREF Core Impact Bond Fund	7.3	фонд з фіксованою дохідністю – США
Putnam Sustainable Leaders Fund	6.8	пайовий фонд – США
Calvert Equity Fund	6.4	пайовий фонд – США
DFA U.S. Sustainability Core 1 Portfolio	5.9	пайовий фонд – США
Parnassus Endeavor Fund	5.4	пайовий фонд – США

Джерело: складено автором за [22].

Хоча інвестування ESG самостійно не може вирішити проблеми зміни клімату, соціальної несправедливості та нерівності доходів, підтримка компаній, які активно працюють над вирішенням цих проблем, є сприятливою для підтримки стійкості національних економік. Інвестування ESG – це стратегія, яка спрямовує інвестиції компаніям, які відповідають суворим екологічним, соціальним стандартам та стандартам управління. Інвестування в найкращі взаємні фонди ESG, індексні фонди та біржові фонди може допомогти підтримати відповідальну корпоративну поведінку без шкоди для продуктивності або надмірних комісій.

Висновки. Після фінансової кризи 2008 року та багатьох катастроф природного характеру багато компаній та міжнародних організацій інвестують у стійкість. Очікуване збільшення частоти та серйозності впливів і пов'язана з цим висока вартість непередбаченої демонструють зростаючу цінність інвестицій у стійкість. Велика кількість досліджень чітко показує, що окупність інвестицій у стійкість є значною, і, в деяких випадках, у десять або більше разів перевищує вартість усунення цих ризиків.

Міжнародні організації та інвестиційні фонди, як на регіональному, так і на глобальному рівнях, у країнах, схильних до стихійних лих, роблять новий акцент на підготовці та адаптації національних економік до того, щоб вони могли залишатись стійкими під час та після дії непередбачених обставин. Інвестиції в стійкість, як результат, спричиняють зменшення людських страждань і меншу кількість втрачених життів, ніж просте вливання ресурсів на допомогу та відновлення після катастроф. Дослідники розробили складну економічну модель, щоб порівняти наслідки інвестування в стійкість із ефектами простого надання допомоги у разі стихійних лих. Їх результати показали, що країни, схильні до стихійних лих, отримують лише помірну користь від самостійного державного фінансування більшого обсягу коштів на адаптацію, тому міжнародна допомога має вирішальне значення. Економісти вважають, що такі міжнародні інвестиції та допомога в підтримці стійкої економічної інфраструктури можуть дати вражаючі результати.

Список використаних джерел

1. Runde D. Resilience: A Critical Framework for Development [Electronic source] / D. Runde, C. Savoy // Center for Strategic and International Studies. – 2014. – Access mode: <https://www.csis.org/analysis/resilience-critical-framework-development> (дата звернення: 25.12.2021).
2. Investing in resilience – Sendai – [Electronic source] / World Bank Group. – 2015. – 8 p. – Access mode: https://www.gfdrr.org/sites/default/files/publication/Investing-in-Resilience_1.pdf (дата звернення: 28.12.2021).
3. Світовий банк, 2021 рік. "Конкуренція та відновлення підприємств після пандемії COVID-19". Доповідь про економіку регіону Європи та Центральної Азії, осінь 2021 року. Світовий банк, Вашингтон, округ Колумбія.
4. World investment report. Investing in sustainable recovery. // United Nations Conference on Trade and Development. – 2021. – С. 280.

5. \$4.2 Trillion Can Be Saved by Investing in More Resilient Infrastructure. // World Bank Report Finds. – 2019. – № 204.

6. Trommsdorff C. Rethinking investment in urban resilience / C. Trommsdorff, L. Andrews, A. Sridhar. // IWA. – 2017.

7. Why Urban Climate Resilience Matters? Breadcrumb [Electronic source] // Coalition for Disaster Resilient Infrastructure. – 2020. – Access mode: <https://cdri.world/blogs/why-urban-climate-resilience-matters> (дата звернення: 28.12.2021).

8. Resilient cities: towards inclusive and sustainable urban development [Electronic source] // Wehubit. – 2021. – Access mode: <https://www.wehubit.be/en/resilient-cities-towards-inclusive-and-sustainable-urban-development> (дата звернення: 29.12.2021).

9. INVESTING IN URBAN RESILIENCE. Protecting and Promoting Development in a Changing World [Electronic source] // The World Bank. – 2015. – Access mode: <https://www.gfdrr.org/sites/default/files/publication/Investing%20in%20Urban%20Resilience%20Final.pdf>.

10. World Bank: Investing in Urban Resilience Can Save the World's Cities Billions Each Year and Keep Millions out of Poverty [Electronic source] // World Bank. – 2016. – Access mode: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2016/10/12/world-bank-investing-in-urban-resilience-can-save-the-worlds-cities-billions-each-year-and-keep-millions-out-of-poverty> (дата звернення: 04.01.2022).

11. Green Investment [Electronic source]. – Access mode: <https://wgeco.org/green-investment/> (дата звернення: 30.12.2021).

12. Гуціна А. Порівняльна характеристика концепцій "зеленої" та "синьої" економіки [Electronic source]. / Гуціна Анна // International Electronic Scientific Journal "Science Online" – Access mode: <https://nauka-online.com/ua/publications/ekonomika/2019/12/porivnyalna-harakteristika-kontseptsiy-zelenoyi-ta-sinoyi-ekonomiki/> (дата звернення: 30.12.2021).

13. OECD (2019a), Annual Survey of Large Pension Funds and Public Pension Reserve Funds.

14. IEA (2020), World Energy Investment 2020, [Electronic source] // International Energy Agency. – 2020. – Access mode: <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2020> (дата звернення: 25.12.2021).

15. OECD (2019b) Reference Note on Environmental and Social Considerations in Quality Infrastructure.

16. Monk A. Reasons behind the resilience of "green" investments in the pandemic / A. Monk, I. Hervey-Bathurst. // Schroder Investment Management Australia Limited. – 2020.

17. Top 6 ESG investing trends in 2021 [Electronic source] // Refinitiv. – 2021. – Access mode: <https://www.refinitiv.com/perspectives/future-of-investing-trading/top-6-esg-investing-trends-in-2021/> (дата звернення: 05.01.2022).

18. ESG roadmap to resilience: How to Innovate and Thrive During a Global Crisis. // Adec Innovations. – 2020. – №720. – С. 10.

19. The performance and resilience of green finance instruments: ESG funds and green bonds / [M. Belloni, M. Giuzio, S. Kördel та ін.]. // Financial Stability Review. – 2020.

20. IBF Names the 100 Best ESG Companies of 2021 [Electronic source] // Investor's Business Daily. – 2021. – Access mode: <https://www.bloomberg.com/press-releases/2021-10-25/ibd-names-the-100-best-esg-companies-of-2021> (дата звернення: 08.01.2022).

21. Benson A. Best ESG Funds: High-Rated and Low-Cost Options [Electronic source] // Alana Benson // INVESTING. – 2021. – Access mode: <https://www.nerdwallet.com/article/investing/best-esg-funds> (дата звернення: 06.01.2022).

22. The Top ESG and Sustainable Investing Statistics [Electronic source] // SustainFi. – 2022. – Access mode: <https://sustainfi.com/articles/investing/esg-statistics/> (дата звернення: 08.01.2022).

23. Chatterjee A. Bringing Institutional Investors into the Race to Achieve the Sustainable Development Goals [Electronic source] // Arup Kumar Chatterjee // Asian Development Blog. – 2021. – Access mode: <https://blogs.adb.org/blog/bringing-institutional-investors-race-achieve-sustainable-development-goals> (дата звернення: 05.01.2022).

Надійшла до редколегії 07.09.22

O. Shepel, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INTERNATIONAL INVESTMENTS IN THE NATIONAL ECONOMIC RESILIENCE SYSTEM

In the last three decades international production and promotion of investment in export-oriented manufacturing industries served as a pillar of development and industrialization strategies of most countries. Investments aimed at the use of factors of production, resources and cheap labor retain their importance until now, but the opportunities for attracting such investments are narrowing. It requires rebalancing towards growth based on domestic and regional demand and services.

Concepts of resilience continue to be associated with crisis or disaster risk mitigation and response. In other words, resilience is how communities respond to stresses and disasters, but it goes beyond simple disaster risk management. Traditionally, these are natural or man-made disasters, but in the globalized dimension, they must include many more factors. Given the events of the 21st century, stresses should include economic shocks such as the global financial crisis and the rise in food prices that occurred in 2007-2008, and the COVID-2019 pandemic, which shook the whole world, is no exception. These events tested the resilience of both developed and developing countries. However, in addition to the increasing capacity of countries to withstand natural disasters and conflicts, developing countries are increasingly able to withstand economic and financial shocks. Building resilient systems is particularly important in conflict-affected and fragile states. In order to ensure sustainability in these countries, the following factors are decisive: speed of occurrence of destabilizing problems; the political will of the government to mitigate the economic consequences of the existing problems; the interest of the community in the development of new social systems without problems. In these cases, grassroots nation-building is needed to create or strengthen resilience.

Even in conflict situations, resilience is built through the programs of donors and local authorities. Sustainability is an important aspect of achieving long-term, broad-based economic growth in developing countries. Without strengthening individual components of ensuring sustainability, the investments of donors and local authorities risk being short-term and not achieving the main goal – eliminating the main causes and consequences of stress, conflicts and upheavals. To achieve success, it is necessary to strengthen sustainability across the spectrum of programs and projects. The success of various programs and projects lies in understanding the dynamics in various societies, on the basis of which sustainability strategies are created.

Keywords: economic resilience, international investment, investment policy, sustainable development, ESG, institutional investors, sustainable recovery.

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 342.5:061.1; 341:631:2; 341:018

К. Череповський, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

АСПЕКТИ ПРАВОТВОРЧОСТІ У СФЕРІ ТРАНСКОРДОННИХ ІНВЕСТИЦІЙ

Не зважаючи на фундаментальне положення теоретичних понять, що прямо пов'язані з правотворчістю міжнародних організацій, щодо їх ефективного юридичного змісту все ще можуть виникати дискусії. Це відповідним чином впливає на практики міжнародного права, і зокрема питання галузі міжнародного економічного права щодо регулювання та здійснення транскордонного інвестиційного обміну. У статті, на основі букви добре відомих класичних робіт щодо теорії міжнародного права, а також аналізу джерел і норм міжнародного інвестиційного права, розглянуте питання галузевої специфіки, і в тому числі в ключі відповідної міжнародної правотворчості та впливу на останню рішень і практик міжнародних інвестиційних арбітражів. Зроблено науково-практичні висновки щодо тих правових джерел, які слід прийняти до уваги як ключові при здійсненні транскордонного інвестиційного обміну.

Ключові слова: міжнародні організації; міжнародна правотворчість, право міжнародних організацій, судова правотворчість, міжнародний інвестиційний арбітраж, міжнародні інвестиції, міжнародні інвестиційні угоди, інвестиційний правовий режим.

У науковій міжнародно-правовій літературі щодо джерел міжнародного права та їх порівняльної ваги, рівно як і в дослідженнях щодо міжнародної правотворчості, тематики правотворчості міжнародних організацій та правотворчого впливу рішень міжнародних судових або арбітражних установ, – прийнято розглядати дещо розрізнено. Такий підхід є виправданим щодо питань теорії міжнародного права загалом, однак може бути майже неприйнятним для галузі міжнародного інвестиційного права. Адже останній властива своя доволі виражена юридично-правова специфіка, що розповсюджується зокрема і на зазначені тематики. Звернення дослідницької уваги на основоположні питання теорії міжнародного права у ракурсі специфіки міжнародних інвестиційних відносин, з одного боку, ні в якому разі не претендує на надзавдання щодо перегляду основних доктринальних постулатів, а з іншого, видається вельми актуальним з огляду на зростання кількості відповідних міжнародних арбітражних установ поряд із популярністю звернень до останніх.

Задля створення найбільш якісних аналітичних умов зазначимо декілька теоретичних тез. По-перше, згадаємо визначення правотворчого процесу міжнародних організацій (далі – МО), який, за Черниченком С.В. та Абашидзе А.Х., є процесом створення норм міжнародного права його суб'єктами [1]. До чого зазначимо також, що згідно з літературою, міжнародна правотворчість – це взагалі-то така діяльність суб'єктів міжнародного права, яка ведеться через узгодження державних інтересів, державної волі та державних позицій [2, с. 252]. По-друге, і це в контексті дослідження є дуже важливим, результатом відповідної діяльності може стати як міжнародний договір, так і міжнародний звичай, причому в основі договору буде явно виражена згода суб'єктів міжнародного права, тоді як в основі міжнародного звичая – згода, скоріше за все, лише мовчазна. Поряд із цим слід розрізнити безпосередню правотворчість МО та опосередкований вплив, який зазначені організації здійснюють на загальний процес міжнародної правотворчості [3, с. 109].

Таку думку поділяє Тарасова Л.М., уточнюючи з посиланням на інші труди, що правотворчість МО як складова міжнародної правотворчості загалом, виражається у прийнятті обов'язкових рішень, де ключовою особливістю сучасності, на її думку, виступатиме той факт, що відповідний процес стає значно більш інституціалізованим, набуваючи регулярного характеру [4, с. 181].

Наведений теоретичний фундамент, здавалось би, не може залишати простору для дискусій або розбіжностей. Утім, аналізуючи питання напрямів процесів правотворчості МО дещо розходились ще Тункін Г.І. і Лукашук І.І. Причому, якщо перший напрям – укладення МО договорів із суб'єктами міжнародного права, через його юридичну суть є безсуперечним, то другий, до якого слід віднести прийняття МО внутрішніх постанов, лишається дискусійним стосовно неконсенсусу, чи можуть такі слугувати джерелами міжнародного права [3, с.109].

Так, вторячи Тункіну Г.І., регламенти МО визначають порядок функціонування власне самих організацій, і тому будуть вважатися джерелами міжнародного права лише у випадку наявності згоди держави щодо таких [5, с. 91]. У Лукашука І.І. ж зустрічається думка про те, що рішення МО, які визначають цілі, принципи та правила поведінки країн-членів, наділені певною обов'язковою силою. Моральною, політичною. Утім, будь-якій державі доволі важко протистояти рішенням МО. Через що їх вплив на міждержавні відносини та міжнародне право не слід недооцінювати [6, с. 35].

Насправді кожний із класиків прав, адже існуючі міжурядові МО істотно різняться, і отже, характеризуються своєрідністю правотворчості, яка найбільш чітко проявляється в їх статутній компетенції. Остання має важливе значення для правотворчої діяльності, адже кожен правотворчий орган має коло повноважень, що визначає рамки та юридичну силу відповідних актів. Будь-яка МО має діяти в межах прав та обов'язків, що визначені в установчому документі, адже створюється для виконання конкретних цілей і задач, для чого вони відповідною компетенцією й наділені [7, с. 27].

Описаний дискурс є дуже важливим щодо ключової теми аналізу. Але переходячи до нього, наведемо ще один нотаток щодо певних особливостей і джерел міжнародного інвестиційного права як результатів правотворчості спеціалізованих МО.

Почнемо з того, що група багатосторонніх інвестиційних договорів щодо питань інвестиційного обміну представлена Вашингтонською конвенцією 1965 року "Про порядок вирішення інвестиційних суперечок між державами та іноземними особами", а також Сеульською конвенцією 1985 року "Про заснування Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій", якими у системі органів ООН, під егідою Групи Світового банку, утворено наступні інституції: Міжнародний центр з уре-

гулювання інвестиційних спорів (МЦУІС) та Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ).

Хоча МЦУІС було задумано як нейтральний форум для вирішення інвестиційних міжнародних спорів із бажанням утворення "атмосфери взаємної довіри і стимулювання таким чином більшого притоку приватно-іноземного капіталу до країн, які бажують його залучити", ключовий об'єкт регулювання Вашингтонської конвенції 1965 року це лиш юрисдикційні і процесуальні питання щодо роботи МЦУІС, який у разі виникнення міжнародного інвестиційного спору може вирішувати його шляхом або примирення, або як арбітраж [8, с. 262]. Через ратифікацію Конвенції 1965 року, за окремої згоди держави, відбувається виведення інвестиційних спорів з юрисдикції національних органів. Згода ж держави на арбітраж стає і зобов'язанням щодо вирішення спорів зокрема згідно з нормами міжнародного права. Це, однак, не означає, що національне матеріальне право втрачає значення. Проте, у відповідності до ст.52 Вашингтонської конвенції, рішення арбітражу МЦУІС є обов'язковими до виконання, і може бути анульоване лише *ad hoc* комітетом, але не національними судами [9]. Основне значення Конвенції 1965 року полягає в тому, що остання створила умови для відходу держав від практики реалізації ними права на дипломатичний захист своїх інтересів, дозволивши "спроєктувати" інвестиційні спори з міжнародно-правової сфери у площину приватноправових.

У 1978 році МЦУІС запровадив Додатковий протокол (ICSID Additional Facility Rules), який дозволив його секретаріату адмініструвати спори, де одна з сторін не є договірною стороною Вашингтонської конвенції, а спір не є лише інвестиційним [10]. У такому випадку виконання рішень регулюватиметься, наприклад, на основі Конвенції про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень 1958 року.

В 1985 році Сеульська конвенція надала страхові гарантії інвесторам фактично всіх галузей економіки, крім оборонної та тютюново-алкогольної промисловості, казино-проектів і проєктів спекулятивного характеру [11]. Конвенція передбачає гарантування інвестицій навіть у державах, де проводяться воєнні дії, а створене нею Агентство, відповідно до преамбули Конвенції, діє з метою стимулювання потоків транскордонних інвестицій в держави, і насамперед ті, що розвиваються. Страхові виплати здійснюватимуться у разі дій держав щодо позбавлення інвестора власності чи запровадження обмежень його на інвестиційну діяльність. Конвенцією передбачене також надання технічної допомоги та консультації. Відносини інвестора та БАГІ оформлюються приватноправовою угодою, що зобов'язує інвестора щорічно сплачувати внесок, який встановлюється відсотком від суми страхових гарантій. Заслугує на увагу і той факт, що завдяки БАГІ, відповідний спір виникатиме не між двома державами, а між однією з них та МО, що має зменшити негативний вплив на міждержавні відносини [6, с. 135].

З сучасного юридичного погляду слід погодитись з думкою про те, що всеохоплюючої міжнародної конвенції про інвестиції не існує. І хоча універсальність Вашингтонської конвенції дозволила вирішувати будь-які міжнародні інвестиційні спори, відомо, що Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) активно ратувала за створення більш універсальної єдиної угоди, основним моментом якої мали стати нові стандарти захисту інвестицій. Переговори щодо створення такої угоди тривали у 1995-1998 роках, однак розбіжності між учасниками переговорів та активна критика нових стандар-

тів в якості загальних з боку неурядових МО спричинили відмову від цього проєкту [8, с. 265-266].

У переліку джерел, що впливають на підгалузю міжнародного інвестиційного права не слід оминати й угоди Світової організації торгівлі (СОТ) [12, с. 506]. Створення СОТ, що розпочала діяльність на підставі Марракеської угоди 1994 року, стало результатом Уругвайського раунду переговорів (1986–1994 рр.), що відбувався на основі Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1947 року (ГАТТ). Оновлена ГАТТ-1994 – це *lex generalis*, тобто "загальний закон" системи, а інші акти, будучи "багатосторонніми угодами про торгівлю товарами" – це *lex specialis*, і отже, вони дозволяють "відступати" від правил ГАТТ [13, с. 45]. Таким чином, СОТ є парасольковою МО, яка спостерігає за виконанням угод системи [14, с. 83].

Серед важливих джерел СОТ щодо інвестицій слід виділити: Генеральну угоду про торгівлю послугами (ГАТС), Угоду про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС), а також Угоду з інвестиційних заходів торгового характеру (ТРИМС). Адже основним правилом ГАТС є правило, згідно з яким держави-члени зобов'язуються застосовувати режим найбільшого сприяння, не допускаючи *дискримінації* щодо послуг та їх постачальників. Другим є положення щодо гласності, тоді як третім слід зазначити зобов'язання щодо національного режиму, що, таким чином, має бути чітко визначений державами для застосування у конкретних секторах послуг. Своєю чергою Угода ТРИПС, до структури якої входять провідні міжнародні конвенції з інтелектуальної власності, разом з договорами Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІЗ), – визначає стандарти у цій сфері, вперше встановлюючи зокрема певні правила захисту торгових секретів і ноу-хау, несучі також окремі вимоги щодо судової та адміністративної систем держав-членів. Останнє джерело щодо інвестиційної діяльності, за умов членства в СОТ, – це ТРИМС, яка не вводить нових норм і правил, але розриває правовий зміст певних норм ГАТТ. Примітний момент у ТРИМС полягає в тому, що в її нормах не розкрито поняття інвестиційного заходу торгового характеру (ТРИМ), проте визначено 5 груп заходів, які є забороненими [14, с. 89-105].

Тобто, універсальних норм міжнародного права, які б забороняли дискримінаційну політику держав у сфері інвестицій, не існує [15, с.133]. Інші висновки щодо зазначеного, а також правотворчості МО в інвестиційній сфері такі: будучи підгалуззю міжнародного економічного права, міжнародне інвестиційне право характеризується сильною власною специфікою. Зокрема, на відміну від багатьох галузей міжнародного права, міжнародні спори про інвестиції інколи можуть не проходити спершу через систему національних судів. Ще висновок полягає в тому, що для галузі міжнародного інвестиційного права характерні як публічно-правові, так і приватноправові методи регулювання відносин [16, с. 29]. Спостерігається також тенденція до зростання ефективності багатосторонніх механізмів регулювання, проте основним для галузі залишається метод двостороннього регулювання [12, с. 505]. Принаймні, лише на 2017 рік було укладено 3324 міжнародних інвестиційних договорів, з яких 2957 – двосторонні інвестиційні договори (ДІД) і 376 – угоди з нормами про інвестиції [17, с. 111].

Описана галузева нормативна концепція одним з ключових чинників регулювання міжнародних інвестиційних відносин врешті-решт робить інвестиційний правовий режим, який з практичного боку стає чи не найважливішим компонентом ДІД або їх аналогів. Окрім

узгоджених правових стандартів ставлення до закордонних інвестицій, другим з ключових положень ДІД стають норми про уповноваження або ж створення арбітражів для врегулювання інвестиційних спорів, де однією зі сторін спору виступає держава, що приймає інвестиції, а іншою – іноземний інвестор з другої договірної сторони. Тому що, якщо узгоджені стандарти ставлення до іноземних інвестицій виступають закріпленням відповідних зобов'язань, то можливість безпосереднього арбітражу між міжнародним інвестором та приймаючою державою слугує засобом юридичного захисту інвестора від їх невиконання [18, с. 460].

Наведене щодо практичної суті зазначених ключових компонентів ДІД говорить про дуже високу практичну важливість арбітражних практик для галузі міжнародного інвестиційного права. І хоча у перші 30 років існування МЦУІС розглядав у середньому по одній справі на рік, вже з 1995 року кількість справ, що розглядається щорічно, зросла до 30, та станом на початок 2022 року МЦУІС зареєстрував 969 справ. Причому лише у пандемійний 2020 рік МЦУІС було розглянуто 58 справ [19, с. 7]. МЦУІС взагалі є дуже популярним інвестиційним арбітражем. Так, на момент написання статті, в МЦУІС було розглянуто 742 інвестиційні спори, за Арбітражним регламентом UNCITRAL – 368, тоді як Постійною палатою третейського суду в Гаазі – 198, Стокгольмським арбітражем – 54, а Міжнародною торговою палатою в Парижі – 23 [20].

На відміну від більш поширеного міжнародного комерційного арбітражу, якому притаманна конфіденційність щодо матеріалів справ, ходу розгляду та змісту рішень, в арбітражі МЦУІС таємниці зі звернень та етапів розгляду справ не робиться. Хоча згідно з п.5 ст.48 Конвенції арбітраж МЦУІС не має права відкривати прийняте ним рішення без згоди сторін, рішення цього арбітражу зазвичай також не є закритими. Річ тут у тім, що інтерес до інвестиційних спорів часто не є лише двостороннім, адже певним чином зацікавленою стороною у спорах держава походження інвестора позаяк залишається. Певним підтвердженням чому слугує хоча б положення п.2 ст.27 Конвенції 1965 року про неофіційні дипломатичні консультації. Не можна також виключати з урахування і публічний інтерес до спорів, що подекуди утворюється щонайменше у двох країнах, а також можливу критику закритих рішень.

Отже, будучи арбітражем щодо рішень зазвичай публічним, МЦУІС навіть мав би застосовувати власні прецеденти. Що арбітражем фактично і робиться. Проте винесення рішення повністю відповідно до попередніх, з огляду на п.1 ст.42 Конвенції щодо джерел права, носить ризик тлумачення таких рішень у ключі неналежно обґрунтованих, що у випадку оскарження, згідно з пп."д" п.1 ст.52 Конвенції, може виступити підставою до скасування. Принаймні у справі *Soufraki проти ОАЕ* комітет встановив, що підстави, що є недостатніми або неадекватними, щоб пояснити висновки трибуналу, як і їх повна відсутність і т.ін., можуть призвести до анулювання рішень [21, §126].

Тому арбітри МЦУІС, посиляючись на попередні рішення, ніби підкреслюють, що такі рішення не мають обов'язкової сили. Чим це зазначення обумовлене вже визначено, проте МЦУІС активно використовує власні прецеденти, однак лише підкріплюючи та пояснюючи ними вердикти. З фактичного боку це підтверджують матеріали спору *AES Corporation проти Аргентини*, де арбітраж МЦУІС "визначив ту ж саме основу" щодо юрисдикції, що й в попередніх рішеннях, "поділив думки, що були висловлені раніше" та "погодився з позиці-

єю, яку вже зайняли попередні трибунали" [22, §29, §57, §95]. Або ж і матеріали спору *TECO Holdings проти Гватемали*, де скасовуючи рішення арбітражу, комітет МЦУІС, при визначенні того, чи здійснив арбітраж перевищення повноважень, також "погодився з рішенням" у справі *Lucchetti проти Перу* про те, що комітет мав, і що не мав перевіряти щодо дій арбітражу [23, § 78].

Та повернемося до загальної теорії щодо правотворчості МО, що її результатом, як нагадувалось, може стати і міжнародний правовий звичай. Останній, в теоріях права, визначається правилом поведінки, яке конституйоване загальною практикою [24, с.11]. Таке правове джерело однак також складається з двох елементів: практики країн, як доказу існування звичаю, а також визнання практики як повноцінної норми права (*opinio juris*). Статусу ж правової норми міжнародний правовий звичай, як відомо, набуває за умови *opinio juris sive necessitatis*, тобто через підтвердження, що незмінна тривала практика сприймається як правова норма. Як приклад, ефективний у межах міжнародного інвестиційного права, зазначимо, що у жодному міжнародно-правовому акті, що носить статус універсальної норми міжнародного права, незафіксовано обов'язок держав виплачувати інвесторам компенсацію при експропріації майна останніх.

Іншими словами, правова сила такого обов'язку впливає з міжнародного звичаю. Підтвердженням чому є практика інвестиційних угод, якими цей обов'язок гарантовано, що часто підкріплює законодавство країн, де можуть зазначатися і компенсації. Всьому переліченому вторить судова практика і численні арбітражні рішення щодо відповідних компенсацій [25, с. 433]. Хоча окремо право країн націоналізувати інвестиції, за умови виплати належної компенсації, звісно ж, визнала і Резолюція 1803 ГА ООН 1962 року "Невід'ємний суверенітет над природними ресурсами" [26].

Та ключове у зазначеному таке: той, хто стверджує наявність звичаю, повинен довести існування відповідної йому загальної практики [27, с. 31]. Через це місце рішень міжнародних судових інституцій у контексті питань правотворчості МО і має заслужити на певну увагу, причому не лише в ролі цікавого, але дійсно корисного практичного моменту. Принаймні науково-педагогічна література початку 2000-х під формальними джерелами міжнародного права зазначала – "фактичний, наявний на цей час матеріал, з якого фахівець-міжнародник визначає юридично обов'язкові правила, які можна застосовувати до конкретної ситуації", відносячи до таких джерел п'ять наступних категорій джерел: міжнародні угоди; міжнародні звичаї; рішення міжнародних судових та арбітражних інституцій; доктрини міжнародного права; рішення міжнародних органів та організацій [28, с. 111].

Продовжуючи розвивати тематику впливу міжнародної судової правотворчості на загальну правотворчість МО, слід уточнити, що у своєму первісному значенні поняття судової правотворчості (*англ. – judge made, judicial, case law*) вживається як право, що встановлюється у судовому прецеденті або ж у судовій практиці, чи як право, яке, на відміну від нормативно-правових актів або адміністративної практики, походить із судового прецеденту [29]. Отже, уточнюючи, що поняття судової практики уособлює результат узагальнення сукупності судових рішень, слід послатись на ті дослідження, за результатами яких судово-прецедентна практика, як джерело, визначається необхідним елементом еволюційного розвитку правових систем [30, с. 68].

Оскільки, як джерело міжнародного інвестиційного права, арбітражна практика здатна доволі оперативно реагувати на виклики міжнародних економічних відносин. Це, зважаючи на історію відповідного міждержавного діалогу, робить сучасну міжнародну арбітражну інвестиційну правотворчість фактично єдиним інструментом динамічного правового регулювання міжнародних соціально-економічних відносин.

Між тим, в міжнародних інвестиційних арбітражах і без того тлумачиться немало актуальних спірних питань, причому не тільки щодо міжнародного приватного права, як наприклад, тонкощі визначення непрямой експропріації або практичні аспекти оцінки збитків, але й певні великі проблеми міжнародного публічного права, зокрема, щодо відповідальності держав, тлумачення норм міжнародних інвестиційних договорів щодо заохочення, стандартів ставлення до міжнародних інвестицій і широкого кола інших, що так чи інакше бувають дотичними до всіх перелічених.

Висновки. З розвитком міжнародного правосуддя, а також зростанням кількості звернень до міжнародних арбітражів ситуація щодо відповідних судових та арбітражних рішень не могла не почати змінюватися, наближаючи деякі з них до статусу джерел міжнародного права, а подекуди навіть і *норм* міжнародного права. При розгляді питань теорії щодо правотворчості МО це слід щонайменше враховувати.

Що ж до галузі міжнародного інвестиційного права, то тут слід підсумувати таке. Інвестиційні арбітражні практики відповідних спеціалізованих МО виступають сьогодні найважливішою складовою формування та вкорінення міжнародного правового звичаю. Тому ці практики мають братися до уваги при встановленні специфіки міждержавних режимів та умов щодо інвестиційної діяльності поряд із такими джерелами як договірна практика держав і національне законодавство.

Список використаних джерел:

1. Абашидзе А.Х. Право международных организаций: учебник для бакалавриата и магистратуры. под редакцией А. Х. Абашидзе [Електронний ресурс] – Москва: Издательство Юрайт, 2014. – 687 с. – Режим доступу до ресурсу: https://stud.com.ua/69437/pravo/pravotvorchist_mizhnarodnih_mizhuryadovih_organizatsiy
2. Мицик В.В. Міжнародне публічне право, Т.1. Публічне право. Основи теорії // Мицик В.В., Буроменський М.В., Буткевич О.В. та ін. Підручник. – 2020. – 416 с.
3. Шпакович О.М. Правотворча діяльність міжнародних організацій // Шпакович О.М., Шаламберідзе М.В. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 116, 3 (12.2020). – С. 109-114.
4. Тарасова Л.Н. Проблемы правомерности в правотворчестве международных организаций // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2013. – №12 (38). – С.181-185.
5. Тункин, Г. И. Теория международного права : монография // Г. И. Тункин ; под общ. ред. проф. Л. Н. Шестакова. – Москва : ИКД "Зерцало-М", 2016. – 416 с.
6. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов // И.И. Лукашук; Рос акад. наук, Ин-т государства и права, Академ. правовой ун-т. Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 544 с.

7. Берназюк Я.О. Міжнародні організації та установи як учасники правотворчого процесу в Україні // ScienceRise. Juridical Science. – 2017. – № 2. – С. 26-30.

8. Поединок В.В. Правове регулювання інвестиційної діяльності: теоретичні проблеми: монографія. – Ніжин.: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2013. – 480 с.

9. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060#Text

10. ICSID Additional Facility Rules [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://icsidfiles.worldbank.org/icsid/icsid/staticfiles/facility-archive/facility-en.htm>

11. Сеульська конвенція 1985 року про заснування багатостороннього агентства з гарантій інвестицій [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_268#Text

12. Мицик В.В. Міжнародне публічне право: підручник: у 2 т. Т. 2. Основні галузі // В.В. Мицик, М. В. Буроменський, М.М. Гнатівський та ін. за ред. Мицика В.В. 2-ге вид., змін. – Харків: Право, 2020. – 624 с.

13. Карро Д. Международное экономическое право: Учебник // Карро Д., Жюйар П. Пер. с франц. В. П. Серебренникова, В. М. Шуилова. – М.: Междунар. отношения, 2001. – 608 с.

14. Лабин Д.К. Международное право по защите и поощрению иностранных инвестиций. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 336 с.

15. Скринька Д.В. Міжнародне право та економіка. Інституційний підхід // КНУ ім. Тараса Шевченка, ІМВ. – К.: Видавничий дім "Промені", 2008. – 192 с.

16. Бондар К.П. Особливості правової природи арбітражних механізмів міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів (ІКСІД) // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук. – Київ, 2016. – 213 с.

17. World Investment Report 2017. UNCTAD, United Nations Publication, Geneva, 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2017_en.pdf

18. Шемшученко С.О. Двосторонні інвестиційні договори: типова структура, поняття і формулювання положень // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 457-461.

19. The ICSID caseload – statistics Issue 2022-1 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/documents/The_ICSID_Caseload_Statistics.1_Edition_ENG.pdf

20. UNCTAD, Investment Dispute Settlement Navigator [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement?status=1>

21. ICSID. Hussein Nuaman Soufraki v. The United Arab Emirates, ICSID Case No. ARB/02/7, Decision on Annulment, 5 June 2007.

22. ICSID. AES Corporation v. The Argentine Republic, ICSID Case No. ARB/02/17, Decision on Jurisdiction, 26 April 2005.

23. ICSID. TECO Guatemala Holdings LLC v. Republic of Guatemala, ICSID Case No. ARB/10/23, Decision of Annulment 5 April 2016.

24. Опришко В.Ф. Міжнародне економічне право: Підручник // Видання друге, перероб. і доп. – К. КНЕУ, 2003. – 311 с.

25. Ануфриева Л. П. Международное публичное право: Учебник // М43 Д. К. Бекашев, К. А. Бекашев, В. В. Устинов [и др.]; отв. ред. К.А. Бекашев. 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 784 с.

26. Резолюція 1803 (XVII) Генеральної Асамблеї ООН "Невід'ємний суверенітет над природними ресурсами" [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_819#Text

27. Броунлі Я. Международное право. В 2-х кн. Кн. 1. // Под редакцией Г.И.Тункина. – М.: Прогресс, 1977. – 535 с.

28. Буткевич В. Г., Міжнародне право. Основи теорії: Підручник // Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. за ред. В. Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2002. – 608 с.

29. Шевчук С.В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Монографія. – К.: Реферат, 2007. – 640 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://e-pidruchniki.com/book/12_Sydova_pravotvorchist_svitovii_dosvid_i_perspektivi_v_Ykraini.html

30. Святоцький О.Д. Судовий прецедент та судова практика: порівняльно-правовий аспект // Юридичний журнал "Право України" (україномовна версія) – Вип. 10/2016. – С. 64-69.

Надійшла до редколегії 30.10.22

K. Cherepovskyi, PhD Student, 2nd year,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

ASPECTS OF INTERNATIONAL INVESTMENT LAW-MAKING

Notwithstanding the fundamental position of theoretical concepts related to law-making of international organizations, discussions about their effective juridical content still could exist. This may accordingly influence practices of international law, including questions of international economic law on implementation and regulation of cross-border investment exchange. Thus, issues of international investment law specific, including international law-making and the correspondent impact of decisions and practices of international investment arbitration, have been considered based on the letter well-known classic works on the theory of international law as well as analysis of sources and basic norms of international investment law. Scientific and practical conclusions are done about the legal sources that should be taken into account as the key ones during the implementation of international investment exchange.

Keywords: international organizations; international law-making; law of international organizations; judicial case law; international investment arbitration tribunals; international investment agreements; international investments, investment treatments.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Випуск 1 (55)

Редактор *Т. Мельник*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 9,4. Наклад 300. Зам. № 222-10501.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № МВ1.
Підписано до друку 30.11.22

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02